

T.C.
BEYKENT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İŞLETME ANABİLİM DALI
FİNANS BİLİM DALI

**ORTADOĞU ÜLKELERİNİN EKONOMİK AÇIDAN
BENZERLİKLERİNİN KÜMELEME ANALİZİ İLE
DEĞERLENDİRİLMESİ**
YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tezi Hazırlayan:
Şerife Şenay EYİLER

İstanbul, 2019

T.C.
BEYKENT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İŞLETME ANABİLİM DALI
FİNANS BİLİM DALI

**ORTADOĞU ÜLKELERİNİN EKONOMİK AÇIDAN
BENZERLİKLERİNİN KÜMELEME ANALİZİ İLE
DEĞERLENDİRİLMESİ**
YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tezi Hazırlayan:
Şerife Şenay EYİLER

Öğrenci No:
130714124

Danışman:
Prof. Dr. İlyas SÖZEN

İstanbul, 2019

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak hazırladığım “**Ortadoğu Ülkelerinin Ekonomik Açıdan Benzerliklerinin Kümeleme Analizi İle Değerlendirilmesi**” isimli bu araştırmanın, bilimsel ahlak ve geleneklere uygun şekilde tarafımdan yazıldığını, yararlandığım eserlerin hepsinin kaynakçada gösterildiğini ve araştırmanın içinde kullanıldıkları her yerde bunlara atıf yapıldığını belirtir ve bunu onurumla doğrularım. 17/06/2019

Şerife Şenay EYİLER

T.C.
BEYKENT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ
TEZLİ YÜKSEK LİSANS SINAV TUTANAĞI

17/06/2019

Enstitümüz *İşletme* Anabilim Dalı *Finans* Programı yüksek lisans öğrencilerinden 130714124 numaralı *Şerife Şenay EYİLER*'in "Beykent Üniversitesi Lisansüstü Eğitim – Öğretim Yönetmeliği"nin ilgili maddesine göre hazırlayarak, Enstitümüze teslim ettiği "*Ortadoğu Ülkelerinin Ekonomik Açidan Benzerliklerinin Kümeleme Analizi İle Değerlendirilmesi*" konulu tezini, Yönetim Kurulumuzun 21/05/2019 tarih ve 2019/21 sayılı toplantısında seçilen ve Taksim Yerleşkesinde toplanan biz jüri üyeleri huzurunda, Beykent Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliğinin 29. maddesinin 3. fıkrası gereğince (60) dakika süre ile aday tarafından savunulmuş ve sonuçta adayın tezi hakkında ~~oyçokluğu/oybirliği~~ ile ~~Kabul/Red veya Düzeltme~~ kararı verilmiştir.

İşbu tutanak, 4 nüsha olarak hazırlanmış ve Enstitü Müdürlüğü'ne sunulmak üzere tarafımızdan düzenlenmiştir.

DANIŞMAN
Prof. Dr. İlyas SÖZEN
(İzmir Kavram MYO)

ÜYE
Dr. Öğr. Üyesi Saki SÖNMEZER
(Beykent Üniversitesi)

ÜYE
Doç. Dr. Volkan ÖNGEL
(Beykent Üniversitesi)

Adı ve Soyadı : Şerife Şenay EYİLER
Danışmanı : Prof. Dr. İlyas SÖZEN
Türü ve Tarihi : Yüksek Lisans Tezi, 2019
Alanı : Finans
Anahtar Kelimeler : Ortadoğu Ülkeleri, Genel Ekonomik Durum, Kümeleme Analizi, Ekonomik Benzerlik

ÖZ

ORTADOĞU ÜLKELERİNİN EKONOMİK AÇIDAN BENZERLİKLERİNİN KÜMELEME ANALİZİ İLE DEĞERLENDİRİLMESİ

Bu araştırma, 1980-2017 yılları arasında Ortadoğu ülkelerinin sosyo-ekonomik açıdan birbirine benzerlikleri ve tarihsel süreçlerde bu benzerliklerin değişip değişmediği tespit edilmesi amacıyla yapılmıştır. Bölge ülkeleri arasındaki benzerliklerin belirlenmesi için kümeleme analizi tercih edilmiştir. Bahsi geçen tarih aralığını beş döneme ayırarak analiz edilmiştir. Bu tarih aralıkları; 1980, 1990, 2003, 2008, 2010 ve 2017 olarak belirlenmiştir.

Geleneksel Ortadoğu ülkeleri olarak tabir edilen ve araştırma kapsamında olan bölge ülkeleri; Irak, Bahreyn, İran, Kuveyt, İsrail, Libya, Mısır, Lübnan, Suriye, Türkiye, Suudi Arabistan, Umman, Yemen ve Ürdün olarak belirlenmiştir. Kümeleme analizinde dokuz sosyo-ekonomik gösterge zaman serisi olarak kullanılmıştır. Kümeleme analizi sonucunda tüm dönemler için Suudi Arabistan ve Türkiye'nin sosyo-ekonomik değişkenler açısından kümelenmede benzerlik göstermediği ancak diğer bölge ülkelerinin dönemlere göre farklı ülkelerle benzer özellik gösterdiği tespit edilmiştir.

Name and Surname : Şerife Şenay EYİLER
Supervisor : Prof. Dr. İlyas SÖZEN
Degree and Date : Master Thesis, 2019
Major : Finance
Key Words : Middle East Countries, General Economic Situation, Cluster Analysis, Economic Similarity

ABSTRACT

EVALUATION OF MIDDLE EAST COUNTRIES' SIMILARITIES ASPECT FROM ECONOMIC WITH CLUSTER ANALYSIS

This research, was carried out to determine the similarities of Middle East countries in terms of socio-economic and whether these similarities changed or not in historic process between the years of 1980-2017. In order to determine the similarities between the countries in the region, cluster analysis was preferred. It has analyzed with the aforementioned date was divided into five periods. This date ranges are; 1980, 1990, 2003, 2008, 2010 and 2017.

Middle East countries which are called as traditional region countries and included in the research; Bahrain, Iran, Israel, Iraq, Kuwait, Libya, Lebanon, Syria, Egypt, Saudi Arabia, Oman, Turkey, Yemen and Jordan has been specified as. In the cluster analysis, nine socio-economic indicators were used as time series. As a result of cluster analysis, for all periods, it has determined that Saudi Arabia and Turkey haven't showed variability in terms of socio-economic in the cluster but according to periods, other countries in the region have showed similar feature with different countries.

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

ÖZ.....	i
ABSTRACT.....	ii
TABLolar LİSTESİ.....	v
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	vi
KISALTMALAR LİSTESİ	vii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM ORTADOĞU VE GENEL DEĞERLENDİRMESİ

1. ORTADOĞU BÖLGESİNİN ANALİZİ	4
1.1. Ortadoğu Bölgesi	4
1.1.1. Kavram Olarak Ortadoğu	5
1.1.2. Ortadoğu'nun Coğrafi Alanı	6
1.2. Ortadoğu Bölgesinde Genel Ekonomik Durum	6
1.2.1. Ortadoğu'daki Genel Ticari Durum	12
1.2.2. Ortadoğu Ülkelerinin Arasındaki Ticari Durum	14
1.3. Ortadoğu'nun Önemi	16
1.3.1. Coğrafi Önemi	17
1.3.2. Ekonomik Önemi	19
1.3.3. Dini Faktörler Açısından Önemi	22
2. ORTADOĞU ÜLKELERİ HAKKINDA BİLGİ	24
2.1. Bahreyn	25
2.2. Irak	27
2.3. İran	30
2.4. İsrail.....	33
2.5. Kuveyt.....	35
2.6. Libya	38
2.7. Lübnan	41
2.8. Mısır	43
2.9. Suriye	46
2.10. Suudi Arabistan	49
2.11. Umman	52
2.12. Ürdün	55
2.13. Yemen.....	57
2.14. Analize Dahil Edilmeyen Bölge Ülkeleri.....	60
2.14.1. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti	60
2.14.2. Birleşik Arap Emirlikleri	61

İKİNCİ BÖLÜM ARAŞTIRMA VE YÖNTEM

1. ARAŞTIRMA	62
1.1. Araştırmanın Amacı ve Literatür Taraması	62
1.2. Araştırmanın Sınırlılıkları	65
1.3. Araştırmada Kullanılan Değişkenler	66
1.4. Araştırmada Tercih Edilen Dönemler.....	68
2. YÖNTEM	71
2.1. Veri Madenciliği.....	71
2.2. Veri Madenciliği Uygulama Alanları	72
2.3. Veri Madenciliği Modelleri	75
2.4. Kümeleme Analizi.....	75
2.4.1. Hiyerarşik Kümeleme Analizi	78
2.4.2. Hiyerarşik Olmayan Kümeleme Analizi.....	80

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM ORTADOĞU ÜLKELERİNİN EKONOMİK BENZERLİKLERİNİN KÜMELEME ANALİZİ İLE BELİRLENMESİ

1. UYGULAMA	81
1.1. I. Dönem Kümelenme Bulguları (1980-1989)	82
1.2. II. Dönem Kümelenme Bulguları (1990-2002).....	84
1.3. III. Dönem Kümelenme Bulguları (2003-2007)	86
1.4. IV. Dönem Kümelenme Bulguları (2008-2009).....	88
1.5. V. Dönem Kümelenme Bulguları (2010-2016).....	91
1.6. VI. Dönem Kümelenme Bulguları (2017)	93
SONUÇ	96
KAYNAKÇA	100
EKLER	107
EK-1: I. Dönem Dendogram Tablosu	107
EK-2: II. Dönem Dendogram Tablosu	108
EK-3: III. Dönem Dendogram Tablosu.....	109
EK-4: IV. Dönem Dendogram Tablosu	110
EK-5: V. Dönem Dendogram Tablosu	111
EK-6: VI. Dönem Dendogram Tablosu.....	112
EK-7: Küme Sayısının Belirlenmesi.....	113

TABLULAR LİSTESİ

Sayfa No.

Tablo 1: Ortadoğu Genel Ekonomik Göstergeler -1	10
Tablo 2: Ortadoğu Genel Ekonomik Göstergeler -2	11
Tablo 3: Dünya Petrol Rezervleri ve Tüketim Oranları	21
Tablo 4: Bahreyn'in Temel Ekonomik Göstergeleri	26
Tablo 5: Irak'ın Temel Ekonomik Göstergeleri	29
Tablo 6: İran'ın Temel Ekonomik Göstergeleri	32
Tablo 7: İsrail'in Temel Ekonomik Göstergeleri.....	34
Tablo 8: Kuveyt'in Temel Ekonomik Göstergeleri	37
Tablo 9: Libya Temel Ekonomik Göstergeleri	39
Tablo 10: Lübnan Temel Ekonomik Göstergeleri	42
Tablo 11: Mısır Temel Ekonomik Göstergeleri.....	45
Tablo 12: Suriye Temel Ekonomik Göstergeleri	48
Tablo 13: Suudi Arabistan Temel Ekonomik Göstergeleri.....	51
Tablo 14: Umman Temel Ekonomik Göstergeleri	54
Tablo 15: Ürdün Temel Ekonomik Göstergeleri	56
Tablo 16: Yemen Temel Ekonomik Göstergeleri	59
Tablo 17: Kümeleme Analizi Yöntemleri	78
Tablo 18: I. Dönem Yığışım Tablosu	82
Tablo 19: I. Dönem Verilerine Göre Elde Edilen Kümeler	83
Tablo 20: II. Dönem Yığışım Tablosu	84
Tablo 21: II. Dönem Verilerine Göre Elde Edilen Kümeler.....	85
Tablo 22: III. Dönem Yığışım Tablosu	86
Tablo 23: III. Dönem Verilerine Göre Elde Edilen Kümeler	87
Tablo 24: IV. Dönem Yığışım Tablosu.....	89
Tablo 25: IV. Dönem Verilerine Göre Elde Edilen Kümeler.....	90
Tablo 26: V. Dönem Yığışım Tablosu	91
Tablo 27: V. Dönem Verilerine Göre Elde Edilen Kümeler	92
Tablo 28: VI. Dönem Yığışım Tablosu	94
Tablo 29: VI. Dönem Verilerine Göre Elde Edilen Kümeler	95

ŞEKİLLER LİSTESİ

	Sayfa No.
Şekil 1: Bahreyn Haritası	25
Şekil 2: Irak Haritası	28
Şekil 3: İran Haritası	30
Şekil 4: İsrail Haritası.....	33
Şekil 5: Kuveyt Haritası	36
Şekil 6: Libya Haritası	38
Şekil 7: Lübnan Haritası.....	41
Şekil 8: Mısır Haritası	44
Şekil 9: Suriye Haritası	47
Şekil 10: Suudi Arabistan Haritası	50
Şekil 11: Umman Haritası	53
Şekil 12: Ürdün Haritası.....	55
Şekil 13: Yemen Haritası.....	58
Şekil 14: Kümeleme Analizi Uzaklık Ölçüleri.....	77

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	: Avrupa Birliği
BAE	: Birleşik Arap Emirlikleri
BP	: British Petroleum
EIU	: Economist Intelligence Unit
IMF	: Uluslararası Para Fonu
JCP	: Adalet ve İnşaat Partisi
KFAED	: Arap Ekonomik Kalkınması için Kuveyt Fonu
KKTC	: Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
NFA	: Liberal Ulusal Güçler İttifakı
OPEC	: Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü
SPSS	: Statistical Package For The Social Science

GİRİŞ

Sürekli gelişen küresel koşullar nedeniyle ülkeler arasındaki ticari ilişkiler her geçen gün artmaktadır. Bu ticari ilişkilerin geliştirilmesi amacıyla kurulan ekonomik entegrasyonlar içinde bulunduğumuz yüzyıla şekil vermektedir. Bölgesel olarak yakın olan ülkelerin kurduğu ticari ilişkilerde bu yönde atılan önemli adımlar arasında yer almaktadır.

Tarihsel süreç izlendiğinde, Osmanlı İmparatorluğuna ait olan topraklarda, imparatorluğun yıkılmasından sonra yeni devletler kurulmuştur. Türkiye'nin bu yeni kurulan devletlerle yürüttüğü ekonomik ilişkiler, dönemsel etkiler ile şekillenmiştir. Yaşanan tarihsel olaylar sonucunda bölge ülkeleri bazı benzer politikalar ve ekonomik ilişkiler yürütmeye başlamıştır. Türkiye'nin bölge ülkeleri ile olan ekonomik ilişkileri bazı zaman dilimlerinde zayıflasa da devamlılığını korumuştur.

Son yüzyılda Ortadoğu'da yaşanan siyasal sorunlar nedeniyle bölge ülkeleri sürekli olarak iktisadi ve siyasi politikalarda değişikliklere başvurmuştur. Bölge ülkeleri arasındaki ticari ilişkiler nedeniyle atılan her adımda ekonomik bir etkinin varlığı söz konusu olmuştur. Etkinin miktarı, bölgedeki yakınlık ve ikili ilişkilerin kuvvetine paralel olarak arttığı bilinmektedir. Bu bağlamda bölgede yaşanan büyük siyasal süreçlerin sonuçlarının tespit ve analizi önem taşımaktadır.

Bölgede yürütülen ekonomik ilişkilerin yansısı Cumhuriyetin kurulmasından sonra Türkiye batılılaşma yolunda mesafe kat etmiştir. Kıbrıs sorunu nedeniyle batı ülkeleri ile arasına mesafe giren Türkiye'nin petrol krizinin etkisiyle de Ortadoğu ülkeleri ile arasındaki ilişki gelişmeye başlamıştır. 1970'li yıllarda kurulan Türkiye-İrak petrol boru hattı, Türkiye'nin Ortadoğu ülkeleriyle olan ekonomik ilişkilerini arttırmıştır. Bu adımı takip eden yıllarda yaşanan siyasal süreçler ekonomik ilişkileri etkilese de günümüze kadar artış devam etmiştir.

Ortadoğu bölgesinde bulunan ülkelerin sahip olduğu yeraltı kaynakları ve Türkiye'nin bölgedeki mevcudiyeti önemli ekonomik işbirliklerine sebebiyet oluşturmaktadır. Ortadoğu'daki yüksek nüfus ve çok sayıdaki ülke ticaret potansiyeli açısından önem arz etmektedir. Bu nedenle Ortadoğu ülkeleri arasında sosyo-ekonomik açıdan bir benzerlik olup olmamasının incelenmesi Türkiye'nin bölge hâkimiyetine ve ticari menfaatine katkı sağlayacaktır.

Bu araştırmanın problemini; "Ortadoğu ülkeleri sosyo-ekonomik göstergeler açısından benzerlik göstermekte midir?" sorusu oluşturmaktadır. Bu problemle ilişkili olarak tarihsel dönem içerisinde göstergelerdeki değişiklikler benzerlik göstermekte midir soruda ele alınmıştır.

Bu çalışmanın amacı, araştırma problemi doğrultusunda 1980-2017 arası Ortadoğu ülkelerinin sosyo-ekonomik göstergeler açısından benzerliklerinin kümeleme analizi ile tespit edilmesidir.

Her çalışmada olduğu gibi bu çalışmada da bazı sınırlılıklar bulunmaktadır. Çalışmanın birinci sınırlılığı, 1980-2017 dönemini kapsamıdır. Belirtilen tarih aralığı altı dönem olarak ele alınmıştır. Çalışmanın ikinci sınırlılığı, kullanılacak veri setinin; ihracat, ithalat, enflasyon, gayri safi yurtiçi hâsıla, brüt tasarruflar, gayri safi milli gelir, döviz kuru, yıllık nüfus artış oranı ve toplam nüfus rakamlarından oluşmasıdır. Çalışmanın en önemli son sınırlılığı ise geleneksel Ortadoğu ülkeleri olarak isimlendirilen 14 ülkeyi kapsamıdır.

Geleneksel Ortadoğu ülkelerinin 1980-2017 yılı içinde aynı faktörler çerçevesinde düşünülerek kümeleme analizi yardımıyla istatistikî olarak sosyo-ekonomik yapıları incelenmiş bu amaçla SPSS (Statistical Package for Social Sciences) programı kullanılmıştır.

Araştırma kapsamına dahil edilen 14 ülkenin kümelenebilmesi için dokuz değişken baz alınarak, kümeleme analizi yapılmıştır. Veri setinde hiyerarşik Kümeleme yöntemi tercih edilmiştir. Ülke verileri belirtilen tarih aralığı altı döneme bölünerek değerlendirilmiş ve benzerlik gösterip göstermedikleri tespit edilmeye çalışılmıştır.

Bu bağlamda çalışma üç bölüme ayrılmıştır. Çalışmanın birinci bölümü kavramsal çerçeveden oluşmaktadır. Kavramsal çerçeve kapsamında Ortadoğu bölgesinin analizi ve genel değerlendirmesi yapılmıştır. Çalışmada örneklem olarak seçilen Ortadoğu ülkeleri hakkında genel bilgilere yine bu bölümde yer verilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümü araştırma ve yöntemden oluşmaktadır. Metodoloji kapsamında araştırmanın amacı-önemi, sınırlılıkları, kullanılan değişkenler ve araştırma için tercih edilen dönemler belirtildikten sonra araştırmada kullanılan kümeleme analizi hakkında bilgi verilmiştir.

Çalışmanın üçüncü bölümü uygulamadan oluşmaktadır. Yapılan kümeleme analizinin çıktılarına bu bölümde yer verilmiştir. Kümeleme analizi sonucunda tüm dönemler için Suudi Arabistan ve Türkiye'nin sosyo-ekonomik değişkenler açısından kümelenmede benzerlik göstermediği ancak diğer bölge ülkelerinin dönemlere göre farklı ülkelerle benzer özellik gösterdiği tespit edilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

ORTADOĞU VE GENEL DEĞERLENDİRMESİ

1. ORTADOĞU BÖLGESİNİN ANALİZİ

Bölgesel olarak Ortadoğu'nun üzerinde yapılan çalışmalar için, ilk olarak kavramın kapsadığı coğrafyayı belirleme yükümlülüğü vardır. Zira Ortadoğu kavramının, literatürde, birçok farklı şekillerde kullanıldığı görülmektedir. Deniz aşırı yayılmacı politikaları takip eden Avrupa devletleri 19. yy itibariyle birçok yorumla doğuyu bölgelere bölmüşlerdir (Dursun, 2004: 22). Ayrılan bölgeler ise Ortadoğu, Yakın Doğu ve Uzakdoğu olarak adlandırılmışlardır. Öncelikle Ortadoğu ile ilgili bilgi verildikten sonra bu bölgenin ve bölge ülkelerinin ekonomik açıdan karşılaştırılması detaylı olarak verilmiştir. Ayrıca bu ülkeleri önemli hale getiren faktörler işlenmiştir.

1.1. Ortadoğu Bölgesi

İncelemelere göre Ortadoğu bölgesi diğer bölgelerin sahip olmadığı çok daha fazla farklılıklara sahiptir. Çeşitli toplulukların bu bölgede yaşamasından kaynaklı köklü tarihinin ve kültürel bir geçmişinin olması, büyük üç semavi dinin bu kökenli olması, zengin yer altı kaynaklarının varlığı, ticaret yollarının önemi ve konum olarak Ortadoğu, diğer bölgelere göre çok daha ayrıcalıklıdır. Bu bölge insanının çeşitliliğini, dini mezheplerin farklılıklarını ve siyasal kadroların iktidarsızlığı kıtaların kavşak noktası olmasıyla ilişkilidir (Akça, 2013: 6).

Batı devletleri tarafından Ortadoğu'nun öneminin fark edilmesiyle Osmanlı devletinin yıkılışının aynı dönemde olması anlamlı bir tesadüfe neden olmuştur. Afrika, Asya ve Batı' da sömürü düzeni oluşturduğu dönemde, bu düzeni daha büyük

boyutlara taşımak ve ömrünü uzun kılma esnasında Osmanlı Devleti'ni engel olarak görmüş ve bu engeli ortadan kaldırmak için plan ve projeler oluşturmuştur (Yazar, 1989: 70).

Bu bölgedeki kimi aşiret ve kabile başkanlarına yardım edilmesi karşılığında bağımsızlık tanınacağı hakkında vaatlerde bulunulması, bölgede oluşan Arap milliyetçiliği (pan-Arabizm) hareketlerinin batılı devletler tarafından desteklenmesi bu plan ve projeler içerisinde yer almaktadır (Akça, 2013: 6).

1.1.1. Kavram Olarak Ortadoğu

Bölgesel olarak Ortadoğu incelendiğinde çeşitli tanımlamaların meydana geldiği gözlemlenmektedir. Oluşan bu durumun araştırmacıların bölgeye olan yaklaşımlarının değişik olmasından kaynaklı olduğu görülmektedir.

Bölgeye özel Şark (Doğu) ve Yakındoğu (Near East) kavramları batı merkezli ve subjektif kavramlaştırmanın bir ürünü olarak bilinmektedir. Buna göre Avrupa'nın dünyanın merkezi olarak kabul görülmesi ve diğer bölgelerinin merkeze olan uzaklıklarına ise "orta", "yakın" ve "uzak" olarak gruplandırılmasıdır (Dursun, 2004: 21).

1902 yılında Amerikalı bahriye subayı olan, denizcilik tarihi ve stratejisi uzmanı "Alfred Thayer Mahan" tarafından Orta Şark tabiri meydana gelmiştir. Aynı senelerde Londra'da basılan "National Review" isimli dergideki makalede, Basra körfezinin önemi anlatılırken, Arabistan ve Hindistan arasındaki bölgeye Orta Şark (Middle East) ismi konulmuştur (Lewis, 1964: 75). Böylelikle ilk kez Ortadoğu kavramı, Orta Şark ismiyle söylenilmiştir.

Ortadoğu bölgesiyle ilgili tanımlar dikkate alındığında, daha fazla dinsel anlamda Müslümanların, etnik anlamda da Türk, Arap ve Farisilerin çoğunluk oluşturduğu bir bölge olarak düşünülmektedir (Arı, 2005: 25). Bu bölgenin dini ve etnik anlamlarının yansısı, zengin petrol ve doğalgaz rezervleri, çatışmalar ve kargaşa ortamlarıyla da akla geldiği gözlemlenmektedir.

1.1.2. Ortadoğu'nun Coğrafi Alanı

Coğrafi olarak incelendiğinde Ortadoğu, batıda Fas, Cezayir, Tunus, Sudan, Libya, Somali, Etiyopya ve Mısır'ı içine alan doğusunda Umman Körfezi'ne kadar uzanan ve Irak, Katar, Bahreyn, Kuveyt, Birleşik Arap Emirlikleri, Umman bulunurken kuzeyinde Kafkasya, Türkiye ve Orta Asya Türk Cumhuriyetlerini içeren, ayrıca İran, Afganistan ve Pakistan'ın da içinde olduğu, güneyinde de Ürdün, İsrail ve Filistin'in olduğu bir alana sahiptir (Arı, 2005: 25).

Günümüzde Ortadoğu bölgesi denildiğinde, kuzeyinde Türkiye, batısında Mısır, doğusunda İran ve güneyinde ise Yemen ülkelerinin kapsadığı, dikdörtgen bir alan olarak bilinmektedir (Özey, 2009: 4).

Ortadoğu bölgesi ekvatora göre, kuzeyde 42 derece kuzey, güneyde 13 derece kuzey enlemleri arasında ve kuzey yarım küresinde bulunmaktadır. Baş meridyene göre, batıda 24 derece doğu, doğuda 62 derece doğu boylamları arasında ve doğu yarım küresinde yer almaktadır (Özey, 2009: 5). Bu bölgenin, coğrafi açıdan sınırları Karadeniz, Doğu Akdeniz, Kızıldeniz, Basra Körfezi ve Hazar Denizi'nin kapsadığı alan şeklinde bilinmektedir (Karaaslan, 2006: 5).

1.2. Ortadoğu Bölgesinde Genel Ekonomik Durum

Ekonomik açıdan Ortadoğu, diğer dünya ekonomilerinden başka bir yapısal özelliktedir. Ayrıca bu bölge kendi içinde de değişiklikler göstermektedir. Bu konu örnek verecek olursak Katar, Kuveyt, Suudi Arabistan ile Ürdün ve Suriye arasında ekonomik açıdan büyük değişiklik mevcuttur. Var olan bu değişikliğin en önemli faktörü petrol ve diğer doğal kaynakların ekonomide olan etkisidir. Oluşan bu etkiyle Ortadoğu petroleri, dünya petrol rezervlerinin % 65'ini ve doğalgaz rezervinin de %26'sına sahiptir (Kona, 2004: 77-86).

20. yüzyılda ekonomide petrol hâkimiyetinden önce, tarım ürünleri ile ağırlık gösteren Ortadoğu ticaret faaliyetleriyle de ünlüdür. Bu açıdan Osmanlı İmparatorluğu'nun hâkimiyetiyle beraber 16. yüzyılda bölgenin çeşitli yöreleri

içerisinde düzenli ve güvenli bir şekilde mal ve hizmet etkileşimi sağlayan serbest ticaret bölgesi oluşmuştur. 19. yüzyılın ortalarında bölgenin ekonomik yapısı değişime uğramıştır. Bölge ekonomisi özellikle tarım faaliyetleriyle kendini yenilemiştir. Böylece tarımdaki temel amaç karın doyurmak değil, çiftçilerin ihtiyaçtan fazlasını üreterek ticari kazanç elde etmesidir. Hayat standartlarını iyileştirmek için şekillenen yaşam tarzı, Batılı tüccarların istekleri ile geliştirilmiştir. Bu sebeple dünya ekonomisi ile Ortadoğu bütünleşmeye başlamıştır (Gezgin, 2011: 38).

Meydana gelen üretim artışıyla hareketlenen bölge ekonomisi, Osmanlı ve İran devletlerindeki bürokrasinin ilgisini çekmiş, vergilendirme sisteminde yapılan farklılıklar ile yükselen ticaret durgunlaşmıştır. Yüksek vergilendirmenin sonucunda bölgede yoksulluk ve kıtlık oluşmaya başlamıştır. Bu nedenle Batılı sömürgeci devletleri tarafından siyasi anlamda etki ve yönlendirme altında kalınması ekonomik politikayı sekteye uğratmıştır. Ayrıca İran hükümetinin gerek görülen ekonomik düzenlemeleri gerçekleştirmediğinden yerel ekonomiyi yabancı şirketler inhisar almıştır. Rusya ve İngiltere tarafından 1910 yılından itibaren ülke zenginlikleri paylaşılmış ve 1946 yılı sonrasına kadar sürmüştür. 1882 yılında İngilizler tarafından işgal edilen Mısır, bu duruma bir örnek olabilir. İngilizler tarafından yönetilen Mısır ekonomisinin gelişimi sınırlanmıştır. Bölgedeki ekonominin lokomotif potansiyeline sahipken tekstil sektöründe aynı sebepten dolayı yükseliş gösterememiştir. Pamuk üretimi de İngiliz tekstil sektöründeki rekabeti olumsuz göstermemek adına danışmanlarca durdurulmuştur. Aynı durum Ortadoğu bölgesinin farklı yerlerinde de yinelenerek, bölge ekonomisi tümüyle Batı'yla bağlantılı olmuştur (Pappe, 2009: 53-54).

Osmanlı Devleti'nin yıkılması ve I. Dünya Savaşıyla, 1929 ekonomik kriz çıkmıştır. Yaşanan bu kriz Ortadoğu'da dünyanın geri kalanından farklılık göstermiştir (Pamuk, 2002: 16).

Fakat krizin etkisini bölgedekiler daha az fark etmiştir. Bu durumun nedeni ise Ortadoğu ekonomisinde finans araçlarının çoğunlukla kullanılmaması ve yoğun olarak tarıma elverişli olunmasıdır. Bu sebeple Batı'daki krizinin etkisi daha az

hissedilmiştir. Aynı zamanda bölgede oluşan ulusal ekonominin ilk etkilerinden biri, bölge içinde gümrük tarife duvarlarının örülmesi ve bölge hükümetinin büyük bunalım etkilerinden korumak amacıyla 1930 yılının başlarında içe kapanık bir ekonomi stratejisi belirleyerek, korumacı bir davranış göstermişlerdir (Gezgin, 2011: 38).

Bölge ülkeleri II. Dünya Savaşı sonrasında, bağımsızlıklarının ilanıyla kişi başına düşen milli gelirden bir artış gelişmiştir. Ancak oluşan gelişme, görülen nüfus artışı, doğal kaynak eksikliği, başarısız yönetim ve yanlış politikalar nedeniyle düzenli bir şekilde devamı gelmemiştir. İçinde bulunan bu dönemde bölge ülkeleri arasında petrol üreticileri ve diğer ülkeler arasında ekonomik değişiklik ortaya çıkmıştır (Gezgin, 2011: 39).

Sonrasında 1950-1960'lı senelerinde bölgesel iktisadi işbirliği oluşturmak amacıyla sarf edilen çabalardan olumlu yanıtı ulaşılamamıştır. Aynı senelerde bölge ülkeleri ortak tutum sergileyememiş, ticari ilişkilerini kendileri yürütmüşlerdir. Bu nedenle ekonomik birliktelik için tek hareket 1957 yılında Arap Birliği tarafından kurulan Arap Ekonomi Birliği olmuştur. Mısır, Irak, Libya, Kuveyt, Moritanya, Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ), Somali, B.A.E, ve Yemen Arap Ekonomi Birliği'ne katılan ülkelerdir. 1964 yılında birlik ile yapılan ilk toplantıda oluşan planların 1970 yıllarında sadece kâğıt üzerinde kaldığı ve hiç birinin gerçekleştirilmediği görülmüştür (Pappe, 2009: 61).

Bu dönem itibari ile Arap Ekonomi Birliği'nin ardından ekonomik bağımsızlık ruhu, 1960 yılında ilgili ülkeler petrol üretiminde ve satışında pazara hakim olan yedi çok uluslu şirkete rakip olarak Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü'nü (OPEC) oluşturmuşlardır. OPEC, 5 kurucu üyesiyle İran, Suudi, Irak, Kuveyt, Arabistan ve Venezüella'dan sonra Katar, Libya, Endonezya, BAE, Cezayir, Ekvator, Nijerya ve Gabon' da bu örgüte iştirak etmiştir (Pappe, 2009: 71).

Ortadoğu'da 1970 yıllarında, Sovyetler Birliği'nin tesirinin azaldığı, tarım gelişiminden ve büyük projelerden uzaklaşıldığı, ayrıyeten Batı tesirinin arttığı bir döneme geçilmiştir. Bilhassa bölgedeki zengin petrol üreticisi ülkeler Kapitalist bir

tutumu savunmaya yönelmişlerdir. Yine aynı dönemle bağlantılı olarak bölge içi değişikliği Katar ve Yemen arasındaki GSYH oranlarıyla incelemek mümkün olmuştur. Devletin himayesinde olan doğal kaynaklardan elde edilen gelirin faizi devlet kasasına koyulurken devletler rantıye devlet özelliği de içermektedir. Bahsedilen özelliği ilk olarak yansıtan bölge ülkesi 1950’de Kuveyt olmuştur. 1960’lı yıllarda S. Arabistan ve Katar benzer özelliği göstermiştir (Gezgin, 2011: 40).

Sonrasında 1973’lerde petrol fiyatlarının aşırı yükselmesi, 20. yüzyılda zenginliğin en geniş ve en hızlı şekilde el değiştirdiği dönemi haline gelmiştir. Sermaye sorunu yaşayan iş gücü ihracatçısı ülkeler ile iş gücü sorunu yaşayan petrol ihracatçısı ülkeler sermaye akışlarını birleştirmiş ve bölgede öncesinde görülmemiş bir ekonomik yükselişi yaşatmıştır. Aynı süreçte yedi çokuluslu şirketin petrol sektörü üzerindeki egemenliği sürse de OPEC üyesi ülkeler batı ekonomisinde daha belirli bir rol üstlenmişlerdir (Pappe, 2009: 71).

Çok sürmeden 1980 yılından sonra belirgin olan ekonomi canlılığını kaybedip, durgun haline dönmüştür. Ardından 1985 yılında Suudi Arabistan’ın OPEC’ten bağımsız olarak kararlaştırdığı daha çok petrol üretimine ve satışına başlaması, petrol pazarında olumsuzluk yaşanmasına sebep olmuştur. Bu nedenle petrol fiyatlarında ani bir düşüş yaşanmış ve bölgedeki canlılık kaybedilmiştir. Bu konuya ilişkin ithalatın sürekli yükseldiği ve ihracatın durma aşamasına geldiği dönemde, hükümetin yanlış politikaları, kraliyet ailelerinin lüks harcamaları ekonomik krize neden olmuştur. Bu sorunu gidermek amacıyla dış borçlanmaya kadar gidilmiştir. Ancak 1990-1991 senelerinde yaşanan Körfez Savaşı’yla bölge daha çok ekonomik açıdan bir çöküş yaşamıştır (Gezgin, 2011: 41).

Aynı süreçte petrol gelirlerinin yegâne ve istikrarlı bir kaynak olarak görülmemesiyle, bölge içerisindeki farklılıkları arttırmış ve ekonomi türünü farklılaştırmış ayrıyeten iktisadi gruplaşmalara neden olmuştur. En uzun ömürlü olarak bilinen 1981 yılında kurulan Körfez İş Birliği Konseyi (GCC) olmuştur. Ve 2000’li yılın sonrasında yaşanan ekonomik gelişmeler doğal kaynaklar üzerinden biçimlenmiştir. Böylece Ortadoğu ülkelerini sıralarken ülkelerin elde ettikleri doğal kaynaklar ve işgücü kategorileri göz önünde bulundurulmuştur. Birinci olarak doğal

kaynak açısından yoksul fakat iş gücünün çoğunlukta olduğu ülkeler, ikincisi hem doğal kaynaklar hem de iş gücü açısından varlıklı olan ülkeler ve üçüncüsü doğal kaynak açısından verimli fakat iş gücünde yoksul olan ülkeler biçiminde bir sıra oluşturulmuştur (Tiğince ve diğ., 2010: 57). Mısır ve Ürdün birinci sırada yer alırken, İran, Irak, Suriye ve Yemen ikinci sıralamaya girmektedir. Üçüncü sırada ise Bahreyn, Kuveyt, Umman, S. Arabistan ve B.A.E vardır. Ortadoğu'nun 2017 yılı genel ekonomik göstergeleri aşağıda Tablo 1 ve 2'de verilmiştir.

Tablo 1: Ortadoğu Genel Ekonomik Göstergeler -1

Ülke Adı	GSYH (Milyon \$)	GSYH Büyüme (%)	GSYH (KB \$)	Enflasyon (%)	İşsizlik (%)	Nüfus
Ortadoğu Genel	3161908	3,09	13310,29	5,73	-	418.332.078
BAHREYN	35432	3,80	23739,16	1,39	-	1.492.584
IRAK	192060	-2,07	5017,97	0,18	-	38.274.618
İRAN	454012	3,76	5593,85	9,99	13,2	81.162.788
İSRAİL	353268	3,44	40543,58	0,24	6,7	8.713.300
KUVEYT	120126	-2,87	29040,36	2,17	2,2	4.136.528
LİBYA	38107	26,68	5978,04	-	-	6.374.616
LÜBNAN	53576	1,53	8808,59	4,32	-	6.082.357
MISIR	235369	4,18	2412,73	29,50	9,2	97.553.151
S.ARAB.	686738	-0,86	20849,29	-0,83	11,7	32.938.213
SURİYE	-	-	-	-	8,3	18.269.868
TÜRKİYE	851102	7,44	10546,15	11,14	11,9	80.745.020
UMMAN	70783	-0,93	15267,45	1,60	15	4.636.262
ÜRDÜN	40068	1,97	4129,75	3,32	13,4	9.702.353
YEMEN	31267	-5,94	1106,80	-	-	28.250.420

Kaynak: The World Bank'tan Derlenmiştir,
<https://databank.worldbank.org/data/indicator/NY.GDP.MKTP.CD/1ff4a498/Popular-Indicators#>,
04/19

Yukarıda Tablo 1'de Ortadoğu ülkelerinin genel ekonomik göstergeleri verilmiştir. 2017 yılı GSYİH rakamlarına göre bölgenin lideri Türkiye'dir. İkinci sırada Suudi Arabistan üçüncü sırada İran gelmektedir. Ortadoğu bölge ekonomisinin yarısını yani %50' sini, Türkiye, Suudi Arabistan ve İran meydana getirmektedir. Bölgede kişi başına GSYİH rakamları incelendiğinde lider konumda olan ülke

İsrail'dir. İkinci sırada Kuveyt üçüncü sırada Bahreyn gelmektedir. Enflasyon rakamları incelendiğinde 2017 yılı için en düşük enflasyon rakamı kaydeden ülke Suudi Arabistan'dır. İkinci sırada Irak, üçüncü sırada İsrail gelmektedir. Bölgenin lokomotifini Türkiye oluşturmaktadır. Ayrıca bölgede nüfusu yüksek olan Türkiye, İran ve Mısır ülkeleridir. Bu üç ülke bölge nüfusunun %50'ye yakınına içermektedir. Bölgenin genel rakamları incelendiğinde ortalama GSYİH büyüme oranı %3,09 olarak gözlemlenmiştir. Kişi başı GSYİH 13 bin doların üzerinde olduğu ve enflasyon oranının ortalamasının %5,7 olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 2: Ortadoğu Genel Ekonomik Göstergeler -2

Ülke Adı	İhracat (\$)	İthalat (\$)	Cari Denge (\$)
Ortadoğu	943.974.369.205	967.979.957.241	-24.005.588.036
BAHREYN	26.731.382.979	23.877.659.574	2.853.723.404
IRAK	74.277.787.346	71.685.542.419	2.592.244.927
İRAN	113.240.667.700	108.229.655.900	5.011.011.800
İSRAİL	103.292.752.405	97.368.764.703	5.923.987.702
KUVEYT	60.237.388.724	57.457.962.413	2.779.426.311
LİBYA	14.457.196.478	13.212.068.717	1.245.127.761
LÜBNAN	12.821.791.301	23.528.038.247	-10.706.246.945
MISIR	37.231.733.456	68.982.825.515	-31.751.092.058
S.ARABİSTAN	239.271.200.000	196.145.866.667	43.125.333.333
SURİYE	-	-	-
TÜRKİYE	211.220.249.993	249.655.355.390	-38.435.105.397
UMMAN	36.894.668.401	34.894.668.401	2.000.000.000
ÜRDÜN	14.297.550.423	22.941.549.296	-8.643.998.873
YEMEN	-	-	*

Kaynak: The World Bank'tan Derlenmiştir,

<https://databank.worldbank.org/data/indicator/NY.GDP.MKTP.CD/1ff4a498/Popular-Indicators#>,
04/19

Tablo 2'de görüldüğü üzere 2017 yılı için bölgede en yüksek ihracat rakamı kaydeden ülke Suudi Arabistan'dır. İkinci sırada Türkiye, üçüncü sırada İran gelmektedir. Bölgenin cari denge rakamları incelendiğinde en yüksek oranı Suudi Arabistan kaydetmiştir. İkinci sırada İsrail, üçüncü sırada İran gelmektedir. Cari

dengede en yüksek rakamı kaydeden Suudi Arabistan'ın hidrokarbona bağılı ekonomiyeye sahip olması önemli bir unsurdur. Bölgenin petrol kaynakları açısından en zengin ülkesi olması nedeniyle kayda geçen rakamlar ekonomik gücün petrol ihracatına dayalı olduğunu kanıtlamaktadır. Ancak bölgenin genel rakamları incelendiğinde 24 milyar doların üstünde eksi değer kaydettiği görülmektedir.

1.2.1. Ortadoğu'daki Genel Ticari Durum

Sosyal ve ekonomik durumu incelendiğinde Ortadoğu bölgesinde yer alan ülkeler arasında farklılıklar görülmektedir. En bariz farklılık ise nüfus ve yüz ölçümü durumudur. Buna göre nüfusu yoğun ve toprakları geniş ülkeler Suudi Arabistan, Irak ve İran'dır.

Bölgenin eşsiz ekonomik durumu, kimi etkenlerin olağanüstü birleşimiyle oluşmuştur. Bu etkenlerin en önemlisi Ortadoğu'nun doğal özellikleridir. Waterbury ve Richards'a göre "Ortadoğu'nun ekonomi politigi üç gerçek tarafından belirlenmektedir: az yağmur, çok petrol ve hızla büyüyen (bu nedenle de genç olan) bir nüfus" şeklindedir. Bölgenin iklim şartları tarımsal faaliyetlerin önünü kapatmış olup, ekonominin gelişmesine büyük engel olmuştur. Artışı hızlı olan nüfus nedeniyle Ortadoğu bölgesi dünyanın tüm bölgelerine bağılı hale gelmiştir. Yaygın petrol kaynaklarıyla bölge pazarına hâkim olmakta ve diğer ülkelere birçok miktarda yataklık sağlayabilmektedir. Bu nedenle bölgedeki ülkeler kaynak sorunu yaşamamaktadır. Ancak bölge ekonomisinde var olan kaynakların etkili bir şekilde kullanılmaması, bölge ekonomi yapısının en mühim faktörüdür. Bu bölgenin ekonomik yapısı "savaş eğilimli ekonomi" şeklinde isimlendirildiği bilinmektedir (Çarkoğlu vd., 1998: 42).

Bu bölgedeki ülkelerin dış ticaret boyutundaki ve dış ticaret kompozisyonundaki farklılık bir hayli gelişmekte olan ülkelerde yaşandığı gibi düzensizdir. Daha çok gelişmek üzere olan ülkelerde tarımsal ürünlerin üretim artışı, dış ticarete ilişkin tüketim talebinde büyük bir düşüş göstermektedir. Beraberinde tarım pazarlarının düzensiz olması ve ülkelerin kendine has sanayi gelişim

istekleriyle ülkelerin çoğunluğu daha riskli ve daha yavaş olan yeni üretim sanayilerine yönelik bir ticaret politikası geliştirilmektedir. Bu tür ülkelerdeki sanayileşme arzusu gıda üretiminde düşüş göstermektedir. Bu nedenle dış gıda pazarına yönelim olmakla beraber artışı da yükselmektedir (Direnizci, 2005: 35).

Bölgedeki ülkelerin ihrac ettikleri ürün miktarı olabildiğince azdır. Ayrıca bölgedeki ülkelerin çoğunun ekonomik gelir kaynağı petrol olduğu bilinmektedir. Kimi ülkelerin tek ihrac ürünü olan petrol, bu bölgede ihrac edilen ürünlerin en başında gelmektedir. Bölgenin ithal malları incelendiğinde, en çok payla birincisi mamul mallar, ikinci gıda ürünleri, üçüncü tütün ve içecekler, son olarak ise ham maddeler ve yakıtlar sıralamayı oluşturmaktadır. Böylece sanayileşmiş ülkelerin çoğu kısmı ithalatı oluşturmaktadır. Bölge ülkelerinde mamul ürün ithalatı tüm ithalatın yarısından fazla olduğu yönündedir. Mamul ürün ithalatı incelendiğinde, bölgedeki ülkeler arasında büyük oranda bir fark görülmemektedir (Fındıkçı, 1989: 40-41).

Mamul ürün dışı ve akaryakıt ithalatı istikrarlı bir şekilde yaklaşık olarak %20 oranında gözlemlenmektedir. Bölge ülkelerinin genel olarak ithal ettiği mamul üründür ve petrol üreticisi bulunmayan ülkelerde de akaryakıt ithali görülmektedir. Ancak bu ülkelerin ithal ettiği ürünleri devamlı olarak aynı fiyattan almalarına karşılık, ihrac malları daha da düşmüş ve ithal mallarının ihrac mallarına göre fiyatı yükselmiştir (Çarkoğlu vd., 1998: 59).

Bölge ülkelerinin iktisadi durumu, ihracat ve ithalatları kontrol edildiğinde elde edilen sonuç aşağıdaki gibidir (Karagül, 1995: 72-73);

- Ürünler arasında ithal edilenler ihrac edilenlere göre çok daha farklılık göstermektedir. Petrol ve madenler daha çok ihrac edilen ürünler içerisindeyken, sanayi ve gıda türleri ise ithalat ürünleri içinde yer almaktadır. Böylece iktisadi canlılık daha çok ihrac ürünleriyle ilerlemiştir. Ayrıca kimi ihrac malları çeşit olarak çok az miktardadır.
- Elde edilen bilgilere göre ihrac ürünlerini oluşturan tarım ürünleri ve yer altı zenginlikleridir. Ancak ithal ürünleri fazlasıyla değişiklik göstermektedir.

Çeşitli tüketim ürünleri, donanım, makine ve silah gibi mallar ithalat grubunda yoğunluğu oluşturmaktadır.

- Bir grup Ortadoğu ülkesinin ihraç ürünleri diğer ülkelere göre daha üstün olduğu bilinmektedir. Bunlar arasında İsrail ve Türkiye başta gelmektedir. Bunlara ek olarak Mısır, diğerlerine göre daha avantajlı konumdadır. İhraç edilen ürünler içerisinde mamul veya yarı mamul sanayi malları belirli şekilde yerini almaktadır. Bilhassa Türkiye, tekstil ürünleri ve dayanıklı tüketim ürünleri bakımından diğer ülkelere göre büyük farkla öne geçmektedir.
- Sanayileşme açısından gerekli alt yapıyı elde edememeleri ve bölge ülkelerinin iktisadi durumunun yeteri kadar gelişmemesi sebebiyle diğer ülkelerle ticaret açısından rekabet içinde olmak çok zordur. Bu nedenle ülkelerin dış ticarete başarılı oldukları bir sektör bulunmamaktadır. Bölgede 1970 yıllarında petrol bakımından başarılı durumda olunmasına karşın, son zamanlarda siyasi ve ticari sorunların yaşanmasıyla var olan avantajlı durum negatif hale dönüşmüştür.
- Ortadoğu ülkelerinin hem ihraç ürünleri hem de ithalat ürünleri benzerlik gösterdiği için ticaret yapamaz duruma gelinmiştir.
- Ortadoğu bölgesinde sanayileşme açısından alt yapının uygun olmaması, ticaretin gelişmemiş olması ve ihracatta başarısız olunması nedenleriyle günümüzün bölge ülkeleriyle ticaret edebilme şansı yoktur.

1.2.2. Ortadoğu Ülkelerinin Arasındaki Ticari Durum

Ortadoğu ülkelerinin iktisadi yapılarına genel anlamda bir bakıldığında bile görüleceği üzere, aralarında ciddi bir ticaretin gerçekleşme imkânının olmayacağı anlaşılmaktadır. Çünkü hemen hemen bütün devletlerin, özellikle Arap Ülkeleri iktisadi potansiyelleri birbirleriyle benzerlik arz etmektedir. Bu sebeple birbirleriyle yapacakları karşılıklı dış ticarete konu olacak malların sayısı oldukça azdır. Sadece,

petrol gelirleri olmayıp, sanayileşme alanında kalkınmayı amaçlayan Türkiye ve İsrail devletlerinin bu ülkelerle belirli oranda ticaret potansiyeli bulunmaktadır.

Bu bölge ülkeleri petrol haricinde de var olan doğal kaynaklar ile zengin ülke kategorisinde yer almaktadır. Ancak sahip olunan kaynakların verimli olarak kullanılması pek söz konusu değildir. Ortadoğu ekonomisinin temeli savaşa bağlı olarak şekillenmektedir. Bu bölge birden fazla faktörü içerisinde barındırmaktadır. Ortadoğu bölgesi, kurak oluşu, aşırı petrole ve hızlı büyüyen bir nüfusa sahip olması ile dikkat çekmektedir. Bu bölgenin kurak olması nedeni ile gelişmiş bir tarıma sahip değildir. Bölgenin hızla büyüyen nüfusu ile yeterli oranda tarımın gerçekleştirilememesi, yiyecek bakımından bölgeyi dış ülkelere bağlı duruma getirmiştir. Fakat bölgedeki doğal petrol kaynaklarının zengin oluşu dış ülkelere olan bağlılığın azalmasına yaramaktadır (Buğday, 2015: 48).

Bölgedeki tarımın yetersiz oluşu bölgenin gıda ithalatına başlamasına neden olmuştur. Bu bölge imalat konusunda geri kalma durumunu düzeltmek istediğinde tarım öne sürülmekte ve tarım sektörü bu nedenle olumsuz etkilenmektedir. Tarımın bu açıdan olumsuz etkilenmesi üzerine bölgenin gıda ürünlerini dış ülkelere almasına neden olmaktadır.

Ortadoğu bölgesindeki dış ticaretin büyük bir bölümü petrole dayalı olduğu bilinmektedir. Bu bölgenin imalat sanayisi çok gelişmiş olmadığından dolayı ihracatta yer alan ürün oldukça az sayıdadır. Bölgedeki tarım sektörünün doğal şartlar nedeni ile gelişmemiş olmasından dolayı gıda ürünlerindeki ithalat oldukça fazla sayıdadır. “Bu durumla beraber bölgenin sanayileşme konusunda bir aşama atlayamamasından dolayı hazır üretilmiş ürünlerin ithalatı çok fazla sayıdadır. Bunun haricinde ham madde ve yakıt ithalatı da gerçekleştirilmektedir. Bu bölgeye ithal edilen malların yarısından çoğu hazır ürün şeklindeki mallardan meydana gelmektedir (Buğday, 2015: 49). Bölge ülkelerinde görülen, genel iki özellik söz konusudur. Bu özellikler;

- Yeterli yapılamayan tarım
- Gelişmemiş olan sanayi durumu

Yukarıdaki iki özellik Ortadoğu ülkelerin kendi içlerindeki ticareti aksetmektedir. Bununla birlikte Ortadoğu bölgesinin dış ülkelerle yaptığı ticaret ne derece kısıtlı ise kendi içlerinde yaptıkları ticarete o derece de kısıtlı durumdadır. Ortadoğu bölgesindeki ülkelerin petrole sahip oluşu kendi içlerinde petrol ticareti yapmalarını da kısıtlı hale getirmektedir. Bu nedenle bölge çevresinde petrole sahip olmayan veya petrol kaynağı az olan ülkelerin Ortadoğu için önemi oldukça büyüktür (Buğday, 2015: 50).

1.3. Ortadoğu'nun Önemi

Devletlerarası ilişkilerde devletlerin uyguladığı dış siyasi ve stratejilerin doğru olarak değerlendirilmesi için öncelikle siyasi ve stratejilerin temelinde bulunan unsurlar ele alınmalıdır. Bu bakış açısı hem olayların net olarak anlaşılmasını hem de olaya objektif olunması yönünde yardımcı olacaktır. Bu şekilde düşünüldüğünde, uluslararası münasebetleri biçimlendiren önemli iki unsur ortaya çıkmaktadır. Birinci unsur; dünyada yaşanan, başında ve sonrasında çok fazla ülkeyi içten sarsan ayrıca ülkelerin kaderlerini belirleyecek kademede olan önemli ve büyük yeniliklerdir. Bu yeniliklere örnek olarak Fransız ihtilali, I. ve II. Dünya Savaşları verilmektedir (İtik, 2008: 2).

Örnek verilen iki olayın başlamasıyla ve sonrasında dünya mühim gelişmelere şahit olmuş, dünya güç dengelerinde ise önemli değişimlerin yaşandığı görülmektedir. Uluslararası politikalarına yol gösteren, bloklar arasında oluşan güç değişimi, genel olarak stratejik önem içerirken bölgelerin kaderlerini de aynı önemle tahrif edilmiştir.

Bu bölge, günümüzde olduğu gibi önceki dönemlerde de dünya politikaların en önemli konusu durumundadır. Bölgenin Uluslararası siyasi tarihindeki önemi kuşkusuz Asya, Avrupa ve Afrika kıtaları arasındaki merkezi yeri nedeniyle kültürel, ekonomik ve sosyal açıdan geniş bir potansiyeli elde etmesinden dolayıdır. (İtik, 2008: 2).

Asya, Avrupa ve Afrika kıtaları arasında köprü görevi gören bu bölge, tarih boyunca birçok uygarlıklara ev sahipliği yapmış, Musevilik, Hristiyanlık ve Müslümanlık gibi üç önemli dinin doğuşu olmuş ve güçlü bir kültürel değer meydana getirmiştir. Ortadoğu' da kültür, din ve tarih eşsiz bir farklılaşma sağlamış, ayrıca denizi kara ve hava ulaşımının merkezi oluşu ve başta petrol olmak üzere çok mühim doğal kaynaklarının olması da güç merkezinin ilgisini üzerine çekmeyi sağlamıştır. Bu şekilde düşünüldüğünde emperyalist güçlerin yardımıyla Ortadoğu'nun uygarlıklar, ideolojiler, din, mezhepler ve ekonomiler arası mühim bir mücadele ortamı olduğu bilinmektedir (Dural, 2007: 7).

Ortadoğu' da dünya güç odaklarına yönelik önemli olan unsurlar aşağıdaki başlıkları oluşturmaktadır (İtik, 2008: 3):

- Kıtaları birleştiren kara, deniz ve hava yollarının çözüm noktası oluşu
- Tüm ülke petrol rezervlerinin 2/3'nün Ortadoğu' da olması
- Doğalgaz ve petrol akışının en kısa yoldan Ortadoğu' da olması
- Ortadoğu'nun önemli suyolları ve geçitlere sahip olması
- Dünya tarihinin en eski din ve kültür değerine sahip olması

Başlıklardaki belirtilen özellikler Ortadoğu'yu emperyalizm ile ilgili hale getiren maddeler olup bu bölgeye hâkim olmanın dünya hâkimiyeti için gerekli olduğunu da belirtmektedir. Özetle yapılan ön değerlendirmeye göre bu stratejik maddeler aşağıda alt başlıklar şeklinde çok daha detaylandırılmıştır (İtik, 2008: 3).

1.3.1. Coğrafi Önemi

Bu bölge petrolün bilinmediği ve endüstride kullanılmadığı zamanlarda, kara ve deniz jeopolitiği açısından dünya kıtalarına çözüm sağlamıştır. Uzun seneler boyunca büyük medeniyetlere sahiplik eden ve mühim gelişmeleri içeren Ortadoğu bölgesi coğrafi konumu ile her zaman dikkati üzerine toplamıştır (Dursun, 2004: 24).

“Dünya Adası” olarak isimlendirilen Asya, Avrupa ve Afrika kıtaları Ortadoğu bölgesine bağlıdır. Hatta bu bölge üç kıtasıyla oluşan merkezi konum özelliği dışında, belirli dünya denizlerine açılan su yolları özelliği de mevcuttur. Tarih devrinin başlangıcı olan ilk çağdan itibaren kara devletleri açık denizlere inme siyaseti Ortadoğu bölgesinde görülmektedir. XV. yüzyılda gerçekleşen coğrafi keşiflerle beraber kıtalar arası ulaşımdaki önemi düşmüş ve ilerleyen dönemlerde Süveyş Kanalı'nın açılması hatta II. Dünya Savaşı'ndan sonra dünya petrol gereksinimlerinin Ortadoğu'dan karşılanma zorunluluğu bölgeye karşı olan önemi arttırmıştır. Ayrıca dünyanın en önemli su yolları olan Türk Boğazları, Kızıldeniz, Hürmüz Boğazı ve Basra Körfezi de bölgenin değerini ve önemini arttırmaktadır. Örneğin Atlas ve Hint Okyanusları gibi Doğu ve Batı arasındaki iki büyük deniz ise Akdeniz yoluyla Ortadoğu'ya aktarılmaktadır (İtik, 2008: 4).

Deniz jeopolitiği bakımından Avrasya stratejilerinin merkezinde yer alan Ortadoğu özellikle İngiltere ve ABD'nin deniz ağırlıklı stratejileri için hem karşı stratejik gücün egemenliğine terk edilmemesi gereken bir savunma hattı, hem de Avrasya içlerine ve kıyı denizlerine yönelik stratejik hâkimiyetinin önemi yer almaktadır. Ayrıca kıtalara yönelik her türlü üstünlük potansiyellerine sahip Ortadoğu, bir de Avrasya'yı çevreleyen Çin, Kore, Arap, Anadolu, Balkanlar, İber, İtalya ve İskandinav yarımadalarından oluşan Arap ve Anadolu yarımadalarını tümüyle, Hint ve Balkanlar ile direkt olarak bağlantılıdır. Hatta İber ve İtalya yarımadalarını da deniz kıyısına komşu olmasıyla etkileme üstünlüğüne sahip olan Ortadoğu, kara jeopolitiğinin uluslararası güç dengelerine yansıyan iç mantığında büyük bir önem taşımaktadır (Dursun, 2004: 24).

Önemli stratejiler üzerinde büyük izler bırakan ünlü jeopolitik uzmanının bu konudaki tespitleri oldukça ilgi görmüştür. Nicholas J. Spykman, kenar kuşak memleketlerini kara ve deniz kuvvetleri arasında bir tampon bölge olarak görmüş ve bölgenin dünya egemenliği için ne kadar önemli olduğunu şu şekilde belirtmiştir: “Kenar kuşak memleketlerine hâkim olan Avrasya'yı denetler, Avrasya'ya hâkim olan dünyayı denetler.” Yapılan bu açıklamadan anlaşılacağı gibi; bugün Ortadoğu olarak isimlendirilen bölge, jeopolitik açıdan sahip olduğu coğrafya bakımından dünyaya yönelik açılımların çözümünü sağlamaktadır. Böylece, dünya üzerinde egemenlik

oluşturmak isteyen her güç, bunun ancak Ortadoğu' da etkin bir varlık kurmakla mümkün olacağını idrak etmiş ve bölge, tüm tarih boyunca birçok bahane ile emperyalizmin mücadele alanı olarak bilinmektedir (Dural, 2007: 26).

1.3.2. Ekonomik Önemi

Ekonomik durumda 19. yüzyılın sonuna kadar önemini İpek Yolu'nun son bulunduğu nokta olmasından Ortadoğu, daha sonralarında ise bölgede petrolün bulunması ile beraber özellikle Arap Yarımadası ve çevresindeki zengin petrol rezervleri bakımından stratejik önemi olan bir coğrafyadır. Daha sonra 20. yüzyılın en değerli ham maddesi olan petrole sahip olma fikri, dünyayı bu yol ile hâkimiyeti altına almak isteyen devletlerin mücadele alanı olmuştur. Çağdaş ekonominin temel unsurlarından olan petrol ve ona sahip olan ülkeler de çağdaş ekonomi sahibi olarak sayılmaktadır. Böylece petrolün ekonomik değeri şüphesiz ortaya çıkmaktadır (Dural, 2007: 33).

Bölgenin eşsiz ekonomik yapısı kimi faktörlerin sıra dışı birleşmesidir (Direnizci, 2005: 30). Ortadoğu bölgesine yönelik belirtilen stratejileri yalnız petrol ile ilişkilendirmek doğru olmaz. Asıl konu, bölgenin ekonomi merkezli siyasi geçmişi gözlemlendiğinde, petrolün yalnızca yeterli olmadığı yönündedir. Ortadoğu olarak isimlendirilmiş bölge, antik dönemlerden günümüze kadar ticaret aktarım hattı ve tarım potansiyeli olarak önemli bir konuma sahiptir. Ortadoğu, dünya üzerindeki bütün ulaşım ve ticaret yolları ile doğrudan ya da dolaylı olarak ilişkili olması, bölgeyi ekonomi politikaları bakımından merkezi konuma koyması (Dursun, 2004: 25) ve bu durum dünya güç odaklarının ilgisini bölge üzerine toplamaktadır.

Geçmiş tarihte gücü ile kendilerini kabullendiren devletlerin bölge ile ilgilenmelerindeki asıl neden, Ortadoğu bölgesinin coğrafi değeri, ticari avantajları ve ekonomik değerleri sömürme fikri olmasıdır. Böylece Ortadoğu bölgesinin tarihi dönemlerinde, Fransızlar, İngilizler, Ruslar, Osmanlılar ve son zamanlarda ise Çin ve ABD gibi devletlerin ilgi odağı haline gelmiştir.

Ortadoğu ekonomik değerleri açısından ele alındığında ise, genel olarak petrol ile kopyalanan bir coğrafya şeklinde bilinmektedir. Gerçekten de Ortadoğu kelimesi denilince insan aklına ilk olarak petrol kavramının gelmesi kuşkusuz bölgenin bu önemli özelliğindedir. Ortadoğu bölgesi, dünya petrol kaynaklarının yaklaşık olarak 2/3'ü yani büyük kısmına sahiptir ve bu petrolün Batı Avrupa ekonomisinde önemi çok büyüktür. Ayrıca II. Dünya Savaşı'ndan önce çoğunlukla siyasal alanda çaba sarf eden büyük devletler, bu bölgede kendi petrol firmalarını kurup ürettikleri petrol ile dünya siyasetinde yer almayı amaçlamışlardır (İtik, 2008: 5).

II. Dünya Savaşı'ndan sonra petrolün stratejik olarak bölgede ve uluslar arası gelişmeler içinde öneminin yükselmesi tarihte yeni dönemin başlamasına bir haberdir. Savaştan sonra başta İngiltere ve ABD olmak üzere diğer batı devletleri farklı oyunlar ile pay kazanmak için yarışmışlardır. Bahsi geçen devletlerin petrol ögesini kullanmak amacıyla bölgedeki siyasal gelişmeleri kontrol ederek genel siyasete yöneldikleri bilinmektedir. Hatta petrol, bölgeye yeni oluşumlar kazandırmak isteyenlere siyasi birimler açısından ve coğrafyanın pekiştirilmesi için bir araç kaynağı olmuştur. Bu nedenle 20. yüzyılın ilk dönemlerinde Ortadoğu bölgesindeki yoğun pazarlıklar sonucunda büyük güçler kendi dengelerini oluştururken; bölgedeki siyasi unsurların yoktan var olmaları sağlamayı amaçlamışlardır. Bu aşamada; bölge dışındaki güçlerin Ortadoğu petroleri için kalkıştıkları mücadelelerde ekonomik unsurların dış politika üzerinde ne kadar etkili olduğu da net olarak gözlemlenmiştir (Dural, 2007: 11).

Farklı bir açıdan bakıldığında petrolün stratejik öneme sahip bir ham madde olmasından dolayı yeryüzüne dağılımının son derece etkili olduğu bilinmektedir. Ayrıca petrol rezervlerinin yeryüzüne dengeli olarak dağılması, bazı bölgelerde üretim ve tüketim çokluğunu açığa çıkarmış ve bu durum petrolü belirli ülkelerin başka alanlarda elde etmek zorunda oldukları hayati öneme sahip bir ham madde olmasını sağlamıştır. Bilhassa devletlerarası ekonomik dengelerin Asya' dan Avrupa' ya kayması aşamasında, Sanayi Devrimi' nin tesiriyle enerji kaynaklarına duyulan ihtiyacın artması, petrolü önemli bir araç, bu bölgeyi ise önemli bir rekabet ortamına dönüştürmüştür. Bu nedenle Ortadoğu yalnız ticari ve doğal kaynak dağılımı olarak

değil, doğal kaynak deposu olarak da önemli bir yere sahip olmuştur (Nasır, 2003: 12).

Petrol yataklarının az olduğu bilinen petrol bölgelerin tüketim oranları incelendiğinde, bölgelerdeki oranın rezervlerin yüksek olduğu bölgelere kıyasla daha fazla olduğu bilinmektedir. Üretim ve tüketim oranları arasında fark edilen petrol farklılıkları, petrolün işlenmesi bakımından talebin yoğun olduğu bölgelerde olmasıyla ilişkilidir (Gürel, 1979: 214). Ortadoğu bölgesinin dünya ham petrol üretimindeki payı ve petrolün tüketim oranları aşağıda Tablo 3’te verilmiştir. Tablo 3’teki veriler 2015 yılına aittir. Resmi kurumlar tarafından hazırlanan petrol rezervleri ve tüketim oranları ile ilgili verilerin dikkate alınmıştır. Bu nedenle “T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığının” hazırladığı 2017 raporundaki 2015 yılı verileri kavramsal çerçeveye dâhil edilmiştir.

Tablo 3: Dünya Petrol Rezervleri ve Tüketim Oranları

Bölge	Rezerv (2015)		Tüketim (2015)	
	Miktar (Milyar Varil)	Dünyadaki Payı (%)	Miktar (Milyon Ton)	Dünyadaki Payı (%)
Ortadoğu	804	47,3%	426	9,8%
Güney ve Orta Amerika	329	19,4%	323	7,5%
Kuzey Amerika	238	14,0%	1036	23,9%
Avrupa ve Avrasya	155	9,1%	826	19,9%
Afrika	129	7,6%	183	4,2%
Asya Pasifik	43	2,5%	1501	34,7%
Dünya Toplamı	1698	100,0%	4331	100,0%

Kaynak: T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 2017 yılı raporundan derlenmiştir, <https://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Enerji-ve-Tabii-Kaynaklar-Gorunumleri, 04/19>

Tablo 3’te görüldüğü üzere Ortadoğu bölgesinin rezerv ve üretim oranları sıralamanın başında verilmektedir. Tüketim oranlarına göre Asya pasifik bölgesinin en yüksek değerlere sahip olduğu bilinmektedir. Ortadoğu bölgesinin dünya petrol yataklarının büyük bir kısmına sahip olması, bu bölgenin stratejik yapılanmasında

etkin olduğu kadar, bölgesel ve küresel güçlerin bu yapılanma içindeki durumlarını belirlemelerinde de önemli bir yere sahiptir. Farklı bir açıklama ile petrol, modern çağların ekonomik ve jeopolitik güç dağılımı iki önemli çatışma konusu olmuştur. Geçmişte bakımsız ve yetersiz alanlar olarak bilinen coğrafi bölgeler, petrolün bulunmasıyla beraber klasikleşen jeopolitik durumu değişir hale getirmiştir (Dursun, 2004: 25). Böylece ekonomik değerin hızla yükselişte olması, petrolü uluslararası güç dağılımında önemli bir konum sahibi yapmıştır.

Ortadoğu bölgesi petroleri üzerindeki denetim, devletlerarası alanda uluslararası güç dağılımı açısından büyük önem sahibi olmuştur. Zira petrol ekonomik, politik ve askeri olarak güce ve paraya çevrilebilen en elverişli sermayedir (Kocaoğlu, 1995: 178). Petrolün denetimi, hem dünya sermaye gücünü denetlemeyi, hem de bütün insanlığa hükmetme olanağı elde etmeyi sağlar. Dünyadaki büyük güçlerin Ortadoğu bölgesine yönelik uyguladıkları politikalara bakıldığında bölgedeki mevcut kaynak açısından petrolün taşıdığı önem meydana gelmektedir. Buna bağlı olarak Ortadoğu, petrol üretim oranı ve petrolden sahip olunan gelirler nedeniyle uluslararası politikaya genel olarak konu olan bölgeler içerisinde girmiştir (Dural, 2007: 14).

1.3.3. Dini Faktörler Açısından Önemi

Ortadoğu bölgesi kültürel, tarihsel ve toplumsal olarak üç önemli unsuru barındırmaktadır (Tokuroğu, 1999: 397). Bu bölgenin ekonomik ve coğrafi özelliğinin yanı sıra sahip olduğu tarihi geçmiş de büyük bir önem kazandırmaktadır. Ortadoğu'nun tarihi, yapılan araştırmalarına göre milattan önceyi göstermektedir.

Tarihteki en eski ve köklü uygarlıklara sahip olan ayrıca farklı kültürleri birbirine bağlayan dünyanın merkezi şeklinde isimlendirilen Ortadoğu, tarih boyunca Mısır, Mezopotamya, Pers Bizans, Roma, Selçuklu ve Osmanlı gibi önemli medeniyetlere ev sahipliği yapmış ve de kültürel birikim ile şekillendirilmiş olan Batı medeniyetleri arasındaki ilişkiyi yürütmüştür. Bu nedenle, bölgenin dünyadaki merkezi konumu, kültürel gelişime de katkı sağlamıştır (Nasır, 2003: 9).

Hristiyanlık, Musevilik ve İslamiyet'ten oluşan üç semavi din bu bölgede oluşmuştur. Geçmişte bu kutsal topraklar için üç semavi dinin mensupları aralarında birçok savaş başlatmışlardır. Bu konuda en çok savaşılan bölge Kudüs olmuştur. Ortadoğu bölgesinin kutsal toprakları, geniş nüfusu ve dini bakımından önemi büyüktür (İtik, 2008: 9).

2. ORTADOĞU ÜLKELERİ HAKKINDA BİLGİ

Bölge, eskiden olduğu gibi, günümüzde de jeopolitik açıdan oldukça önemli bir konuma sahiptir. Gelişmiş petrol kaynaklarının Ortadoğu bölgesinde olması jeopolitik önemini artırmıştır. Bu bölge İslam dininin başlamasını ve tüm dünyaya tanınmasını sağlamıştır (Özey, 2017: 366).

Ayrıca bu bölgede yer alan devletler dünya enerji güçleri açısından büyük ölçüde rezerv barındırmasıyla beraber bu kaynakların üretilmesi ve diğer ülkelere gönderilmesi açısından da büyük bir değere sahiptir. Var olan bu değerli kaynaklar, ülkelerin ekonomik gücünün ana unsuru olması nedeniyle Ortadoğu bölgesini dünyada en gelişmiş bölgelerinden biri konumuna taşımaktadır. Bu bölgenin, tüm dünyadaki petrolün %75'ine ve doğalgazın da %50'sine sahip olduğu bilinmektedir. Fakat durum bu şekilde doğrulanmamaktadır. Çünkü Ortadoğu bölgesinde yer alan ülkeler ya gelişmekte ya da az gelişmiş ülke konumuna girmektedir (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2019).

Bir önceki asrın ikinci yarısından bu yana petrol, hızla yükselen politik ve ekonomik değerine paralel şekilde, Ortadoğu bölgesinde bulunan devletlerin ekonomik gelişim düzeyleri henüz istenilen seviyeye gelememiştir. Farklı bir açıdan, doğalgaz ve petrol yataklarıyla zengin olan Ortadoğu devletlerinin doğal kaynak bağımlılığı, özgün bir gelişmiş ekonominin elde ettiği çeşitli mal ve hizmet oluşturabilme gücünden yoksun oldukları da bilinmektedir. Büyük petrol kazancından ayrı iktisadi ve sosyal düzenler içinde daha dinamik kullanım sağlanarak, devletlerin daha yüksek seviyelere ulaştırılması olası durumundadır (Özey, 2017: 366).

Ayrıca dünyada zengin petrol kaynaklarıyla ve stratejik açıdan önemli olan Ortadoğu Bölgesi, Türkiye için ekonomik, stratejik ve politik bakımından büyük önem taşımaktadır (Özey, 2017: 366). Yapılan araştırmalarda Ortadoğu bölgesindeki ülkelerin genel yapısı ve ülkeler hakkında detaylı bilgiler verilmiştir. Ve bu araştırma için konu edilen Ortadoğu ülkeleri alfabetik sıra ile başlıklar halinde verilmiştir.

2.1. Bahreyn

Arapça kökenli ve ‘iki deniz’ anlamını içeren Bahreyn, Basra Körfezi’ nin batısında irili ufaklı 33 adadan oluşan bir ülkedir. Bölgenin ilk ham petrol ihraç eden ülkesi durumundadır (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2019).

Kaynak: Google Haritalar, 2019

Şekil 1: Bahreyn Haritası

Şekil 1’de görüldüğü üzere Suudi Arabistan’a 24 km, Katar’a 45 km mesafededir. Mevcut yüzölçümü 712 km² olan Bahreyn’i meydana getiren en büyük ada, ülkeye ismini vermiş ve 13-25 km genişliğinde, 50 km uzunluğundaki Al-Bahrain; 565,7 km² olarak bilinmektedir. Ülkenin başkenti Manama da bu adada yer alır. Muharraq adası 6 km genişliği ile ikinci büyük ada olarak bilinir. Adaların bir kısmında yerleşim bulunmakta ayrıca deniz üzerinden inşa edilmiş karayolu ve köprülerle birbirine bağlıdır (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2019).

Antik tarih dönemlerinde Dilmun ülkesi olarak bilinen Bahreyn, M.Ö. 1800-2000 yıllarında mühim bir ticaret merkezi olarak görülmektedir. Arap topluluklarının hükümet adayı 1521 yılında ele geçiren Portekiz denizcileri, 1602' ye kadar tedvir etmiştir. 1602 yılından 1783' e kadar İranlılar ve Araplar arasında el değişimi olarak yönetilen ada, 1783 yılından sonra Khalifa ailesi tarafından yönetilmiştir. Daha sonrasında 1861 yılında imzalanan Edebi Barış ve Dostluk Antlaşması ile İngiltere korumasına giren Bahreyn, 1971 yılında bağımsızlığını kazandığında İngiliz yönetimiyle devam etmiştir (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2019).

Ayrıca 1971' de İngiltere tarafından bağımsızlığa sahip olan Bahreyn'in yönetim şekli meşruti monarşi sistemidir. Sonrasında Mart 1999 tarihinde iktidar sahibi olan Kral Şeyh Hamad Bin Isa Al Khalifa tarafından ülkede demokratikleşme ve yenilik hareketleri görülmektedir. Böylece ülkenin çağdaşlaşmasını ve tekrar yapılanmasını planlayan Ulusal Eylem Senedi, Şubat 2001 tarihinde, genç-yaşlı, kadın-erkek bütün Bahreynli halkının katıldığı oylamada % 100'e yakın bir oranla onaylanmıştır (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2019). Ülkenin temel ekonomik göstergeleri aşağıda Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4: Bahreyn'in Temel Ekonomik Göstergeleri

Göstergeler	Değerler
Toplam Nüfus	1.492.584
Nüfus Artış Oranı	4,62
İhracat	26.731.382.979
İthalat	23.877.659.574
GSYH	35.432.686.170
GSMH	33.443.324.468
Brüt Tasarruf	10.206.037.234
Enflasyon TÜFE	1,39
Döviz Kuru	0,376

Kaynak: The World Data Bank, 2017 Verileri,

<https://databank.worldbank.org/data/source/world-development-indicators, 04/19>

Tablo 4’te görüldüğü üzere Bahreyn’in toplam nüfusu 1,5 milyona yakındır. Ülke 2017’de yıllık % 4,6 nüfus artış oranı kaydetmiştir. İhracat fazlası veren Bahreyn 34 milyar dolara yakın gayri safi milli hasılaya sahiptir. Ülkenin Brüt tasarrufları 10 milyar doların üstündedir. Bahreyn para birimi olan Bahreyn Dinarı ABD dolarına karşı oldukça güçlü bir kur sergilemektedir.

Bahreyn topraklarının % 5’i ziraat arazisi iken % 7’si ise otlak alan yani meradır. Duhan Dağı, Bahreyn adasının en yüksek alanıdır. Bölgedeki adalar arasında kimi yerlerde suyun derinliği düşük olduğundan, buralarda toprak doldurularak meskûn yer haline ya da tarım arazisine dönüştürmüşlerdir (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2019).

Genellikle ülkenin iklimi oldukça rutubetli ve sıcaktır. Kış ayları az yağışlı ve daha ılık hava mevcuttur. Sıcaklığın en yüksek olduğu Ağustos ayında yaklaşık sıcaklık 38-45 derece, ortalama en ılık olduğu Ocak ayında ise 15-20 derece olarak gözlemlenmiştir. Yaklaşık olarak yıllık 53 milimetreküp su, Kasım, Aralık ve Şubat aylarında yağın yağmur ile depolanmaktadır (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2019).

Asıl adanın batısında yer alan birkaç yüz dönüm hurma ağacı dışında Bahreyn ülkesinde yeşil alan bulmak imkansızdır. Adanın yerleşim alanı dışında kalan bölgesi kurak olduğu bilinmektedir. Bahreyn’ de çok fazla yer altı suları kullanılması nedeniyle ne akarsu ne de göl oluşumu mevcut değildir (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2019).

2.2. Irak

Dünyanın en eski uygarlıklarına ev sahipliği yapmış olan Irak, şuan da aşağı Mezopotamya bölgesinde yer alan bir ülkedir. Günümüzde Irak, Ortadoğu bölgesinde yer alan stratejik durumuyla elde ettiği petrol rezervleri ile Körfez’in en mühim ülkelerinden biridir. Ayrıca 1920’ de İngiliz mandasına giren Irak 1932 yılında bağımsızlığını ilan etmiştir (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2019).

Kaynak: Google Haritalar, 2019

Şekil 2: Irak Haritası

Şekil 2’de görüldüğü üzere Irak, batıda Suriye ve Ürdün, doğusunda İran, kuzeyinde Türkiye, güneydoğuda Kuveyt ve Basra Körfezi, güneyinde Suudi Arabistan ile komşudur. Toplam yüzölçümü 437.072 km² olan Irak, komşu ülkeleri Suudi Arabistan, İran, Türkiye, Suriye, Ürdün ve Kuveyt ile genel olarak sınır uzunluğu 3.631 km civarındır. Son derece gelişmiş ulaşım sistemine sahiptir. Irak 2.032 km uzunluğunda demiryoluna sahiptir. Yaklaşık olarak 45.550 km uzunluğunda ise karayolu ulaşımı mevcuttur. Ayrıca denizyolu ulaşımı için üç adet liman yer almaktadır. Ülkedeki havaalanı sayısı ise yaklaşık 113 adet olduğu bilinmektedir. Ve petrol ürünlerinde 725 km, ham petrolünde ise 4.350 km ve doğal gaz için de 1.360 km boru hattı sistemi mevcuttur (T.C. Ticaret Bakanlığı).

Araştırmalara göre Türkiye ve İran’a yakın çevrede dağlık arazilerin olduğu Irak’ta genel olarak düzlük topraklardan meydana geldiği Irak topraklarının % 13’ü tarıma elverişli topraktan, % 10’u otlaklardan, % 4’ü orman ve çalılıklardan oluşmaktadır. Irak’ın doğal kaynakları Petrol, doğalgaz, fosfat ve sülfür olarak

bilinir. Ülkede en çok üretilen tarım ürünleri tahıllar ve hurmadır. Ayrıca bu ülkede halkın talepleri imal edilemediği için gıda ürünlerinin yaklaşık % 65'i diğer ülkelerden getirilmektedir. Nüfus artışında ise Orta Doğu bölgesinin en yoğun ülkesidir (NKFU, 2019). Ülkenin temel ekonomik göstergeleri aşağıda Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5: Irak'ın Temel Ekonomik Göstergeleri

Göstergeler	Değerler
Toplam Nüfus	38.274.618
Nüfus Artış Oranı	2,84
İhracat	74.277.787.346
İthalat	71.685.542.419
GSYH	192.060.810.811
GSMH	187.835.472.973
Brüt Tasarruf	28.547.404.730
Enflasyon TÜFE	0,18
Döviz Kuru	1184

Kaynak: The World Data Bank, 2017 Verileri, <https://databank.worldbank.org/data/source/world-development-indicators, 04/2019>

Tablo 5'te görüldüğü üzere Irak'ın toplam nüfusu 39 milyona yakındır. Ülke 2017'de yıllık % 2,8 nüfus artış oranı kaydetmiştir. İhracat fazlası veren Irak 188 milyar dolara yakın gayri safi milli hasılaya sahiptir. Ülkenin Brüt tasarrufları 28 milyar doların üstündedir. Irak para birimi olan Irak Dinarı ABD dolarına karşı oldukça zayıf bir kur sergilemektedir.

Irak, Gayri safi yurtiçi hasılanın yaklaşık %75 civarını petrol gelirinden kazanmaktadır. 1970 yılından günümüze kadar IMF verilerine göre, yabancı döviz gelirinin %95'i petrol ile kazanıldığı bilinmektedir. 2006 yılında BP tarafından yapılan "Statistical Review of World Energy" araştırmaya göre Irak'a ait petrol rezervlerinin 115 milyon varil olduğu ortaya çıkmıştır. Buna göre petrol yatakları bakımından Suudi Arabistan ve İran' dan sonra üçüncü sırada Irak bulunmaktadır (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2019).

2025 yılında Irak'ın nüfusu 40 milyon, 2040 yılında ise 50 milyon civarı olması beklenmektedir. Uzun zaman savaşlarla mücadele halinde olan ve ambargoya uğrayan Irak'ta yaşam standardı hızla artmış akabinde endekse uğramış gıdalar, balık ve et ürünlerine olan rekabet yükselmiştir (NKFU, 2019).

2.3. İran

Orta Asya ve Orta Doğu coğrafyasının kesiştiği noktada konumlanan bölgenin en eski ülkelerinden biri İran'dır. Tüm jeopolitik özellikler arasında İran, Körfez'de Orta Asya'ya çıkışı olan bir ülke olmasından dolayı oldukça önemlidir (Sönmezoğlu, 2004: 83).

Kaynak: Google Haritalar, 2019

Şekil 3: İran Haritası

Şekil 3'te görüldüğü üzere İran'ın sınırları, batıda Türkiye ve Irak, kuzeybatıda Azerbaycan ve Ermenistan, doğuda Pakistan ve Afganistan, kuzeydoğuda Türkmenistan, güneyde ise Basra Körfezi yer almaktadır.

İran Platosu ve iç bölgelerde bulunan iki çöl alan ile ülke arazisinin en önemli yer şekilleri arasındadır. İran bölgesinde toprakların çoğu bölümünü çöller kaplarken, yerleşimin fazla olduğu yerler ise kuzeybatı ve güneybatıdaki dağlık alanlarda bulunan iç yaylalardaki vahalar ve vadi tabanlarıdır. Asya ve Avrupa'nın kesiştiği alanda bulunan İran, İpek Yolu ticaretiyle elde ettiği stratejik durumunu, petrolün bulunmasıyla çok daha önemli konuma yükseltmiştir (Sönmezoğlu, 2004: 83).

Ortadoğu ülkelerinden Türkiye ile "Cumhuriyet" ismini taşıyan iki devletten biri olan İran "İslam Cumhuriyeti" sıfatıyla dünyada eşi benzeri görülmeyen bir yönetim şekline sahiptir. Bu bölgede yöneticilerin seçim ile belirlenmesi tipik bir cumhuriyet yönetim şeklini yansıtırken; her müesseseye ait gücü olan dini lider kuruluşu bu yönetim şeklini birden çok teorisyene göre Cumhuriyet dışına çıkmakta ve genel olarak bir "Ulema Hükümeti" dönüştürmektedir (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2019).

Bölgeye ait belirli tarım ürünleri; şeker pancarı ve kamışı, hububatlar, süttten üretilen ürünler, meyveler, kabuklu yemişler ve pamuktur. Bölgenin sanayi yapısında; tekstil, gübre, petrokimyasallar, sodyum hidroksit ve çimento gibi inşaat malzemeleri, petrol, gıda işleme ve metal işleme sektörleri içermektedir. İran' da kalkınma programı ve öncelikli sektörler ise, bilim ve teknoloji, finans ve bankacılık, petrol ve doğalgazdır. Asıl olarak ihracat ürünleri ise, ham petrol, işlenmiş petrol ürünleri, demir cevherleri ve etilen polimerler olarak bilinir. Bölgenin temel ithalat ürünleri, tahıl ve elektrikli aletler olarak söylenebilir (Erdoğan, 2018: 18).

Bölge ekonomisine göre, mevcut ihracatın yaklaşık %80-90 arasındaki bölümü petrol ve gaz ürünleri olması ve devlet ekonomisinin %40-50 civarındaki gelirin de petrol ve gaza endeksli olması sebebiyle ekonominin yapısı tümüyle gaz ve petrole dayalıdır (Çalış, 2007: 15). Ülkenin petrol sektörüne eklenecek yatırımlar ile

üretim kapasitesini yükseltmesi olasıdır. Ülkenin temel ekonomik göstergeleri aşağıda Tablo 6’da verilmiştir.

Tablo 6: İran’ın Temel Ekonomik Göstergeleri

Göstergeler	Değerler
Toplam Nüfus	81.162.788
Nüfus Artış Oranı	1,10
İhracat	113.240.667.700
İthalat	108.229.655.900
GSYH	454.012.768.724
GSMH	454.857.654.997
Brüt Tasarruf	..
Enflasyon TÜFE	9,99
Döviz Kuru	33226,29815

Kaynak: The World Data Bank, 2017 Verileri,
<https://databank.worldbank.org/data/source/world-development-indicators,04/2019>

Tablo 6’da görüldüğü üzere İran’ın toplam nüfusu 82 milyona yakındır. Ülke 2017’de yıllık % 1,1 nüfus artış oranı kaydetmiştir. İhracat fazlası veren İran 455 milyar dolara yakın gayri safi milli hasılaya sahiptir. Ülkenin Brüt tasarrufları belirtilmemiştir. İran para birimi olan Irak Riyali ABD dolarına karşı oldukça zayıf bir kur sergilemektedir.

Araştırmalara göre 1974 yılında günde 6 milyon varil petrol üretilirken 1979 Devrimi’nden günümüze kadar yıllık oranla bu seviyeyi geçemeyip ve hatta üretim oranı azalmıştır. Ayrıca Petrol Bakanlığı’na göre petrol alanlarının modernizasyon ve restore etme gereksinimi nedeniyle üretimin yıllık oranla günde 250–300 bin varil düştüğü açıklanmıştır. 2015 rakamlarına göre günlük yaklaşık 4 milyon varil petrol üretilmektedir. Ayrıyeten petrolün iç tüketimi de çok artmıştır. Hatta gelişmekte olan ülkelerin tüketim hacmi %50 civarından daha da yüksektir (Gök, 2005: 76).

2.4. İsrail

Yahudi halkı İngilizlerin Filistin'den geri çekilmeleriyle 15 Mayıs 1948 tarihinde İsrail Devleti'nin kuruluşunu duyurmuşlardır. Birleşmiş Milletler' in desteğiyle bölge ülkelerinin bütün engelleme ve karşı gelme çabalarına rağmen günümüzde bilinen İsrail Devleti kuruldu. Bütün bu kompleks süresince İsrail devleti hem siyasi hem de iktisadi açıdan tesir altında kalmıştır. Zamanla oluşan İsrail devletinin ekonomik ve siyasi çizgisi haritada yerini almıştır (Kıyak, 2005: 51).

Kaynak: Google Haritalar, 2019

Şekil 4: İsrail Haritası

Şekil 4'te görüldüğü üzere haritanın kuzeyinde Lübnan, kuzeydoğusunda Suriye, güneybatısında Mısır, batısında Akdeniz bulunmaktadır. İsrail' in en güney kısmında yer alan Akabe Körfezi aracılığıyla Kızıldeniz'e bağlantısı bulunmaktadır.

Yüzölçümü: 21.946 km²'dir. Başkenti Tel-Aviv kentidir. Arap dilinde Bahar tepelikleri anlamına gelmektedir (Güney, 2003: 85).

Ülke, kuvvetler ayrılığı sebebiyle parlamenter bir demokrasiyle yönetildiği belirtilmiştir. İsrail' in tek bir metin haline getirilmiş anayasası mevcuttur. Bu nedenle üzerinde çeşitli anayasal düzenlemeler yapılmış ve temel yasalar ile oluşan dizgeden meydana gelmiştir (İtik, 2008: 55).

Genel yüzölçümünün sadece %20'si (4.170 hektar) tarıma elverişli topraklardan oluşmaktadır. Tarım için uygun toprakların hemen hemen yarısında sulamalı tarım mevcuttur. Kamu mülkiyetine ait topraklar, uzun dönemli protokoller ile kiralanmaktadır. Ülkenin temel olarak tarımsal ürünleri, turunçgiller, pamuk, şekerpancarı, patates, sebze, meyve, tahıllardan oluşmaktadır. İsrail' de koyun, sığır, keçi, domuz ve kümes hayvanları ile hayvancılık yapılmaktadır. Ortalama olarak bir yılda 27 bin ton civarında balık üretimi mevcuttur. Ayrıca Hayfa, Kudüs ve Tel Aviv/Yafa'da endüstri etkinlikleri çoğunluktadır. Ülkede petrol işleme ve arıtma, kimya, demir-çelik, otomotiv, kağıt, makine, besin, çimento gibi asıl endüstri etkinlikleri görülmektedir. (Erdoğan, 2018: 21). Ülkenin temel ekonomik göstergeleri aşağıda Tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 7: İsrail'in Temel Ekonomik Göstergeleri

Göstergeler	Değerler
Toplam Nüfus	8.713.300
Nüfus Artış Oranı	1,94
İhracat	103.292.752.405
İthalat	97.368.764.703
GSYH	353.268.411.919
GSMH	349.646.021.647
Brüt Tasarruf	83.753.880.747
Enflasyon TÜFE	0,24
Döviz Kuru	3,60

Kaynak: The World Data Bank, 2017 Verileri,

<https://databank.worldbank.org/data/source/world-development-indicators,04/2019>

Tablo 7’de görüldüğü üzere İsrail’in toplam nüfusu dokuz milyona yakındır. Ülke 2017’de yıllık % 1,9 nüfus artış oranı kaydetmiştir. İhracat fazlası veren İsrail 350 milyar dolara yakın gayri safi milli hasılaya sahiptir. Ülkenin Brüt tasarrufları 84 milyar dolara yakındır. İsrail para birimi olan Yeni İsrail Şekeli ABD dolarına karşı zayıf bir kur sergilemektedir.

Diğer taraftan, savaş sanayisi alanıyla dünyanın önde olan devletleri arasında yer alır. İktisadi açıdan elmas işlemeciliğinin büyük önemi mevcuttur. Ancak doğal kaynakları, brom, potas ve tuz ile sınırlıdır. Ülkedeki petrol yatakları 250 milyon ton olarak tespit edilmesine rağmen, üretim ihtiyacını karşılamaya yetmemektedir. Ayrıca magnezyum, bakır, fosfat ve tuz üretimi çok az miktardadır. (Erdoğan, 2018: 22).

İsrail kurulduğu yıllarda, ekonomisi hafif sanayi ve tarım ile yoğun sanayilere dayalı geleneksel bir iktisat iken bu yapı bugünlerde tümüyle farklılık göstermiştir. Teknoloji ve bilgiye dayalı bir ekonomi yapısını seçmektedir. Buna bağlı olarak telekomünikasyon, yazılım ve elektronik vb. alanlarda dünyada öne geçen ülkelerinden biri İsrail olmuştur. (İtik, 2008: 55).

2.5. Kuveyt

Basra Körfezi’nin kuzey kıyısında bulunan 2,2 milyon nüfuslu bir ülke olan Kuveyt, anayasal monarşi ile yönetilmektedir. Araştırmalara göre bilinen 13,3 milyar tonluk petrol yatakları ile dünya petrol yataklarının %9,2’sine sahip Kuveyt ekonomisini petrole dayalı sanayiye ve petrol üretimine borçludur. (Direnişçi, 2005: 51).

Ülkede yaşanan ticari engellerin bu pazara girebilmesi açısından, kandırıcı bir özellik taşımadığı bilinmektedir. Ayrıca bazı istisnalar haricinde tüm mallardan %4 gümrük vergisi bulunmaktadır (Gıda ürünleri muafken, tütün ve tütün mamulleri %100, motor yağı %30 alınmaktadır). Bitki, hayvan ve insan sağlığı bakımından aranan bilgi ve belgeler aracılığıyla kimi ürünlerin ithalatının engellenmesi ya da sınırlandırılması, farklı ülkeler tarafından yapılan genel bir uygulamadır. Fakat

Kuveyt, petrol ve petrol ürünleri üretimi haricinde sanayisi gelişmiş bir ülke değildir. Ödeme problemi yaşanmaması nedeniyle, fiyat ve kalite açısından diğer ülke ürünleriyle rekabet içindeki her ürüne, Kuveyt pazarı açık hale gelmiştir (Güleç, 2003: 43).

Kaynak: Google Haritalar, 2019

Şekil 5: Kuveyt Haritası

Nüfus açısından küçük bir ülke olan Kuveyt, tüketim huyları bakımından nüfusa oranla bakılmaksızın büyük bir pazara sahiptir. Bu konu gıda maddeleri içinde mevcuttur. Bu nedenle, Kuveyt Ticaret Müşavirliği'ne ulaşan ithalat isteklerinde gıda maddeleri ağırlıklı olarak bulunmaktadır. Böylece Kuveyt'te oluşan kooperatif birlikleri geniş bir potansiyeli bulunmaktadır. Çünkü her bölgede meydana gelen kooperatiflerin sayısı 46'ya yükselmiştir. Ayrıca bu kooperatiflerin beraberinde, buna bağlı olarak çalışanların sayısı 300'e ulaşan birçok süpermarketler de mevcuttur. Tüm kooperatiflerin ihtiyacı olan ürün alımları yılda yaklaşık 10

milyon Kuveyt Dinar'ını bulmaktadır. İhracat açısından pazarlama etkinliklerinin, kooperatif birlikleriyle yöneltilmesi faydalı sonuçlar çıkartabilmektedir (Güleç, 2003: 43).

Ayrıca Kuveyt'in 1991 senesinde Irak işgalinden kurtulduktan sonra kaynaklarının bir bölümü üçüncü dünya ülkelerinin ekonomilerini düzeltmeye adanmıştır. Yapılan bu mali yardımlar genel olarak bölgesel kuruluşlar ve uluslararası vasıtasıyla önerilmekte olup, ödeme de kolaylıklar sağlamaktadır. Ayrıca 1961 senesinde Kuveyt, bu konuda çaba sarf etmiş ve 31 Aralık 1961'de Arap Ekonomik Kalkınması isminde Kuveyt Fonu (KFAED) tasarlanmıştır (Direzinci, 2003: 28). Ülkenin temel ekonomik göstergeleri aşağıda Tablo 8'de verilmiştir.

Tablo 8: Kuveyt'in Temel Ekonomik Göstergeleri

Göstergeler	Değerler
Toplam Nüfus	4.136.528
Nüfus Artış Oranı	2,05
İhracat	60.237.388.724
İthalat	57.457.962.413
GSYH	120.126.277.613
GSMH	139.107.484.339
Brüt Tasarruf	42.188.727.495
Enflasyon TÜFE	2,17
Döviz Kuru	0,30

Kaynak: The World Data Bank, 2017 Verileri,

<https://databank.worldbank.org/data/source/world-development-indicators,04/2019>

Tablo 8'de görüldüğü üzere Kuveyt'in toplam nüfusu dört milyonun üstündedir. Ülke 2017'de yıllık % 2 nüfus artış oranı kaydetmiştir. İhracat fazlası veren Kuveyt 140 milyar dolara yakın gayri safi milli hasılaya sahiptir. Ülkenin Brüt tasarrufları 42 milyar doların üstündedir. Kuveyt para birimi olan Kuveyt Dinarı ABD dolarına karşı zayıf bir kur sergilemektedir.

Ülke ekonomisinde en mühim faktör, petrol ve bunun beraberinde gelen zenginlik olarak bilinir. Tüm dünya petrol yataklarının %10'unu elde etmesinin

yanında, bu ülke dışında bulunan ve yaklaşık olarak 40 milyar dolar civarı olduğu bilinen yatırımları, bir refah ülkesi haline dönüştürmüştür. Kuveyt ekonomisinin petrol tutarlarına alışkın olması sebebiyle, petrol tutarlarının düşüş gösterme olasılığı ve ayrıyeten nüfus artışının istihdam sorunu, bu ülkenin çoğunluğunun kamu sektöründe çalışması ve de doğal bir sonuç olan devlet kazancının büyük bir kısmının maaş ödemelerine gitmesi gibi birçok etkenler, ülke ekonomisini tesir etmektedir (Direnizci, 2005: 53).

2.6. Libya

Akdeniz kıyısında, Afrika kıtasının kuzeyinde bulunan Libya, doğusunda Mısır, güneydoğusunda Sudan, kuzeyinde Akdeniz, güneyinde Nijer ve Çad, batısında Cezayir ve Tunus yer almaktadır. Toplam yüzölçümü 1.759.540 km² civarındadır. Libya, toprağı açısından Afrika'nın dördüncü büyük ülkesi konumundadır. Libya'nın geniş toprakları, hemen hemen % 95'i kurak ya da çöl araziden oluşmaktadır (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2019).

Kaynak: Google Haritalar, 2019

Şekil 6: Libya Haritası

Ülkenin iklimi yüksekliği ve denize yakınlığı açısından farklılık göstermektedir. Ancak genellikle Libya, çöl ikliminin etkisindedir. Bu nedenle yazları çoğunlukla sıcak ve kurak, kışları ise oldukça ılık ve az yağışlıdır. Ancak yağışlar uzun süreli değil, birkaç haftayı geçmemektedir. Ayrıca bahar mevsimlerinde güneyden gelen Ghibli rüzgârı, Sahranın yüksek sıcaklığını kuzeye taşınmasını sağlar (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2019).

Kuruluşların tesirsiz olması, milislerin giderek artması ve merkezi yönetimin zayıflığı, Libya'nın düzene ulaşmasında engel olmuştur. Ortak yönetimi oluşturan "Liberal Ulusal Güçler İttifakı" (NFA) ile Müslüman kardeşlerin siyasi tarafı olan "Adalet ve İnşaat Partisi" (JCP) arasındaki mücadele nedeniyle Başbakan Ali Zidan tarafından koalisyon hükümeti hareketsiz kalmıştır (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2019). Ülkenin temel ekonomik göstergeleri aşağıda Tablo 9'da verilmiştir.

Tablo 9: Libya Temel Ekonomik Göstergeleri

Göstergeler	Değerler
Toplam Nüfus	6.374.616
Nüfus Artış Oranı	1,28
İhracat	14.457.196.478
İthalat	13.212.068.717
GSYH	38.107.728.083
GSMH	38.744.367.320
Brüt Tasarruf	..
Enflasyon TÜFE	..
Döviz Kuru	1,39

Kaynak: The World Data Bank, 2017 Verileri,
<https://databank.worldbank.org/data/source/world-development-indicators,04/2019>

Tablo 9'da görüldüğü üzere Libya'nın toplam nüfusu altı milyonun üstündedir. Ülke 2017'de yıllık % 1,3 nüfus artış oranı kaydetmiştir. İhracat fazlası

veren Libya 39 milyar dolara yakın gayri safi milli hasılaya sahiptir. Ülkenin Brüt tasarrufları belirtilmemiştir. Kuveyt para birimi olan Libya Dinarı ABD dolarına karşı normal bir kur sergilemektedir.

Dünyadaki nüfus yoğunluğun en az olduğu ülkelerinden biri olan Libya, kilometrekare başına üç kişi düşmesi ile bilinir. Ülkedeki nüfusun yoğun olduğu yaklaşık %85'i sahil kısmındaki şehirlerde, Trablus ve Bingazi'de görülmektedir. Ayrıca Afrika ve Arap ülkelerinden göç eden işçiye gereksinim duyulmaktadır, bu sayının yaklaşık 1 milyon civarı olduğu bilinmektedir (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2019).

Ayrıca bu ülke, Kuzey Afrika'daki en güçlü okullaşma ve okuryazarlık oranına sahiptir. Yetişkin okuryazar oranı %84 civarındadır. İlkokul ve ortaokul eğitiminde devamlılık %96 oranındadır. Ayrıca 6-15 yaş aralığında olanların eğitim görmesi mecburidir. Ülkedeki kız çocukların okullaşma tahmini diğer Arap ülkelere göre yüksek olduğu bilinmektedir (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2019).

Nüfusu az ve enerji bölümünden kazanılan gelirler yardımıyla her kişiye düşen milli gelir açısından Afrika'nın en varlıklı ülkelerinden biri olan Libya, ekonomisinin asıl etkeni hidrokarbonlar olduğu açıklanmıştır (petrol, doğalgaz). Libya'nın ihracat kazancının %98'ini, GSMH'nin %25'ini ve devlet gelirlerinin ise %90'ını hidrokarbonlardan elde edildiği bilinmektedir (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2019).

Ülkenin tarım sektöründeki GSMH için payı %3 civarındadır. Bütün hizmetlerin devlet aracılığıyla yürütüldüğü Libya'da, 2007 yılından bu yana az sayıda da olsa özelleştirmeler görülmektedir. Ayrıca banka sektöründe yabancı yatırımı çekilmesi istenmiş, bu durum sonucunda 2007-2008 yılında beş devlet bankasından ikisi yabancı yatırımcılara satılmıştır. Bütün petrol zengini olan ülkelerin alışılmış problemleriyle ekonomide hidrokarbonlar haricinde sektör türlerini geliştirememesi ve yabancı kaynaklı işgücüne ihtiyaç duyulması sorunlarıyla karşılaşmıştır (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2019).

2.7. Lübnan

Toplam 10.452 km² yüzölçümü ile Akdeniz'in doğu kıyısında yer alan Lübnan'ın %50' den fazlası bin metre alandan fazladır. Ayrıca kuzeyden güneye doğru 2 paralel dağ sıralanmıştır, arasında bulunan Bekaa vadisi, uygun iklimi ve elverişli topraklarıyla tarım açısından verimli bir bölge konumunu almıştır. Litani ve Asi nehirleri, vadiye su kazanımı açısından önemli bir doğal kaynak olmuştur (Erdoğan, 2008: 27).

Kaynak: Google Haritalar, 2019

Şekil 7: Lübnan Haritası

Lübnan' da kadın ve erkek nüfus oranı yarı yarıya olarak bilinmektedir. Ülkenin nüfus artışı %4 oranındadır. Böylece nüfusun %24'ü 0-14 yaş aralığında ve %68'i 15-65 yaş aralığında şeklinde tespit edilmiştir. Ülkede şehirleşme yaklaşık %88 oranındadır. Verimli işgücüne sahip 2 milyon kişi iken, nüfusun %34'ü aktiftir. Ayrıca işsizlik ise %6,5 oranındadır. Toplumsal-ekonomik alanında en önemli sorun,

kişi başına düşen gelirin eşit olmayışıdır. Araştırmalara göre gelir dağılımı 10.000 dolar düzeyinde olmasına karşın, ülkede bir milyon kişiden fazla yoksul, 250 bin kişide açlık limitinin altında yaşadığı gözlemlenmiştir (Erdoğan, 2008: 27).

Genel olarak Akdeniz iklimine sahip ancak dört mevsimin de yaşanabildiği Lübnan, yazın sıcak ve kurak, kıyı kesimleri ise nemli geçerken, kış mevsimi de yağmurlu geçmektedir. Yüksekliği bin metrenin üzerinde olan alanlarda ise kar yağışı görülmektedir. Lübnan'ın büyük şehirleri; başkenti Beyrut, kuzeyinde Trablus bulunmaktadır. Lübnan'a sınır olan Suriye ve İsrail ülkeleridir. Ülkenin ekonomisinde hizmet sektörü ağırlıklı olarak görülmektedir. Ancak ekonominin toplam geliri, yapılan toplam harcamalara yetmemektedir (Erdoğan, 2008: 27).

Lübnan'ın temel tedarikçisi Avrupa Birliği' dir. Ayrıca ithalatın %42' si Avrupa Birliği' ne üye ülkelerdendir. Lübnan ülkesinin Avrupa Birliği' ne olan ihracatı, genel ihracatının %19' u kadardır. Tüm yükün düşürülmesine yönelik iç ve dış ticaret temininde sorunlar yaşanmıştır. Ticaret temininde oluşan asıl sorun, gerçekleşen sıkı kur politikası sonucunda bankacılık yönteminde Lübnan Lirası (LL)'nin alışkanlıklarının korunması amaçlı karşılaşılan Merkez Bankası'nın rezerv kaybı olarak bilinir (Direni, 2005: 56). Ülkenin temel ekonomik göstergeleri aşağıda Tablo 10'da verilmiştir.

Tablo 10: Lübnan Temel Ekonomik Göstergeleri

Göstergeler	Değerler
Toplam Nüfus	6.082.357
Nüfus Artış Oranı	1,25
İhracat	12.821.791.301
İthalat	23.528.038.247
GSYH	53.576.985.687
GSMH	53.074.825.687
Brüt Tasarruf	954.990.096
Enflasyon TÜFE	4,32
Döviz Kuru	1507,50

Kaynak: The World Data Bank, 2017 Verileri,

<https://databank.worldbank.org/data/source/world-development-indicators,04/2019>

Tablo 10’da görüldüğü üzere Lübnan’ın toplam nüfusu altı milyonun üstündedir. Ülke 2017’de yıllık % 1,3 nüfus artış oranı kaydetmiştir. İthalat fazlası veren Libya 53 milyar doların üstünde gayri safi milli hasılaya sahiptir. Ülkenin Brüt tasarrufları 955 milyon dolara yakındır. Lübnan para birimi olan Lübnan Lirası ABD dolarına karşı çok zayıf bir kur sergilemektedir.

Ülkenin dış ticaretine konu olan malları, ihracatta; mücevherat % 15,9, elektrik aletler ve makineler de % 12,8, gıda ürünlerinde % 11,3 ve kimyasal ürünlerde % 9,9 şeklindeyken toplam ihracatın % 50’sini kapsamaktadır. İthalatta ise; maden ürünleri % 18,4, makineler ve elektrik aletleri %13,7, otomobiller % 9,8, kimyasal maddeler % 8,2 ve gıda ürünleri % 6,9 toplam ithalatın % 57’sini teşkil etmektedir (Direnizi, 2005: 57).

Lübnan ekonomisinin mevcut durumu su eğilimlerle açıklanabilir (Direnizi, 2005: 56);

- Büyüme hızındaki cüzi artışa bağlı olarak, son yıllarda yaşanan durgunlukta hafif bir canlanma,
- Düşük enflasyon ve sabit kura bağlı olarak nisbi parasal istikrar,
- Kronik borç ve bütçe açıkları ile iç ve dış kaynak temininde güçlükler.

2.8. Mısır

Mısır’ın büyük bölümü Afrika kıtasının kuzey doğusunda yer almaktadır. Ülkenin kuzey doğusu Süveyş kanalı ile Arap yarımadasının ayrılmasıyla oluşmaktadır. Mısır ülkesinin batısında Libya, doğusunda İsrail ve Suudi Arabistan, güneyinde ise Sudan sınırları yer almaktadır. Toplamda 1.001.450 km² yüzölçümünde olan Mısır, 90,2 milyon kişi nüfusuna sahiptir. Ülkenin başkenti Kahire’dir. Yüzölçümü ile büyük bir alana sahip olan Mısır, çok geniş çöllerden oluşmaktadır.

Kaynak: Google Haritalar, 2019

Şekil 8: Mısır Haritası

Mevcut nüfusun %90'dan fazlası ülke topraklarının %5,5' inde bulunmaktadır. Ülke nüfusunun üçte biri tarımla ilgilenmektedir. Ülke kanıtlanmış 4,4 milyar varil petrol yataklarıyla dünya çapında 27. büyük petrol rezervine sahiptir. Mısır, petrol rezervleri bakımından kendi kendine yeten bir ülkedir. Ayrıca ülkede ilerleyen dönemlerde petrol yerine doğal gazın önemli bir konuma ulaşacağı görülmektedir. Ve kanıtlanan 2,2 trilyon metreküplük doğalgaz yatağıyla dünya çapında 17. büyük doğal gaz rezervine sahip ülkedir (T.C. Ticaret Bakanlığı). Ülkenin temel ekonomik göstergeleri aşağıda Tablo 11'de verilmiştir.

Tablo 11: Mısır Temel Ekonomik Göstergeleri

Göstergeler	Değerler
Toplam Nüfus	97.553.151
Nüfus Artış Oranı	1,93
İhracat	37.231.733.456
İthalat	68.982.825.515
GSYH	235.369.129.338
GSMH	230.800.629.338
Brüt Tasarruf	24.404.459.685
Enflasyon TÜFE	29,50
Döviz Kuru	17,78

Kaynak: The World Data Bank, 2017 Verileri,
<https://databank.worldbank.org/data/source/world-development-indicators,04/2019>

Tablo 11’de görüldüğü üzere Mısır’ın toplam nüfusu 97 milyonun üstündedir. Ülke 2017’de yıllık % 1,9 nüfus artış oranı kaydetmiştir. İthalat fazlası veren Mısır 230 milyar doların üstünde gayri safi milli hasılaya sahiptir. Ülkenin Brüt tasarrufları 25 milyar dolara yakındır. Mısır para birimi olan Mısır Lirası ABD dolarına karşı zayıf bir kur sergilemektedir.

Bu ülke, Arap devletleri dâhilinde Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri’nin ardından 3. büyük ekonomiye sahiptir. Ayrıca Afrika kıtasında ise Güney Afrika’dan sonra ikinci sırayı almaktadır. Gelişmekte olan Mısır ciddi anlamda dış ticaret açığı vermekle birlikte, oluşan bu açık, turizm kazançları, Süveyş kanalından gelen kazançlar ve işçilerden kazanılan gelirler ile tolere edilmeye çalışılmıştır (Erdoğan, 2018: 24).

Mısır’da Gayri Safi Yurtiçi Hasıla’nın yarısını hizmet sektörü kapsamaktadır. Hizmet sektörü içinde önemli payı olan turizm ve Süveyş Kanalı bulunmaktadır. Turizm ve Süveyş Kanalı’nın GSYH içindeki payı ise % 9 oranındadır. Ülkedeki tarımın Gayri Safi Yurtiçi Hasıla içindeki payı yıllar boyunca giderek düşmekle beraber hala önemini yitirmemiştir. Mısır tarımının GSYH içindeki payı % 16 civarındadır ve toplam işgücünün % 28’i tarım sektöründe çalışmaktadır. Ayrıyeten

madencilik ve sanayi sektörleri GSYH'nin % 20'sini, doğalgaz ve petrol sektörleri ise GSYH'nin % 8'ini kapsamaktadır (Direnişci, 2005: 58).

Ülkenin en mühim sektörleri; Petrol, sanayi, tekstil ve hazır giyimden oluşmaktadır. Bu sektörler haricinde ise ilaç, çelik, kimyasallar ve çimento diğer sanayi dalları mevcuttur. Ülkedeki doğalgaz, Süveyş Kanalı'ndan elde edilen gelirler, Körfez Ülkeleri'ndeki yenileme etkinlikleri nedeniyle inşaat sektöründeki hareketlilik ve turizm ekonomisinin itici gücü durumundadır (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2019).

Ayrıca 1990 yıllarında uygulanan reform politikalarıyla 2000 yılında makroekonomik başarısını yükseltmiştir. Böylece 1990 yıllarında geçerli sıkı para ve ekonomik politikaları, enflasyonun tahakküm edilmesi, bütçe açıklarının azaltılması ve döviz depolarının yükseltilmesinde katkısı olmuştur. Dış satımın kompozisyonuna son 40 yılda mühim farklılıklar gelmiştir. Tarım ürünleri ihracatının payı 1965 yılında % 71 oranında iken 1990' de yaklaşık % 20 civarı düşüş göstermiştir. Benzer dönemde petrol, mineral ve metallerin payı da % 8'den % 41'e kadar artmıştır. Uygulanan ekonomik reform politikalarının asıl amacı ise petrol dışı malların ihracatını yükseltmektir (Direnişci, 2005: 57).

2.9. Suriye

1920'de Fransa'nın himayesi altına alınan Suriye, II. Dünya Savaşı döneminde Fransa'nın müsaadesi ile özgürlüğünü ilan etmiştir. Suriye, I. Dünya Savaşı'ndan sonra 1946 senesine kadar Fransa'nın himayesi altındadır. Bu dönemde Türkiye'yle Suriye arasındaki en önemli sorun Hatay Sorunu olmuştur. Ticari ilişkilerde son yıllara kadar, bu problem her iki ülkenin karşılıklı dış ticaretini de olumsuz yönde etkilemiştir (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2019).

Suriye, Akdeniz'in doğusunda bulunmaktadır. Suriye' ye komşu olan, kuzeyde ve kuzeybatıda Türkiye, doğuda Irak, güneyde Ürdün, batıda Akdeniz, İsrail ve Lübnan ülkeleri bulunmaktadır. Bu ülke birçok uygarlık ve kültürleri içerisinde

barındıran, çeşitli tarihsel yapısı olan Ortadoğu ülkelerinden biridir. Suriye ülkesinin en geniş şehri ve başkenti Şam'dır.

Kaynak: Google Haritalar, 2019

Şekil 9: Suriye Haritası

Ülkenin toplam yüzölçümü 185,180 km² civarındır. Suriye: fosfat, petrol, krom, asfalt, manganez, demir, mermer, kaya tuzu, alçıtaşı ve hidroenerji gibi doğal kaynaklarına sahiptir. Ülkedeki daimî ekinler %4.47, sulanan arazi 13,330, tarıma elverişli topraklar ise %24,8 km² olarak bilinir. Bu ülkede toz fırtınaları ve kum fırtınaları oldukça fazla yaşanmaktadır. Suriye' de iç savaş yaşanmadan önce, ekonomi petrol ve tarım sektörüne dayalıydı. Ancak ülkedeki petrol üretimine ve kazancına ilişkin net sonuçlar bilinmemektedir. Suriye' de petrol üretimin bir günde 500 bin varil civarı olduğu düşünülmektedir (Erdoğan, 2018: 20).

Fakat bu üretimin büyük bir bölümünün ihraç edildiği ve ülke gelirinin yaklaşık yüzde 40'ına yakın bir kısmına yetmektedir. Ülkedeki petrol gelirinin büyük

bir bölümü de halka dağıtılan mazot ve şeker gibi malların desteklenmesi için kullanılmaktadır. Daha sonra Suriye ayaklanması ile beraber Batı ülkeleri tarafından Suriye'ye ekonomik yaptırım uygulamışlardır (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2019). Ülkenin temel ekonomik göstergeleri aşağıda Tablo 12'de verilmiştir.

Tablo 12: Suriye Temel Ekonomik Göstergeleri

Göstergeler	Değerler
Toplam Nüfus	18.269.868
Nüfus Artış Oranı	-0,88
İhracat	..
İthalat	..
GSYH	24.480*
GSMH	..
Brüt Tasarruf	..
Enflasyon TÜFE	25,7*
Döviz Kuru	492,61

Kaynak: The World Data Bank, 2017 Verileri, <https://databank.worldbank.org/data/source/world-development-indicators>, *T.C. Ticaret Bakanlığı, 2017 Verilerinden Alınmıştır, 04/2019

Tablo 12'de görüldüğü üzere Suriye'nin toplam nüfusu 18 milyonun üstündedir. Ülke 2017'de yıllık % 0,8 nüfus düşüş oranı kaydetmiştir. Ülkedeki iç savaş ve karışıklık nedeniyle Dış Ticaret rakamları bilinmiyor. Suriye'nin 24 milyar doların üstünde gayri safi yurtiçi hasılaya sahip olduğu tahmin ediliyor. Ülkenin Brüt tasarrufları bilinmiyor. Suriye para birimi olan Suriye Lirası ABD dolarına karşı çok zayıf bir kur sergilemektedir.

Suriye ayaklanmasından önce, hızla büyüyen nüfusun etkisi ile özellikle gençler arasında işsizlik oranı %20' ye yükselmiştir. Yine aynı dönemde, ülkede oluşan kuraklık nedeniyle tarım kazancını ve halkın ekonomik durumuna olumsuz bir tesir yaşatmıştır. Suriye, Beşşar Esed döneminde bir takım özelleştirme deneyimleri olmakla beraber ekonomi devletçi bir sisteme ehildir. Ayrıca inşaat ve turizm gelişmekte olan sektörler içerisinde (Erdoğan, 2018: 21).

Ülkenin ilk ticari petrol alanı 1968 yılında üretime açılmış, fakat 1980 yılının ortasına kadar ihracata başlanmamıştır. Suriye Ortadoğu standartları açısından büyük bir petrol ihracatına sahip olmadığı için, Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü'ne (OPEC) de üyeliği bulunmamaktadır. Ayrıca petrol ekonomisinin asıl unsuru haline gelmesi itibariyle Suriye'nin petrol ihracatı toplam ihracata göre üçte ikisini oluştururken GSYİH'nin ise %15-20'sini kapsamaktadır (İtik, 2008: 82).

1986 yılından 1995 yılına kadar petrol üretimi istikrarlı bir şekilde yükselmiş, 1995 yılında ise üretim günlük 600 000 varil ile en yüksek konuma gelmiştir. Daha sonra Fırat petrol teknesi azalmaya başladığında, üretimde de hızlı bir düşüş yaşanmıştır. Suriye, 2005 yılında günlük 422 000 varil civarında petrol üretimi gerçekleştirirken 2006 yılında ise günlük petrol üretiminin 400.000 varile düştüğü bilinmektedir (İtik, 2008: 83).

2.10. Suudi Arabistan

Suudi Arabistan Şer'i hükümler ve mutlak monarşi ile yönetilmektedir. Ülke Arabistan yarımadasındaki en büyük ülke konumundadır. Suudi Arabistan'ın sahip olduğu topraklar yarımadanın 4/5'ini kapsamaktadır. Ülkenin yüzölçümü ise yaklaşık olarak 2,15 milyon km² olarak bilinmektedir. Suudi Arabistan'ın sınırları hakkında kesin bir bilgi verilmediği için yüzölçümü hakkında net bir rakam söylenememektedir (Direnizci, 2005: 65).

Suudi Arabistan İslam dininin doğuş bölgesi olduğu için kutsal sayılmaktadır. Bu bölgenin yönetimini elinde tutan Suudi Arabistan Krallığı tüm dünya Müslümanlarının gündemindedir. Bu nedenle ülke yakından takip edilmektedir. Ülke Müslümanlar tarafından İslami vazifelerin yerine getirilmesi açısından sürekli turist almaktadır. Ülkenin Şer'i hükümlerle yönetilmesi ve bu durumun dünyaya bu şekilde yansıtılmasından dolayı ülke hakkında sıkça tartışmalara söz konusu olmaktadır. Ülke diğer bölge ülkeleri gibi petrol zengini bir ülkedir. Suudi Arabistan hem dünya geneline hem de Türkiye'ye petrol ihraç eden önemli bir ülke konumundadır (İtik, 2008: 93).

Kaynak: Google Haritalar, 2019

Şekil 10: Suudi Arabistan Haritası

Şekil 10’da görüldüğü üzere ülke kuzeyden İsrail, Ürdün ve Kuveyt ile komşudur. Doğusunda Bahreyn, Katar ve Birleşik Arap Emirlikleri bulunmaktadır. Ülkenin batısında Basra körfezi ve Kızıldeniz’in ardında Mısır ve Sudan bulunmaktadır. Ülkenin güneydeki komşuları ise Yemen ve Umman’dır.

Suudi Arabistan bölgesel olarak ayrılan beş kısım ile yapılanmıştır. Bu bölgeler Hicaz, Mekke, Medine, Cidde ve Taif’tir. Ülke nüfusu bu beş bölgede yoğunlaşmaktadır. Ticaret merkezi ve liman şehirleri olan Cidde ve Taif ülkenin önemli bölgeleridir. Ülke nüfusunun %16’sı ülkenin güneybatısında bulunmaktadır. Bu bölge daha çok dağlık arazilerden ve kıyı kesiminden oluşmaktadır. Ayrıca nüfusun %12’si kuzey bölgesinde %13’ü doğu bölgesinde yaşamaktadır. Ülke petrol ve turizm ağırlıklı gelire sahiptir. (Direnizci, 2005: 65). Ülkenin temel ekonomik göstergeleri aşağıda Tablo 12’de verilmiştir.

Tablo 13: Suudi Arabistan Temel Ekonomik Göstergeleri

Göstergeler	Değerler
Toplam Nüfus	32.938.213
Nüfus Artış Oranı	2,03
İhracat	239.271.200.000
İthalat	196.145.866.667
GSYH	686.738.400.000
GSMH	698.550.720.000
Brüt Tasarruf	208.434.676.213
Enflasyon TÜFE	-0,83
Döviz Kuru	3,75

Kaynak: The World Data Bank, 2017 Verileri,

<https://databank.worldbank.org/data/source/world-development-indicators,04/2019>

Tablo 12’de görüldüğü üzere Suudi Arabistan’ın toplam nüfusu 33 milyona yakındır. Ülke 2017’de yıllık % 2 nüfus artış oranı kaydetmiştir. İhracat fazlası veren Suudi Arabistan 698 milyar doların üstünde gayri safi milli hasılaya sahiptir. Ülkenin Brüt tasarrufları 209 milyar dolara yakındır. Suudi Arabistan para birimi olan Suudi Arabistan Riyali ABD dolarına karşı zayıf bir kur sergilemektedir.

Ülkenin sektörel açıdan kilit noktası petrol üretimidir. 1990 yılında yaşanan Körfez Savaşı sona erdiğinde ülkenin petrol sektörü hızlıca yükselişe geçmiştir. 1991 yılında ülkenin petrol üretiminin GSYH’ya katkısı %37,5 civarında olmuştur. Petrol üretim sektörünün kamu gelirleri içerisinde payı %75’e çıkmış, toplamdaki ihracat gelirlerine katkısı ise %86 olarak kaydedilmiştir. Ülke petrol gelirini tarım sektörünün ve demir-çelik, inşaat malzemeleri, gıda işleme, makine, kimyasallar ve metalürji gibi sanayi faaliyetlerinin geliştirilmesinde kullanmaktadır. Ülkenin gelirlerinin petrole dayanması ülke için risk oluşturmaktadır. Körfez savaşını takip eden yıllarda savunma harcamaları başta olmak üzere artan kamu harcamaları ve petrol fiyatlarındaki düşüş Suudi hükümeti iç borçlanmaya mecbur bırakmıştır (Direnizci, 2005: 65).

Günümüzde bilinen en çok petrol rezervi Suudi Arabistan’da bulunmaktadır. Ülkenin sahip olduğu petrol rezervi toplam dünya üzerindeki petrolün % 21’dir. Suudi Arabistan’daki petrol rezervleri yaklaşık 264 milyar varil civarındadır, petrol

üretim müesseseleri ülkenin doğusunda kümelenmiştir. Suudi Arabistan'ının ağır sanayiye yaptığı yatırımlara, enternasyonal medya kurumlarının yayılmasına, su rezervlerinin tükenmesine ve büyük kentlerde hava kirliliğinin ileri seviyeye varmasına endeksli olarak Suudilerin çevre bilinci oluşmakta ise de; çevrenin muhafaza edilmesi Suudi Arabistan için eskiden beri öncelikli bir mevzu olamamıştır. Suudi Arabistan'da bakır, altın, boksit, çinko, magnezit, gümüş ve fosfat yatakları da yer almaktadır. Suudi Arabistan'ın kısa vadede tarımsal üretim açısından kendi ihtiyacını karşılayabilecek düzeye varabilmesi çok olanaklı olarak düşünülmemektedir. Su kaynaklarının yetersizliği, Suudi Arabistan'da endüstrileşmeyi güçleştiren bir unsurdur (Erdoğan, 2018: 22-23).

Suudi Arabistan ithalatçı bir ülkedir. Ülkenin ithalat durumu değerlendirildiğinde büyük oranla mamul maddelerden oluştuğu görülmektedir. Mamul madde ithalat oranı %65 ile birinci sırada gelmektedir. İkinci sırada %30 ile yarı mamul maddeler gelmektedir. Üçüncü sırada ise %5 oran ile ham maddeler gelmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde ülkenin etkin bir sanayiye sahip olmadığını söylemek mümkündür. Aynı zamanda ülkenin ithalata bağımlı olduğunu da görmüş oluyoruz (Direnizci, 2005: 69).

2.11. Umman

Ortadoğu ülkelerinden olan Umman, Arap Yarımadası'nın güneydoğusunda bulunmaktadır. Yemen'den Hürmüz Boğazı'na doğru uzanan kıyının uzunluğu 1700 km civarındadır. Umman ülkesinin, kuzeybatısında Birleşik Arap Emirlikleri, batısında Suudi Arabistan, güneybatısında ise Yemen yer almaktadır. Ayrıca güneyde ve doğuda Hint Okyanusu, kuzeydoğusunda ise Basra Körfezi ile kaplıdır. Umman ülkesinin tamamı Birleşik Arap Emirlikleri ile kaplı bir toprağa mevcuttur (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2019).

Toplam yüzölçümü 309 500 km² olan Umman ülkesi yer şekilleri bakımından ova, tepe ve dağlardan oluştuğu aşıkardır. Toplam alanın % 3'üne yakın bir kısmını ovalar, % 15'ini de dağlık bölgeler kaplamaktadır. Kalan % 82'lik bölüm

ise çöllerden meydana gelmektedir. Ülkenin en yüksek dağları ise Al Hajr Dağları ve Al Qara Dağlarıdır (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2019).

Kaynak: Google Haritalar, 2019

Şekil 11: Umman Haritası

Ülkenin ekonomisi farklı Körfez ülkelerdeki gibi hidrokarbona en çokta petrole bağlıdır. Ülkeye ait bulunan petrol kaynağı 5,5 milyar varil olarak bilirse de gözlemlenen üretim ve ihracat oranları bu oranın daha yüksek olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Umman düzenli olarak petrol üretimini yükseltebilmek için yeni yatırımlar geliştirmektedir (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2019).

Ülkenin ekonomik hareketlerinin büyük bir bölümünü uluslararası ticaret kapsamaktadır. İhracatın GSYH'a olan oranı % 75'den yüksektir. Umman ithalat ve ihracatta önemli kısıtlamaları olmayan serbest bir ticaret yönetimi sunmaktadır. Dış ticarete yasaklanan ürünler genel olarak sağlık ve güvenlik alanları ile bağlantılı

sadece bir kaç üründür. Bölgedeki diğer ülkelerdeki gibi, petrol doğal bir kaynak olup ihracat gelirlerinde önemli bir yer kaplamaktadır (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2019).

Ülke ekonomisi hem petrol tutarındaki yükselişe ilişkin olarak petrol kazançlarının yükselmesi, hem de petrol ve doğal gaz dışı farklı sektörlerin pozitif gelişmeleri ile EIU bilgilerine göre 2015 senesinde %4,7 ve 2016 senesinde de % 5 oranında artış olmuştur. Ancak, 2016 yılında Umman hükümetinin uygulamaya başladığı kemer sıkma politikası sonucu, kamu sektöründeki ücret artışları durmuş, sübvansiyonlar kesilmiştir. Bu durumun özel tüketim de dâhil, genel ekonomik faaliyetleri olumsuz etkilemesi nedeniyle, Umman'ın büyüme oranı 2017 yılında %-0,9 olmuştur (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2019). Ülkenin temel ekonomik göstergeleri aşağıda Tablo 13'te verilmiştir.

Tablo 14: Umman Temel Ekonomik Göstergeleri

Göstergeler	Değerler
Toplam Nüfus	4.636.262
Nüfus Artış Oranı	4,67
İhracat	36.894.668.401
İthalat	34.894.668.401
GSYH	70.783.875.163
GSMH	70.135.620.546
Brüt Tasarruf	13.755.646.554
Enflasyon TÜFE	1,60
Döviz Kuru	0,38

Kaynak: The World Data Bank, 2017 Verileri,
<https://databank.worldbank.org/data/source/world-development-indicators,04/2019>

Tablo 13'te görüldüğü üzere Umman'ın toplam nüfusu beş milyona yakındır. Ülke 2017'de yıllık % 4,8 nüfus artış oranı kaydetmiştir. İhracat fazlası veren Umman 70 milyar doların üstünde gayri safi milli hasılaya sahiptir. Ülkenin Brüt tasarrufları 14 milyar dolara yakındır. Umman para birimi olan Umman Riyali ABD dolarına karşı güçlü bir kur sergilemektedir.

Araştırmalara göre her sene işgücüne eklenen 30 000'den çok Ummanlı'ya rahat iş imkânı sağlanabilmesi için 2001 senesinde Sultan Qaboos aracılığıyla kurulan İşgücü Bakanlığı, Umman ülkesinde şirket kurmak isteyen genç girişimcilere

kaynak sağlamaktadır. 2006 senesinde özel sektörde iş imkanı yaratanların sadece % 18'inin Umman halkı olması; turizm, tarım ve petrol gibi mühim olan sektörlerde devletin sınır koyma uygulamasına gitmesi gerek görülmüştür. 2020 senesine kadar petrol kazançlarının GSYİH içerisindeki payının %9' a azaltılması ve doğalgaz payının %10' a yükseltilmesi amaçlanmıştır. Bilhassa turizm, petro-kimya ve plastik sanayi sektörlerinde birçok atılım uygulanmaktadır (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2019).

2.12. Ürdün

İnsanların ilk yerleşme yerlerinden olan Ürdün, eski dönemlerden beri birçok uygarlığı içerisinde barındırmıştır. “Transjordan” ismiyle 11 Nisan 1921 tarihinde kurulan İngiliz mandası olarak bilinen ülke, 1920–1946 seneleri arasında İngilizler aracılığıyla yönetilmiş; 25 Mayıs 1946 tarihinde de bağımsızlığını ilan etmiştir (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2019).

Kaynak: Google Haritalar, 2019

Şekil 12: Ürdün Haritası

Akabe Körfezi ile Akabe Limanı' na açılan ve İsrail' le en uzun sınırı (238 km) sahiplenmiş ülke konumunda olan Ürdün, Irak' la 181 km, Suudi Arabistan' la 744 km, Suriye ile 375 km, Batı Şeria ile 97 km uzunlukta sınırı paylaşmaktadır. Ülke arazisi, doğusunda çöllerden oluşan topraklar ve batısında bulunan dağlık alanlarla kaplıdır. Ürdün Nehri'ni batı ve doğu olarak iki bölgeye ayıran Büyük Rift Vadisi mevcuttur. Bu ülkedeki toprakların % 3,32'si ekilebilir elverişli araziden, yaklaşık % 1,18'i ise düzgün ancak elverişsiz arazilerden meydana gelmektedir (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2019).

Bu ülke hem tarım alanlarının geniş olmaması ve sanayi yapısının gelişmiş olmaması, hem de bölgedeki farklı ülkeler gibi varlıklı yeraltı kaynaklarının olmaması sebebiyle Ortadoğu bölgesinin en yoksul ülkelerindedir. Ülke nüfusunun yaklaşık %60 civarı Filistin kökenli insanlardan meydana gelmektedir (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2019). Ülkenin temel ekonomik göstergeleri aşağıda Tablo 14'te verilmiştir.

Tablo 15: Ürdün Temel Ekonomik Göstergeleri

Göstergeler	Değerler
Toplam Nüfus	9.702.353
Nüfus Artış Oranı	2,57
İhracat	14.297.550.423
İthalat	22.941.549.296
GSYH	40.068.308.451
GSMH	39.861.970.423
Brüt Tasarruf	4.904.814.789
Enflasyon TÜFE	3,32
Döviz Kuru	0,71

Kaynak: The World Data Bank, 2017 Verileri,

<https://databank.worldbank.org/data/source/world-development-indicators,04/2019>

Tablo 14'te görüldüğü üzere Ürdün'ün toplam nüfusu 10 milyona yakındır. Ülke 2017'de yıllık % 2,6 nüfus artış oranı kaydetmiştir. İthalat fazlası veren Umman 40 milyar dolara yakın gayri safi milli hasılaya sahiptir. Ülkenin Brüt tasarrufları beş

milyar dolara yakındır. Ürdün para birimi olan Ürdün Dinarı ABD dolarına karşı güçlü bir kur sergilemektedir.

Az olan hammadde kaynakları ve kısıtlı sanayisi nedeniyle Ürdün ülkesi tarihsel açıdan ürün ticaretinde çoğu zaman açık çıkarmıştır. Buna neden olan durum, nüfusun artmasıyla daha çok yükseklik gösteren gıda ithalatı ve artan petrol ithalatıdır. 1980 yılı sonrasında devlet tarafından ithalatı sınırlamak ve ihracatı artırmak için birçok faaliyetlere başlanmıştır. Bölgenin batısında bulunan Ürdün Vadisi, en müsmir alan olarak onaylandığı için, sebze ve meyve üretiminin birçoğu Ürdün Vadisi'nde yetiştirilmektedir. Ürdün ekonomisi, sınırlı doğal kaynaklar, yüksek nüfus artışına bağlı işsizlik ve gelir dağılımı bozuklukları, dış yardımlara bağımlılık ve yüksek iç ve dış açıklar ile özetlenebilir. Ülkenin süregelen bütçe açıklarının azaltılması amacıyla uygulanan IMF destekli programlar, politik kaygılar nedeniyle tam olarak hayata geçirilememektedir (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2019).

2.13. Yemen

Yemen'e kara sınırı olan diğer ülkeler Suudi Arabistan ve Ummandır. Toplam yüzölçümü 555 bin km² dir. Yemen ülkesinin nüfusu 28,3 milyon kişiden oluşmaktadır. Ülkede yaşayan kişilerin büyük kesimi Arap kökenli, belirli kısmı ise Afrikalılardan oluşmaktadır. Ancak Yemen nüfusunun %99,1' ini Müslümanlar oluşturmaktadır (Erdoğan, 2018: 24).

Yemen başkanlık sistemi ile yönetilen iki meclisli bir ülkedir. Bu ülke tabii kaynaklar bakımından gelişmiş değildir. Ülkede doğalgaz kaynakları yeni işletmeye başlanmış, petrol bakımından da sınırlı ve her geçen gün azalan bir rezerve mevcuttur (T.C. Ticaret Bakanlığı).

Ülkede son zamanlarda 10'un üzerinde çokuluslu firma potansiyel görülen gümüş, altın, kurşun ve çinko gibi madenlere yönelik faaliyetler gerçekleşmektedir. Yemen'in en önemli sorunu da yükselen nüfusun etkisiyle oluşan su problemidir. Ülkedeki yağışlar, kimi bölgelerde aşırı görülmesine rağmen, yaşanan su sıkıntısını çözmektedir. Bu nedenle de yer altı suyuna yönelik ihtiyaç artmış fakat her sene 2

metre azalan su seviyesi yüzünden zorluk yaşanmaya devam etmektedir (Erdoğan, 2018: 25).

Kaynak: Google Haritalar, 2019

Şekil 13: Yemen Haritası

Yemen siyasi konjonktürde problemlili bir yapıya sahiptir. Bu problemlerin başında, merkezi hükümet ile ülkenin kuzeyindeki Şii gruplar arasında 2004 senesinden günümüze kadar kesikli bir biçimde devam eden bir iç savaşa çevrilen çatışmalar gelmektedir. Yemen'in eğitim seviyesinin düşük olması nedeniyle vasıflı işgücü talebinde sorun yaşanmaktadır. Yaklaşık iki milyon civarındaki Yemen halkı, Suudi Arabistan ve diğer yakın ülkeler ile birlikte yurtdışında çalışan kısım ağırlıklıdır. Bu nedenle, yurtdışı çalışma ile elde edilen kazanç birçok hane halkına geçim kaynağı yaratmaktadır (Erdoğan, 2018: 25).

Yemen nüfusunun %33' ü hizmet sektörü, %9' u sanayi sektörü, %58' i ise tarım sektöründe istihdam etmektedir. Dış ticaretinde genellikle açık veren Yemen'in başlıca ihracat kalemleri arasında, ham petrol (toplam ihracatının % 85'i), ham deri, balık ve deniz ürünleri bulunmaktadır. İthal ürünleri arasında ise, gıda, demir-çelik,

tekstil ve konfeksiyon ürünleri ilk sırada yer almaktadır. OPEC verilerine göre, OPEC üyesi olmayan Yemen, günde 457,600 varil petrol üretimi ile dünya ham petrol üretiminde 30'uncu sırada yer almaktadır (Direzinci, 2003: 35). Ülkenin temel ekonomik göstergeleri aşağıda Tablo 15'te verilmiştir.

Tablo 16: Yemen Temel Ekonomik Göstergeleri

Göstergeler	Değerler
Toplam Nüfus	28.250.420
Nüfus Artış Oranı	2,39
İhracat	1.676*
İthalat	6.512*
GSYH	31.267.675.216
GSMH	31.179.576.635
Brüt Tasarruf	..
Enflasyon TÜFE	..
Döviz Kuru	214,89

Kaynak: The World Data Bank, 2017 Verileri, <https://databank.worldbank.org/data/source/world-development-indicators>, *T.C. Ticaret Bakanlığı Verilerinde Derlenmiştir,04/2019

Tablo 15'te görüldüğü üzere Yemen'in toplam nüfusu 28 milyonun üstündedir. Ülke 2017'de yıllık % 2,4 nüfus artış oranı kaydetmiştir. İthalat fazlası veren Yemen 32 milyar dolara yakın gayri safi milli hasılaya sahiptir. Ülkenin Brüt tasarrufları belirtilmemiştir. Yemen para birimi olan Yemen Riyali ABD dolarına karşı çok zayıf bir kur sergilemektedir.

Ülkede günlük olarak petrol üretimindeki düşüş nedeniyle devlet petrol dışında kuvvetli sektörler oluşturma arayışına başlamıştır. Böylece, doğalgaz üretimi çok mühim bir seçenek olarak seçilmektedir. Ancak Yemen'in doğalgaz kaynakları da Körfez Ülkelerine göre daha az derecede olduğundan, zamanla doğalgaz kaynağı içinde farklı seçenek olabilecek gelir kazancı oluşturmak zorunda kalınmıştır. Bu ülke, Körfez Ülkeleri ile karşılaştırılmayacak kadar düşük bir ekonomidedir. Yemen' de her kişiye düşen gelir, komşu ülkelere göre çok daha düşük orandadır. Her kişiye

düşen gelir Umman'da 27 bin dolar, Suudi Arabistan'da 25 bin ve Yemen'de 2.600 dolar civarı olduğu bilinmektedir (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2019).

2.14. Analize Dahil Edilmeyen Bölge Ülkeleri

Geleneksel ve en geniş tanımıyla Ortadoğu ülkelerinin ayrıntılı ele alınmasından sonra bölgedeki diğer ülkeler hakkında kısaca bilgiye bu bölümde yer verilmiştir.

2.14.1. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti

Akdeniz'in Sardinya ve Sicilya'dan sonra üçüncü büyük adası Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyetidir. Ülkenin toplam yüzölçümü 3.355 km² ve adanın üçte birine karşılık geldiği bilinmektedir. Ada sahillerinin %50' si KKTC sınırlarını kapsamaktadır (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2019).

Kıbrıs' a, kuzeyde 65 km mesafesi olan Türkiye, doğuda 112 km mesafede Suriye, 267 km mesafede İsrail ve 162 km mesafesi olan Lübnan, güneyde GKRY ve 418 km mesafesi olan Mısır, batıda da 965 km mesafesi olan Yunanistan ülkeleri komşudur. Kıbrıs' ın en büyük yüzölçümüne sahip kenti, başkent Lefkoşa' dır. Gazimağusa ve Girne' de denize kıyısı olan önemli kentleri arasındadır. Narenciye bahçeleriyle meşhur olan ise Lefke ve Güzelyurt kentidir (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2019).

KKTC ekonomisinin büyük bir bölümü ticarete ve ithalata bağlıken, üretim malları ve tüketim ürünleri yüksek oranda ithalat aracılığıyla sağlanmaktadır. Bundan dolayı Türk Lirası'nın döviz karşılığındaki değeri, üretim maliyetleri ve ürün tutarları üzerinde oldukça etkilidir (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2019).

Kıbrıs' ın 2015 senesindeki GSYİH'si 3,74 milyar dolar iken, 2016 senesinde 3,84 milyar dolar olduğu ve 2017 senesinde de 4,2 milyar dolara yükseldiği gözlemlenmiştir. KKTC' nin ekonomisinde 2010 ve 2011 senelerinde yaşanan %3.7 ve %3.9'luk yükseliş akabinde 2012-2013 senelerinde yaşanan yükseliş öncesine

göre yavaşlayarak ilerlemiş, GSYİH reel sıralaması %1.8 ve %1.1 yükselmiştir. Sonrasında 2014-2015 senelerinde de GSYİH reel sıralamada % 4.9 ve %4.0 civarında yükseldiği bilinmektedir. Ancak Kıbrıs'ın 2016 senesinde %2,4 ve 2017 senesinde ise %5,0 civarında arttığı gözlemlenmiştir (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2019).

2.14.2. Birleşik Arap Emirlikleri

Birleşik Arap Emirlikleri 2 Aralık 1971'de İngiliz himayesinden kurtularak bağımsızlığını ilan etmiştir. Bağımsızlık öncesi dönemde "Aşiretler Devleti" olarak tanınan ülke bağımsızlığın ilanından sonra ilk başkan olarak Abu Dhabi Emiri Sheikh Zayed bin Sultan al-Nahyan'ı seçmişlerdir. Ülkenin resmi başkenti Abu Dhabi'dir. Ülke yapı itibariyle yedi adet şehir/emirlikten oluşan bir federasyondur (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2019).

Ülkenin 2017 yılı rakamlarına göre nüfusu 9,4 milyondur. Ülkedeki nüfus yabancı ağırlıklı olarak sürekli artış göstermektedir. Ülkenin başkenti olan Abu Dhabi'de nüfus 2,5 milyon civarındadır. Ülkede serbest piyasa ekonomisi hâkimdir. Diğer bölge ülkelerinde olduğu gibi BAE'de de ekonomik yapı petrol ve doğal gaz üretimine dayalı olarak bu ürünlerin ihracı üzerinden sürdürülmektedir. Petrol ve doğalgaz sektörü ülkenin GSYH'nın yaklaşık %37'sini oluşturmaktadır (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2019).

Dünyada yaşanan finansal kriz, ülkenin en büyük ithalatçısı olan Çin'in ekonomisindeki yavaşlama ve 2014 yılından itibaren uluslararası piyasada petrol fiyatlarındaki sürekli düşüş BAE'nin ekonomisine olumsuz bir etki yapmıştır. Ülke ekonomisi hidrokarbon ihraç gelirine dayalı olduğu için petrol fiyatlarındaki düşüş ülkeyi doğrudan etkilemektedir. Bu duruma dayalı olarak ülkenin sanayi üretimi ve ihracatı petrol fiyatlarındaki dalgalanmadan doğrudan etkilenmektedir. Ülkenin harcamaları, tüketimi ve ihracata dayalı sektörleri dolaylı olarak negatif eğilim göstermektedir. Ülkede son yıllarda iç faizler yükselmiş, kredi piyasası daralma eğilimi göstermiş ve piyasadaki para miktarında azalma oluşmuştur (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2019).

İKİNCİ BÖLÜM

ARAŞTIRMA VE YÖNTEM

1. ARAŞTIRMA

Çalışmanın bu bölümde; araştırmanın amacı-önemi, sınırlılıkları, araştırmada kullanılan değişkenler ve araştırma için tercih edilen tarihsel dönem aralıkları hakkında bilgilere yer verilmiştir.

1.1. Araştırmanın Amacı ve Literatür Taraması

Bu tez çalışmasının amacı Ortadoğu'da bulunan seçilmiş ülkelerin sosyo-ekonomik benzerliklerini tespit etmektir. Ortadoğu'daki yeraltı kaynakları ve Türkiye'nin bölgedeki mevcudiyeti önemli ekonomik işbirliklerine sebebiyet oluşturmaktadır. Ayrıca, Ortadoğu'daki yüksek nüfus ve çok sayıdaki ülke ticaret potansiyeli açısından da önem arz etmektedir. Bu nedenle Ortadoğu ülkelerinin sosyo-ekonomik benzerliklerinin incelenmesi çalışmanın ana amacını oluşturmaktadır.

Yukarıda bahsi geçen neden sonucunda araştırmadan elde edilen sonuçların literatüre sağlayacağı katkının yanı sıra Türkiye'nin Ortadoğu ülkeleriyle yürüttüğü ekonomik ilişkilerde oluşan benzerliklerin tespit edilmesi stratejik açıdan da önem taşımaktadır. Analiz ile belirlenen benzerlikler, bundan sonra bölge ülkeleri arasında kurulacak ticari ilişkilerde yol gösterici olma niteliği taşıyacaktır. Kümeleme analizi ile ülkeler arasındaki benzerliklerin incelendiği literatürdeki çalışmalar;

- Tuaranlı ve diğ., (2006). “Avrupa Birliği'ne Aday ve Üye Ülkelerin Ekonomik Benzerliklerinin Kümeleme Analiziyle İncelenmesi” isimli çalışmada GSMH, Enflasyon, Oranı, İşsizlik Oranı, İnternet Kullanım Oranı, Ömür Boyu Eğitim İndeksi ve İthalat İhracat Oranları 2004 yılı rakamları veri seti

olarak kullanılmış ve 25 üye ve 4 aday ülkeye kümeleme analizi yapılmıştır. Çalışmada yapılan analizde üye ve aday ülkeler iki kümede toplanmıştır. Çalışma sonucunda en zayıf ülkeler Yunanistan ve Portekiz olarak tespit edilmiştir.

- Öz, vd., (2008). “*Kümeleme Analizi ile Türkiye ve AB Ülkelerinin Beşerî Sermaye Göstergeleri Açısından Karşılaştırılması*” isimli çalışmada eğitim (6), sağlık (7) ve işgücü piyasalarına (10) ilişkin toplam 23 değişkeninin 2006 rakamları veri seti olarak kullanılmış ve Türkiye ile AB ülkelerine kümeleme analizi yapılmıştır. Çalışma sonucunda, Türkiye’nin eski veya yeni AB üyesi olan hiçbir ülke ile benzeşmediği tespit edilmiştir.
- Berberoğlu, (2010) “*Bilgi Toplumu ve Bilgi Ekonomisi Oluşturma Yolunda Türkiye ve Avrupa Birliği*” isimli çalışmada, 15 farklı sosyo-ekonomik değişkenin rakamları kullanarak 25 AB ülkesi ve Türkiye’ye kümeleme analizi yapılmıştır. Çalışmanın sonucunda AB ülkelerin bilgi toplumu göstergeleri açısından dört grupta toplandığı ve Türkiye ile Yunanistan’ın tek bir kümeleme oluşturduğu tespit edilmiştir.
- Ada, (2011). “*Kümeleme Analizi ile AB Ülkeleri ve Türkiye’nin Sürdürülebilir Kalkınma Açısından Değerlendirilmesi*” isimli çalışmada 15 farklı değişkenin 2005, 2007 ve 2008 rakamları veri seti olarak kullanılmış ve 28 ülkeye kümeleme analizi yapılmıştır. Çalışmanın sonucunda sürdürülebilir kalkınma düzeyine sahiplik açısından Türkiye ile analize dâhil edilen diğer ülkeler arasında benzerlik olduğu ve Türkiye’nin AB ortalamasında bir sürdürülebilir kalkınma düzeyine sahip olduğu tespit edilmiştir.
- Akın ve Eren, (2012). “*OECD Ülkelerinin Eğitim Göstergelerinin Kümeleme Analizi ve Çok Boyutlu Ölçekleme Analizi ile Karşılaştırmalı Analizi*” isimli çalışmada 10 değişkeni veri seti olarak kullanmış ve OECD ülkelerine kümeleme analizi yapılmıştır. Çalışmasının sonucunda Türkiye’nin diğer OECD ülkelerinden oldukça uzak olduğu ve benzeşmediği tespit edilmiştir.
- Atik ve Özbek, (2013). “*İnovasyon Göstergeleri Bakımından Türkiye’nin Avrupa Birliği Ülkeleri Arasındaki Yeri: İstatiksel Bir Analiz*” isimli çalışmada, 13

inovasyon göstergesi rakamları kullanılarak AB ülkelerine ve Türkiye'ye kümeleme analizi yapılmıştır. Çalışmanın sonucunda Türkiye'nin AB üyelerinden Bulgaristan ve Romanya ile birlikte küme oluşturduğu tespit edilmiştir.

- Gezer vd., (2015). “*Çok Değişkenli İstatistiksel Yöntemlerle Türkiye ve AB Ülkelerinin Ar-Ge ve İnovasyon Göstergeleri Yönünden Sınıflandırılması*” isimli çalışmada 18 farklı Ar-Ge ve İnovasyon göstertesinin 2012 yılına ait verileri kullanılarak Türkiye ve AB ülkelerine kümeleme analizi yapılmıştır. Yapılan analiz sonucunda Türkiye, Yunanistan, İtalya ve Romanya ile benzer özellik göstererek kümelendiği tespit edilmiştir.
- Turan vd., (2016). “*Kümeleme Analizi ile Türkiye ve Ortadoğu Ülkelerinin Ekonomik Göstergeler Açısından Karşılaştırılması*” isimli çalışmada 16 farklı ekonomik değişkenin 1980-2013 yılları arası rakamlarını kullanarak seçilmiş Ortadoğu ülkelerine kümeleme analizi yapılmıştır. Yapılan çalışmada makroekonomik değişkenler üzerinden Ortadoğu ülkelerinin ekonomik benzerlikleri incelenmiştir. Çalışma sonucunda Ortadoğu ülkelerinin ekonomik açıdan bazı dönemlerde benzerlik gösterdiğini bazı dönemlerde birbirilerinden farklı olduğu sonucu tespit edilmiştir.
- Ertaş ve Atik, (2016). “*Kalkınma Göstergeleri Bakımından Türkiye'nin Avrupa Birliği Ülkeleri Arasındaki Yeri: İstatistiksel Bir Analiz*” isimli çalışmada 57 farklı sosyo-ekonomik değişkenin 2003 ve 2014 yıllarındaki rakamları kullanılarak Türkiye ile AB ülkelerine kümeleme analizi yapılmıştır. Yapılan analiz sonucunda Türkiye'nin hiçbir AB ülkesi ile benzer özellik göstermediği görülmüştür.
- Güler ve Veysikarani, (2018). “*OECD Ülkelerinin İnovasyon Göstergeleri Açısından Çok Değişkenli İstatistiksel Analizlerle Karşılaştırılması*” isimli çalışmada 12 farklı inovasyon göstergesi rakamlarının 2011 ile 2017 yılları arasındaki değerleri kullanılarak Türkiye ve OECD ülkelerinin kümeleme analizi yapılmıştır. Yapılan analiz sonucunda Türkiye'nin 14 OECD ülkesi ile benzer özellikte kümelendiği tespit edilmiştir.

Ancak geleneksel Ortadoğu bölgesi ülkeleri arasında soyo-ekonomik açıdan benzerlik gösterip göstermediklerine dair bir araştırmaya literatürde rastlanmamıştır. Bu nedenle çalışmanın literatür destekli araştırma sorusu “Ortadoğu ülkeleri kendi arasında sosyo-ekonomik açıdan benzerlik göstermekte midir?” olarak belirlenmiştir.

1.2. Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu çalışma geleneksel Ortadoğu ülkeleri olarak tabir edilen; Irak, Bahreyn, İsrail, İran, Kuveyt, Suudi Arabistan, Lübnan, Libya, Mısır, Suriye, Umman, Türkiye, Yemen ve Ürdün’ü kapsamaktadır. Bahsi geçen ülkelerin dokuz sosyo-ekonomik değişkeninin 1980-2015 yılları arasında verileri analize dâhil edilmiştir. Bu değişkenler; İhracat, İthalat, Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla, Enflasyon, Gayri Safi Milli Hâsıla, Döviz Kuru, Toplam Nüfus, Brüt Tasarruflar ve Yıllık Nüfus Artış Oranı veri setlerinden oluşmaktadır.

Bölge ülkeleri arasındaki benzerliklerin belirlenmesi için kümeleme analizinde kullanılan veriler tarihsel olarak beş aralığa bölünmüştür. Bu tarih aralıkları; 1980, 1990, 2003, 2008, 2010 ve 2017 olarak tercih edilmiştir. Bu doğrultuda başlangıç tarihini bölge ülkeleri ile ilgili verilere ulaşılabilme imkânına göre belirlenmiştir. Kümeleme analizi yapılacak olan veri seti “The World Bank” üzerinden temin edilmiştir.

Ortadoğu ülkelerinde sıkça rastlanılan sorunlar arasında bulunan verilerin paylaşımı ve uluslararası standartlara uygunluk çalışmada dikkate alınmıştır. Dolayısıyla birden çok kurumun paylaştığı veri seti tercih edilmemiştir. Bahsi geçen kurumlardan alınan verilerde bazı yıllar için; iç karışıklık, savaş ve ticari anlaşmazlıklar nedeniyle bilgi paylaşımı olmadığı gözlemlenmiştir. Bu nedenle analiz sürecinde dönem bazlı olarak veri değerleri eksik olan veya verileri analize uygun olmayan ülkeler kümelenelemeye dâhil edilmemiştir. Bu ülkeler, her dönem için ayrıca belirtilmiştir. Verilerdeki eksiklikler nedeniyle kümeleme analizinde hiyerarşik yöntemlerin içerisinde olan Varyans Tekniği (Ward’s Tekniği) tercih edilmiştir.

1.3. Araştırmada Kullanılan Değişkenler

Geleneksel Ortadoğu olarak kabul edilen bölgedeki 14 ülkenin 1980-2017 yılları arasındaki sosyo-ekonomik göstergeleri sayılan, İhracat, İthalat, Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla, Enflasyon, Gayri Safi Milli Hâsıla, Döviz Kuru, Toplam Nüfus, Brüt Tasarruflar ve Yıllık Nüfus Artış Oranı verileri ele alınmıştır. Kümeleme analizinde kullanılacak değişkenlerin karşılaştırılabilir ölçeklerde ölçülmesi önem taşımaktadır. Büyük ölçeklerde ölçülen değişkenlerin daha az faydalı olsalar da sınıflamada küçük leklerdekilere göre daha fazla katkı sağlamaları dolayısıyla onları standartlaştırmak yoluyla benzer ölçeklere dönüştürmek gerekmektedir. Hiyerarşik kümeleme analizinde bu dönüşüm otomatik olarak yapılmaktadır (z, vd., 2008). Ele alınmış olan değişkenler aşağıda kısaca açıklanmıştır.

İhracat: lke sınırları içerisinde üretilen bir malın döviz karşılığında yabancı bir ülkeye satılması işlemidir. Diğer bir adıyla dışsatımdır. İhracat işleminin gerçekleştirilebilmesi için de satılacak bir malın ve bu malı satacak vergi numarası olan tüzel veya gerçek bir kişinin olması gereklidir.

İthalat: Yurtdışında retimi yapılmış bir malın ülkede bulunan alıcılar tarafından satın alınması işlemidir. Diğer bir adıyla dışalımdır. İthalat işleminin gerçekleştirilebilmesi için iki ana unsur bulunmaktadır; satın alınacak ürün ve ürünü satın alacak vergi numarası olan tüzel veya gerçek bir kişi.

Enflasyon: Latince bir kelime olan "enflasyon", şişkinlik ya da genişleme anlamına gelmektedir. Ekonomik literatürde ise fiyatlar genel düzeyinin etkili bir Şekilde devamlı yükselmesi nedeniyle paranın sürekli olarak değer kaybetmesi, bunun sonucu olarak da tüketicilerin satın alma gücünü yitirmesidir.

Gayri Safi Yurt İçi Hâsıla: (GDP), bir ülke sınırları içerisinde belli bir zaman içinde üretilen tüm nihai mal ve hizmetlerin para birimi cinsinden değerini ifade eder. GSYH'deki değişim, ülke ekonomisindeki büyümeyi ya da daralmayı en açık Şekilde gösteren makroekonomik verilerden biridir.

Gayri Safi Milli Gelir: Bir ülke vatandaşlarının verilen bir yıl için ürettikleri toplam mal ve hizmetlerin, belli bir para birimi karşılığındaki değerinin toplamıdır. "Vatandaşlık" ayrımının yapılmasındaki sebep GSYİH'den farklı olduğunu belirtmek içindir. GSYİH, o ülkede faaliyet gösteren yabancı ülke yurttaşlarının ürettiği nihai mal ve hizmetleri de kapsar.

Başka bir deyişle gayri safi millî hâsıla (GSMH), bir ülkenin yurt dışında çalışan vatandaşlarının ülkeye gönderdikleri faktör gelirlerinin GSYİH'ya eklenip, ülkede çalışan yabancıların kendi ülkelerine gönderdikleri faktör gelirlerinin GSYİH'dan düşülmesi ile elde edilen değerdir. Gayrisafi toplam anlamına gelir.

Brüt Tasarruf: İki adet tasarruf mevcuttur. Bunlar kişilerin yapmış oldukları özel tasarruflar ve devletlerin yapmış oldukları kamu tasarrufları. Özel tasarruf kişilerin harcanabilir gelirlerinden yapmış oldukları tüketimden geride kalan yani harcamadıkları kısım gelirleridir. Kamu tasarrufları devletin vergi gelirlerinden kamu harcamalarını yaptıktan sonra geride kalan tutardır.

Döviz Kuru: Kur, iki ülke yerleşiklerinin birbirleriyle ticaret yaptıkları fiyattır. İki ülke parasının görelî fiyatı nominal döviz kuru olup, iki ülkenin mallarının görelî fiyatı ise reel döviz kurunu vermektedir. Bir başka ifade ile reel döviz kuru; bir ülkenin mallarının diğêr ülke malları ile değışim oranıdır.

Toplam Nüfus: Nüfus, belirli bir zamanda sınırları tanımlı bir bölgede yaşayan insan sayısıdır. Kelime, çoğunlukla insan sayısını belirleyen bir kavram olarak kullanılır. Nüfus, sayımlar yoluyla belirlenir.

Nüfus Artışı (Yıllık %): Nüfusun yıl içinde göstermiş olduğu artış miktarına yıllık nüfus artışı denir. Yıllık nüfus artış oranı; iki sayım tarihi arasındaki farkın yüzdesel ifadesidir.

1.4. Araştırmada Tercih Edilen Dönemler

Araştırmanın sınırlılıklarında bahsedildiği üzere ÷lkelere ait veriler tarihsel olarak beş aralığa bölünmüştür. Bu tarih aralıkları; 1980-1989, 1990-2002, 2003-2007, 2008-2009, 2010-2016 ve 2017 olarak tercih edilmiştir. Başlangıç tarihi, bölge ÷lkelerinin verilerine ulaşılabilme imkânına göre belirlenmiştir. Tercih edilen dönemlere dair bilgiler bu bölümde ele alınmıştır.

I. Dönem Aralığı (1980-1989): Araştırmada I. Dönem aralığı olarak 1980-1989 yılları arası tercih edilmiştir. Araştırma için başlangıç tarihinin bölge ÷lkelerinin verilerine ulaşabilme imkânı belirleyici etken olmuştur. Birinci dönem aralığının 1990 yılına kadar tercih edilmesindeki etken Körfez Krizi olmuştur. Bölge ÷lkelerinin 1980 ve 1990 yılları arasındaki kümelenmeleri bu nedenle önem arz etmektedir. Çünkü birinci dönem aralığında oluşan kümelenme takip eden dönemlerde ilgili olayın etkisi ile değişim gösterip göstermediği dikkat çekmektedir.

II. Dönem Aralığı (1990-2002): Araştırmada II. Dönem aralığı olarak 1990-2002 yılları arası tercih edilmiştir. 1990 yılında Körfez savaşının boy göstermesi ve 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılması II. Dönem aralığının başlangıç tarihi açısından önem taşımaktadır. İlgili olaylar bölge ÷lkelerinin ekonomilerinde olumsuz etkilere neden olmuştur. Körfez savaşı sonrasında BM'nin Irak'a ambargo uygulaması neticesinde bölge ÷lkelerinin ekonomilerinde meydana gelen olumsuzluklar yapılan araştırmalar ile tespit edilmiştir. Bölge ÷lkeleri arasında ekonomisi petrole dayalı olmayan Türkiye, İsrail ve Mısır'ın savaşın olumsuz etkilerini ekonomik olarak yaşadığı bilinmektedir (Akbaı, 2013: 81). Bu nedenle birinci dönem kümelenmeleri ile ikinci dönem kümelenmeleri arasındaki değişim bahsi geçen olayların ÷lke ekonomilerine olan etkisini kısmen de olsa ortaya koymuş olacaktır.

III. Dönem Aralığı (2003-2007): Araştırmada III. Dönem aralığı olarak 2003-2007 yılları arası tercih edilmiştir. 2003 yılında Amerika'nın Irak'a saldırması III. Dönem aralığının başlangıç tarihi açısından önem taşımaktadır. İlgili savaş neticesinde bölge ÷lkelerinin ekonomik açıdan zarar görmesi kaçınılmazdır. Bölge

ülkelerinin maruz kaldığı siyasi şartlar, iç ve dış savaş riskleri ve göçmen sorunları gibi benzeri etkenlerin bölge ekonomilerinin bir önceki döneme göre kümelenmelerde değişime neden olacağı düşünülmektedir. Bu nedenle ikinci dönem kümelenmeleri ile üçüncü dönem kümelenmeleri arasındaki değişim bahsi geçen olayın ülke ekonomilerine olan etkisini kısmen de olsa ortaya koymuş olacaktır.

IV. Dönem Aralığı (2008-2009): Araştırmada IV. Dönem aralığı olarak 2008-2009 yılları arası tercih edilmiştir. 2008 yılında meydana gelen küresel kriz IV. Dönem aralığının başlangıç tarihi açısından önem taşımaktadır. Küresel kriz neticesinde meydana gelen likidite ve güven sorunları doğrudan yabancı ve portföy yatırımlarını önemli ölçüde etkilemiştir. Uluslararası sermayenin kaynağında sorunların yaşanması gelişmekte olan ülke ekonomilerine de etki edeceği korkusunu oluşturmaktadır. Bu korku nedeniyle gelişmekte olan ülkelerdeki uluslararası sermaye ülkeden çekilerek yeni yatırımların gelmemesine neden olmaktadır. Finans sorunu yaşayan gelişmekte olan ülkelerin bu durum neticesinde krizden daha çok etkilendiği tahmin edilmektedir (Göçer ve Özdemir, 2012: 195). Bu nedenle üçüncü dönem kümelenmeleri ile dördüncü dönem kümelenmeleri arasındaki değişim bahsi geçen olayın ülke ekonomilerine olan etkisini kısmen de olsa ortaya koymuş olacaktır.

V. Dönem Aralığı (2010-2016): Araştırmada V. Dönem aralığı olarak 2010-2016 yılları arası tercih edilmiştir. 2010 yılında meydana gelen “Arap Baharı” isimli zincirleme isyan hareketleri V. Dönem aralığının başlangıç tarihi açısından önem taşımaktadır. Arap Baharı neticesinde Ortadoğu’da meydana gelen belirsizlik ve karışıklığın ülke ekonomilerine etki edeceği düşünülmektedir. Bu etkinin kümelenmelerin değişimine de yansıyor yansımadağı dikkat çekmektedir. Bu nedenle dördüncü dönem kümelenmeleri ile beşinci dönem kümelenmeleri arasındaki değişim bahsi geçen olayın ülke ekonomilerine olan etkisini kısmen de olsa ortaya koymuş olacaktır. Dolayısıyla altıncı dönemde oluşan kümelenmeler Arap Baharının sonuçlarını da gözlemlemeye imkân sağlayacaktır.

Beşinci dönemden sonra altıncı dönem olarak 2017 yılı için ayrıca kümeleme analizi yapılmıştır. 2017 yılı değerlerine göre yapılan kümeleme analizi araştırmanın

sonucu açısından önem taşımaktadır. Çünkü elde edilebilen en güncel veriler ile son mevcut durum tespit edilecektir. Bu nedenle ekonomik ve siyasi olaylara göre belirlenen tarih aralıklarının sonuncusunun 2017 olmasına karar verilmiştir.

2. YÖNTEM

Günümüzde ekonomik, finansal ve birçok alandaki verilerde benzerliklerin ve/veya farklılıkların tespit edilmesi amacıyla sıkça kullanılan Kümeleme analizi çalışmanın yönetimini oluşturmaktadır. Dolayısıyla bu bölümde kümeleme analizinin kavramsal çerçevesi ele alınmıştır.

2.1. Veri Madenciliği

Küreselleşen dünyada veriye ulaşmanın yanında veriden elde edilebilecek maksimum bilgiyi çıkarmakta oldukça önemli bir hale gelmiştir (Savaş vd., 2012: 2). Veri madenciliğindeki asıl amaç; analiz edilerek bilgi elde etmenin zor olduğu büyük boyuttaki veriden anlamlı bilgiyi çıkarmaktır (Coşkun ve Baykal, 2011: 52). Veri madenciliği tanımlamasında bahsedilen büyük veri; tek bir iş istasyonunda saklanamayacak kadar büyük veri kümelerini temsil etmektedir (Baykasoğlu, 2005: 2).

Veri madenciliği için kullanılan araçlar eldeki veriler üzerinden bilgi çıkarımı yapabileceği gibi geleceğe yönelik tahminlerde yapabilirler (Küçüksille, 2009: 35). Bu durum veri madenciliği yönetimini kullanan kişi ve kurumların etkin kararlar almalarına yardımcı olur. Bu araçlar aynı zamanda çözümü çok zaman gerektiren sorunlara da çözüm bulabilmektedirler (Savaş vd., 2012: 3).

Literatürde yer alan veri madenciliğiyle ilgili bazı tanımlamalar aşağıdaki gibi verilmiştir;

- “*Veri madenciliği, analiz yöntemiyle bilgi çıkarımı yapılması zor olan büyük miktardaki veri içerisinde gizli kalmış, anlamlı olan ve fayda sağlayabilecek verinin çıkarılmasıdır*” (Coşkun ve Baykal, 2011: 52).
- “*Veri madenciliği; veri ambarlarındaki çeşitli verilere dayanan ve daha önceden bilinmeyen bilgilerin ortaya çıkarılarak kararlar verilmesi ve eylem planlarının oluşturulması süreçlerinde kullanılır*” (Dener vd., 2009: 788).

- “Veri madenciliği; büyük veri tabanlarından bilinmeyen ve beklenmeyen örüntülerin arandığı bir karar destek sürecidir” (Ekinci, 2009: 7).
- “Veri madenciliği büyük veri tabanlarında, verilerin arasındaki ilişki ve örüntülerin araştırılarak; gizli kalmış ancak işe yarama potansiyeli bulunan veriler içerisinde değerli bilgilerin elde edilmesidir” (Özkes, 2003: 66).

Literatürdeki tanımlamaların yanı sıra veri madenciliği için tercih edilen alternatif kavramlar içerisinde; “Veri Tabanlarında Bilginin Keşfi (Knowledge Discovery in Database, KDD)”, “Bilgi çıkarımı (Knowledge Extraction)”, “Veri ve Örüntü Analizi (Data/Pattern Analysis)”, “Veri Arkeolojisi (Data Archeology)”, “Veri Eşeleme (Data Dredging)” vb. bulunmaktadır (Kaya ve Köymen, 2008: 1).

2.2. Veri Madenciliği Uygulama Alanları

Veri madenciliği temelde bir istatistiksel yöntemler serisi olarak görülebilir. Ancak veri madenciliği, geleneksel istatistiksel yöntemlerden birkaç yönde ayrılmaktadır. Veri madenciliğinde asıl amaç; kolay bir şekilde mantıksal kurallara veya görsel sunumlara dönüştürülebilecek nitel modellerin çıkartılmasıdır. Veri madenciliği; istatistik, yapay zekâ, makine öğrenmesi, veri tabanları ve veri görselleştirme gibi alanlarla yakından ilişkilidir (Baykasoğlu, 2005: 1). Veri madenciliği birçok alanda uygulanmaktadır. Bunlardan bazılarına aşağıda sırasıyla değinilmiştir.

Bilim ve Mühendislik: Günümüzde yoğun bir şekilde kullanılan teknoloji, bilgisayar ve laboratuvar ortamında önemli miktarda bilimsel veri sağlamaktadır. Fakat kazanılan bu büyük miktarda verinin anlamlı hale dönüşmesi gerektiği için, bu etapta da veri madenciliğinin desteği çok önemlidir. Örnek olarak; mukavemet analizleri, üretim sistemindeki sistem başarılarını etkileyen unsurların belirlenmesi, depremlerin veri çözümlemesi ve etkilerinin öncesinden düşünülmesi, kalite kontrol verileri ile gerçekleşen analizler verilebilir (Küçüksille, 2009: 52).

Tıp ve Sağlık Verileri: Veri madenciliği, diğer bölümlerde olduğu gibi tıp ve sağlık bölümlerinde de fazlaca kullanıldığı bilinmektedir. Bilhassa tarama işlemlerinden bulunan sonuçlar değerlendirilerek birçok hastalıklarda ön teşhisin belirlenmesi, riskin belirlenmesi, acil durumda olan hastalarının risk ve ön tanılarının belirlenmesi gibi oldukça önemli bir uygulama alanı gerçekleşmektedir (Küçüksille, 2009: 52).

İşletme ve Organizasyon: İş akışları boyunca üretilen birçok tür ve sayıdaki veriler, yönetim düzeyindeki her karar verme sürecinde uygulanabilmektedir. Karar verme aşamasında kullanılacak olan verilerle çalışan başarı ölçümü, yeni iş başı yapacaklar için kurallar belirleme, müşteriler adına reklam ve kampanyaların tespit edilmesi gibi birçok yararlı bilgiye ulaşılabilmektedir (Baykasoğlu, 2005: 8).

Perakende ve Marketçilik: Bu alanda en yaygın kullanılan metotların başında gelen sepet analiz yaklaşımıdır. Fakat bu yaklaşımın asıl amacı; alıcıların satın aldıkları mallar arasındaki bağlantıları kurmak ve bu bağlantılar aracılığıyla şirketlerin satış tahminleri ve fonunu yükseltmektir (Küçüksille, 2009: 53).

Finans ve Ekonomi: Bankacılık alanında veri madenciliği uygulamaları, kredi ve kredi kartı hileciliğinin ortaya çıkması için, kredi riskinin tespit edilmesi, alıcıların eğilimlerinin çözümlenmesinde, kar analizlerinin uygulanması gibi kısımlarda veri madenciliği uygulamaları gerçekleştirilmektedir. Finansal ve borsa alanlarında ise, hisse senedi tutarlarının belirlenmesi, portföy yönetiminin yapılmasına benzer alanlarda veri madenciliği uygulamaları gerçekleştirilmektedir (Baykasoğlu, 2005: 9).

Eğitim Sektörü: Öğrenci işlerinde kullanılacak bilgilerin analiz edilmesiyle, öğrencilerin başarı ve başarısızlık durumları, öğrenci başarısının yükselmesine yönelik yapılabilecek uygulamalar, üniversiteye giriş notu ve okul başarısı arasındaki ilişkinin belirlenmesi yolu ile eğitim kalitesini yükseltmeye yönelik uygulamalar yapılabilmektedir (Baykasoğlu, 2005: 9).

İnternet Web Siteleri: Sanal ortam üzerindeki bilgiler oldukça hızlı bir şekilde artmaktadır. İnternet üzerindeki yararlı verilerin keşfi amaçlı yapılan

uygulamalar da web madenciliği şeklinde isimlendirilmektedir. Web madenciliği uygulamaları gerçekleştirilerek birçok ağ sunucusu ya da çevrimiçi web sitelerinden kullanıcıların ulaşım desenlerinin bulunması ve analizi yapılabilmektedir (Baykasoğlu, 2005: 9).

Doküman Verileri: Dokümanlar arasında manuel olarak bir işleme gerek duyulmadan benzerlik oranının tespit edilebilmesi doküman madenciliği uygulamaları ile gerçekleştirilmektedir. Uygulanan bu işlem genellikle anahtar kelimelerin tekrar sayısını kontrol edilerek bulunuyor olmasıdır.

Pazarlama ve Satış: Alıcıların satın alma huylarının bulunması, alıcıların demografik özellikleri içerisinde yer alan bağlantıların bulunması, posta promosyonlarındaki cevap alma oranlarının yükseltilmesi, var olan müşteri portföyünün kaybedilmemesi, şirkete yeni müşteri portföylerinin oluşturulması, müşteri ilişkileri yönetiminin gelişmesi, alıcılar arasındaki değer analizinin gerçekleşmesi, satış oranlarının tahmin edilmesi gibi uygulamalar pazarlama sektörü içerisinde (Baykasoğlu, 2005: 9).

Bankacılık ve Sigortacılık: Finansal oranları farklılık gösteren bilgiler arasındaki gizlenmiş verilerin tespit edilmesi, kredi kartından yapılan tüketime göre gruplandırılmasının yapılması, istenilen kredilerin değerlendirilmesi gibi uygulamalar bankacılık sektöründe kullanılmaktadır. Sigortacılık sektöründe ise poliçelerini yenilemek ihtiyacı duyan müşterilerin tespit edilebilmesi, sigorta hilelerinin tespit edilebilmesi ve riskli müşterilerin tespit edilmesi gibi uygulamalar mevcuttur (Akpınar, 2000: 80-81).

Belirtilen alanlar dışında veri madenciliğinin yarar sağlayabileceği ve uygulanabileceği alanlar içerisinde aşağıdaki başlıklar verilebilmektedir (Baykasoğlu, 2005: 9):

- Ulaşım ve Taşımacılık
- Turizm ve Otelcilik
- Telekomünikasyon ve İletişim
- Yerel Yönetim ve Belediyecilik

2.3. Veri Madenciliği Modelleri

Veri madenciliği yöntemleri tahminleyici ve tanımlayıcı modeller olarak ikiye ayrılmaktadırlar. Tahminleyici modeller, daha önceden sonuçları bilinen verilerden bir model geliştirip geliştirilen modeli sonucu bilinmeyen bir veri seti üzerinde uygulayarak bir sonuç tahmin etmektedir. Tanımlayıcı modellerde ise, karar vermeye yönelik olarak veriler arasındaki örüntülerin tanımlanması sağlanmaktadır. Veri madenciliğinde kullanılan temel modeller (Şekeroğlu, 2010: 35-36);

- Sınıflandırma (classification)
- Kümeleme (Clustering)
- Birliktelik Kuralları (Association Rules)

Yukarıda verilen bu üç model temel olan modelleri oluşturmaktadır. Ayrıca bu üç modele ek olarak aşağıdaki modellerde bulunmaktadır;

- Tahmin (Estimation)
- Öngörme (Prediction)
- Zaman serisi analizi (Time Series Analyses)
- Sıralılık Keşfi (Sequence Discovery).

Çalışmaya konu olan Kümeleme Analizi Veri Madenciliği modellerinden birisidir. Takip eden bölümde Kümeleme Analizi hakkında detaylı bilgi verilecektir.

2.4. Kümeleme Analizi

Kümeleme analizi (Clustering) genellikle ekonomik ve finansal verilerin analizinde, benzerliklerin ve/veya farklılıkların tespit edilmesi amacıyla kullanılmaktadır. Ayrıca kümeleme analizi; bilgisayar bilimleri, mühendislik, yaşam ve tıp bilimleri, astronomi ve dünya bilimleri gibi geniş bir kullanıma sahiptir (Akay, 2018: 41). Bu bağlamda yapılan çalışmalarda verilerin hangi gruplarda yer aldığını

görmek amacı güdülmektedir. Kümeleme analizi sonucunda tespit edilecek çıkan kümelenmeler farklılık ve benzerlik durumuna göre belirlenmektedir. Dolayısıyla farklılıkların ve benzerliklerin ölçümü konusu kümeleme analizinin en temel konusudur. Kavramlar arasındaki farklılıkların ve benzerliklerin ölçümü için en çok tercih edilen ölçüm birimlerinde Öklid uzaklık metodu kullanılmaktadır. Mesafe kuralları metrik aralıkların benzerliklerini tanımlamakta sıkça tercih edilmektedir. Mesafenin kuralları veya benzerliği çoğunlukla daha öncesinde bilinen bir durumdur. Ayrıca kümeleme analizinde mesafenin x ve y cinsinden değişkenlerinin aşağıda sıralanan dört önemli özelliğe sahip olması gerekmektedir (Turan vd., 2016: 150-152).

- X 'in alabileceği her değer için; $d(x, x) = 0$
- X ve Y 'nin alabileceği her değer için; $d(x, y) \geq 0$
- (X, Y) ' alabileceği her değer için; $d(x, y) = d(y, x)$
- X, Y ve Z 'nin alabileceği her değer için; $d(x, y) + d(y, z) \geq d(x, z)$

Söz konusu bu kriterlerin dördünü de karşılayan fonksiyonların hepsi uzaklık fonksiyonu şeklinde adlandırılmaktadır. Özetle açıklamak gerekirse farklı uzaklık ölçütleri ve/veya farklı benzerlik ölçüleri bulunmaktadır. Benzerlik ölçütü olarak değişkenler oransal ya da aralıklı ölçekle elde edilmiş değerlerden oluşuyorsa, uzaklık ya da ilişki türü ölçüler kullanılarak hesaplanmaktadır. Eğer ölçümler sayımla elde edilmiş değişkenlerden oluşuyorsa o zaman ki-kare veya phi-kare uzaklık ölçüsünden faydalanılmakta ve hesaplama bu şekilde yapılmaktadır. İkili gözlemlerden elde edilen veriler kullanıldığında dört farklı benzerlik veya farklılık ölçüsü tercih edilmektedir. Bu ölçüler; Öklid ve kare Öklid, Pattern Difference ve Size Difference'tir (Özdamar, 2004: 283). Literatürde en çok kullanılan uzaklık ölçülerinden bazıları aşağıda Şekil 14'te verilmiştir.

Uzaklık Ölçüleri	Tanımları
Minkowski	$d(x, y) = \sqrt[p]{\sum_{i=1}^n x_i - y_i ^p}$
Hamming	$d(x, y) = \sum_{i=1}^n x_i - y_i $
Öklid	$d(x, y) = \sqrt{\sum_{i=1}^n (x_i - y_i)^2}$
Angular Aralığı	$d(x, y) = \frac{\sum_{i=1}^n x_i y_i}{\left[\sum_{i=1}^n x_i^2 \sum_{i=1}^n y_i^2 \right]^{1/2}}$
chebyshev	$d(x, y) = \max_{i=1,2,\dots,n} x_i - y_i $

Kaynak: Turan vd., 2016: 150-152

Şekil 14: Kümeleme Analizi Uzaklık Ölçüleri

Şekil 14'te verilen Minkowski uzaklığı, iki nokta arasında uzaklığı belirlemede değişkenlerin kovaryans ve korelasyon ilişkisini hesaba katmaktadır. Hamming veya karesi alınmış Öklid uzaklığı nesnelerdeki uzaklığa daha fazla ağırlık verilebilmesi için Öklid uzaklığının karesi alınarak hesaplanmaktadır. Öklid uzaklığı, iki nokta arasında Pisagor teoreminin uygulandığı ölçünün hesaplanmasıdır. Bu uzaklık ölçüsü, kümeleme analizinde vektörlerin birbirlerine benzerliğinde avantaj sağlamaktadır. Chebychev uzaklığı, iki gözlem vektörü arasında maksimum mesafe hesaplanmasını sağlamaktadır.

Literatürde kümeleme analizi için birçok yöntem öne sürülmüştür. Ancak kümeleme yöntemlerini genel olarak iki temel algoritma altında toplamak mümkündür. Bunlardan biri "hiyerarşik kümeleme yöntemleri; diğeri ise "hiyerarşik olmayan yöntemler"dir. Aşağıda Tablo 4'te bu iki temel yöntem altında yer alan yöntemlere de yer verilerek bir sınıflandırma sunulmaya çalışılmıştır.

Tablo 17: Kümeleme Analizi Yöntemleri

Hiyerarşik Yöntemler	Hiyerarşik Olmayan Yöntemler
A) Birleştirici Yöntemler	A) K-Ortalama Yöntemi
1) Bağlantı Teknikleri	B) Metoid Parçalama Yöntemi
• Tek Bağlantı	C) Yığıma Yöntemi
• Tam Bağlantı	D) Bulanık Kümeleme Yöntemi
• Ortalama Bağlantı	
2) Varyans Teknikleri	
• Ward's Yöntemi	
3) Merkezileştirme Teknikleri	
• Medyan	
• Centroid	
B) Ayrıcı Yöntemler	
1) Bölünmüş Ortalamalar	
2) Otomatik Etkileşim Belirleme	

Kaynak: Yalçın, 2013: 8-9

Tablo 17' de görüldüğü üzere Kümeleme analizi yöntemsel olarak iki temel başlık altında incelenmektedir. Çalışmanın bu bölümünden hiyerarşik ve hiyerarşik olmayan kümeleme analiz yöntemlerine kısaca değinilecektir.

2.4.1. Hiyerarşik Kümeleme Analizi

Hiyerarşik kümeleme yöntemleri daha çok gözlemlerin ayrıntılı ve başarılı bir biçimde sınıflandırılıp, alt gruplara ayrıldığı çalışmalarda tercih edilmektedir. Bu

yöntemde, kümeleme işlemi iki yolla yapılır. Bunlar; birleştirici (agglomerative) ve bölünebilir (divise) yöntemlerdir.

Birleştirici hiyerarşik kümeleme yönteminde uygulanan adımlar, aşağıdaki gibi sıralanabilir (Çakır, 1994: 47-78):

- İlk önce tek gözleme sahip, n adet kümeyle işleme başlanır.
- Kümelerin en çok homojen (benzer) olan eşleri bulunur ve sonra bu benzer kümeler birbirleriyle birleştirilirler.
- İki kümenin birleşmesinden oluşan kümeyle, diğer kümeler içinde hangisi ona benziyorsa, onunla birleştirilir.
- Tüm gözlemler bir kümede toplanana kadar b ve c şıkları tekrar edilir.

Bölünebilir hiyerarşik yöntem de, birleştirici hiyerarşik yöntemin tam tersidir. Buradaki işlem adımı şöyledir; ilk başta tüm gözlemler tek bir kümededir. Bu tek küme, iki alt kümeyle, bu kümelerde birbirine benzemeyen diğer alt kümelere bölünürler. Bu durum, gözlem sayısı kadar alt küme sayısı elde edene kadar devam eder (Çakır, 1994: 47-78).

Her bir hiyerarşik küme, eldeki verilerin nasıl kullanıldığını ve gruplandığını aşamalarla göstermektedir. İşlem adımları dendogram denilen ağaç diyagramları ile çizilir. Hiyerarşik kümeleme yöntemleri literatürde, 7 gruba ayrılmaktadır. Bu yöntemler: Tek Bağlantı (Single Linkage) Yöntemi, Tam Bağlantı (Complete Linkage) Yöntemi, Ortalama Bağlantı Yöntemi, Ward Yöntemi, Medyan Bağlantı Yöntemi, Centroid Bağlantı Yöntemi ve McQuitty Bağlantı Yöntemi'dir (Özdamar, 2004, 345).

2.4.2. Hiyerarşik Olmayan Kümeleme Analizi

Hiyerarşik olmayan yöntemlerin bir başka adı, “düğüm yöntemleri” olarak bilinmektedir. Eldeki veri setine göre belirlenen sayıda küme oluşturulur. Oluşturulan kümelerin merkezleri (düğüm noktaları) hesaplanır. Bu aşama, bütün gözlemlerin kümelere atanmasına kadar devam ettirilir. Örneğin ilk atamada c kümesinde yer alan bir gözlem, ikinci atamada b kümesinde yer alabilir. Kısaca hiyerarşik olmayan kümeleme yöntemlerin de gözlemler, kümeleme işlemi sonlanana kadar farklı kümelere girip, çıkabilirler (Altınbaş, 2012: 77). Hiyerarşik ve hiyerarşik olmayan yöntemler arasında çeşitli farklılıklar bulunmaktadır. Bu farklılıkları sıralarsak (Altaş, 2006: 83);

- Hiyerarşik kümeleme yöntemlerinde gözlemler ya da değişkenler baz alınarak kümelere ayrılabilirken, hiyerarşik olmayan yöntemlerde sadece gözlemler kümelenebilir.
- Hiyerarşik kümeleme yöntemlerinde uzaklık ve benzerlik matrisinden hareketle gözlemler birleştirilirken, hiyerarşik olmayan yöntemlerde birleştirme işlemi ham veri matrisi ya da standart değerler matrisi incelenerek yapılır.
- Küme sayısı, hiyerarşik yöntemler de işlem sonrası elde edilen dendogram ile belirlenirken, hiyerarşik olmayan yöntemlerde ise, uygulanacak yönteme başlanılmadan çeşitli hesaplamalarla önceden bilinir.

Hiyerarşik kümeleme adı altında birçok yöntem olduğu üzere hiyerarşik olmayan kümeleme adının altında da birden çok yöntem vardır. Bunlardan en sık tercih edilenleri K-Means (Ortalamalar) Yöntemi ve İki Aşamalı Kümeleme Yöntemi'dir (Altınbaş, 2012: 77).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ORTADOĞU ÜLKELERİNİN EKONOMİK BENZERLİKLERİNİN KÜMELEME ANALİZİ İLE BELİRLENMESİ

1. UYGULAMA

Bu bölümde geleneksel Ortadoğu ülkelerinin 1980-2017 yılı içinde aynı faktörler çerçevesinde düşünülerek kümeleme analizi yardımıyla istatistikî olarak sosyo-ekonomik yapıları incelenmiş bu amaçla SPSS (Statistical Package for Social Sciences) programı kullanılmıştır.

Araştırma kapsamına dahil edilen 14 ülkenin kümelenmesi için dokuz değişken baz alınarak, kümeleme analizi yapılmıştır. Veri setinde hiyerarşik Kümeleme yöntemi tercih edilmiştir. Bu durumun nedeni, araştırmada kullanılan zaman serilerinde bazı dönemler için verilere ulaşılamamış olmasıdır. Bu nedenle çalışmada kullanılan veri seti için en uygun yöntemin hiyerarşik kümeleme analizi yöntemlerinden Varyans Tekniği (Ward's Tekniği) olmasına karar verilmiştir. Böylece dönemler içerisinde ülkelerin kümelenmelerinde oluşabilecek bağımsız değişime imkân sağlanmıştır. Uygun küme sayısının belirlenmesi amacıyla yığılım verilerinin grafiksel eğilimi incelenmiş ve en uygun küme sayısının 5 olmasına karar verilmiştir. EK-7'de Agglomeration Schdule indeksi verilmiştir.

Analiz sonuçları beş dönem için incelendiğinde 14 ülkenin gruplanmasında farklı kümelenmelerin olduğu tespit edilmiştir. Çalışmanın bu bölümünde dönemlere göre kümelenme bulguları başlıklar halinde verilmiştir.

1.1. I. Dönem Kümelene Bulguları (1980-1989)

Birinci dönem kümelene bulgularına bakıldığında dokuz ülkenin kümelendiği gözlemlenmiştir. Birinci dönem dendogram tablosu Ek-1’de verilmiştir. Aşağıda Tablo 18’de yığışım tablosu ve Tablo 19’da değişken değerlerinin oluşturduğu birinci dönem kümelene meler verilmiştir.

Tablo 18: I. Dönem Yığışım Tablosu

Aşama	Birleştirilmiş Küme		Katsayılar	Kümenin İlk Aşaması		Sonraki Aşama
	Küme 1	Küme 2		Küme 1	Küme 2	
1	1	5	3365551035176 453100,000	0	0	3
2	2	4	8568429672119 404500,000	0	0	4
3	1	8	1412701886270 89500000,000	1	0	6
4	2	6	5341842077064 94860000,000	2	0	6
5	3	9	1541518963435 542400000,000	0	0	7
6	1	2	2912421189597 309000000,000	3	4	7
7	1	3	1648738545356 8725000000,00	6	5	8
8	1	7	6055654077736 7725000000,00	7	0	0

Tablo 18’de görüldüğü üzere, birinci satır kümeleme analizinin birinci aşamasını göstermektedir. Birleştirilmiş küme başlığının altındaki Küme 1’de birinci gözlem (Bahreyn) ile beşinci gözlem (Ürdün) birbirlerine en yakın iki ülke olarak çıkmıştır. İkinci satırdaki ikinci aşamada, ikinci gözlem (Mısır) ve dördüncü gözlemler (İsrail) birbirine en yakın iki ülke olarak çıkmıştır. Üçüncü satırdaki aşamada da birinci aşamada olan Bahreyn ve Ürdün, sekizinci gözlemin (Suriye) katılması ile ilk küme oluşmuştur. Bu durum sekizinci aşamaya kadar devam etmektedir.

Tablo 19: I. Dönem Verilerine Göre Elde Edilen Kümeler

1. Küme	2. Küme	3. Küme	4. Küme	5. Küme
Ürdün	Mısır	İran	Suudi Arabistan	Türkiye
Bahreyn	İsrail			
Suriye	Kuveyt			

Tablo 18’de görüldüğü üzere birinci dönem için belirlenen değişkenlere göre optimal çözümde ve kümeli yapıda, birinci kümede Bahreyn, Ürdün, Suriye yer alırken ikinci kümede Mısır, İsrail Kuveyt yer almaktadır. Sonraki kümelerde ülkeler en homojen dağılımla tek başlarına kümeye girmiştir. Bunlar sırasıyla; üçüncü kümede İran, dördüncü kümede Suudi Arabistan ve beşinci kümede Türkiye olarak gruplanmıştır. Birinci dönem için yapılan kümeleme analizinde Irak, Libya Lübnan, Umman ve Yemen veri yetersizliği nedeniyle düşük değerler oluşturmuştur. Bu nedenle ilgili ülkeler kümelenmeye girememiştir.

1980’de Türkiye’de yapılan askeri darbe nedeniyle Avrupa ile siyasi gerilimler yaşanmıştır. Bu siyasi gerilimler sonucunda Türkiye’nin Ortadoğu ülkelerine olan dış ticaretinde artış kaydedilmiştir. Yaşanan siyasi gerilimlerin Türkiye’ye en büyük etkisi olarak 1982’de Avrupa Ekonomik Topluluğunun (günümüzde Avrupa Birliği), Türkiye’den alınacak pamuklu ürünlerin ithaline kota getirmesi olmuştur. Bu tepkiye karşılık Türkiye’de AET’den ithal edilecek demir ve çelik ürünlerine ekstra vergi uygulaması getirmiştir. Karşılıklı getirilen sınırlamalar sonucunda Türkiye’nin ticaret yönü değişerek Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkeleri ile dış ticaret rakamlarında artış yaşanmıştır.

Aynı dönem içerisinde Ortadoğu da meydana gelen önemli olayların bir diğeri ise İran ile Irak arasında çıkan savaştır. Bölge ülkelerinin ekonomilerine etki eden bu savaşta Türkiye’nin tarafsız bir politikaya gitmesi dış ticaret ilişkileri açısından avantajlı olmasını sağlamıştır. Ancak 80’li yıllarında sonlarında Ortadoğu ülkelerindeki gelirlerin düşmesi Türkiye’nin dış ticaretinde azalmaya sebep olmuştur.

1.2. II. Dönem Kümelenme Bulguları (1990-2002)

İkinci dönem kümelenme bulgularına bakıldığında dokuz ülkenin kümelendiği gözlemlenmiştir. Öngörüldüğü üzere kümelerde değişim söz konusu olmuştur. Ancak bir önceki döneme oranla daha çok veri ile analiz yapıldığı için Körfez savaşının kümelenmedeki etkisini doğrudan açıklamak mümkün olmamaktadır. Savaşın etkisinden ziyade sosyo-ekonomik değişkenler açısından ülkelerin kendi aralarında benzerlik gösterdiği kümelenmeler tespit edilmiştir. İkinci dönem dendogram tablosu Ek-2’de verilmiştir. Aşağıda Tablo 20’de yığışım tablosu verilmiştir.

Tablo 20: II. Dönem Yığışım Tablosu

Aşama	Birleştirilmiş Küme		Katsayılar	Kümenin İlk Aşaması		Sonraki Aşama
	Küme 1	Küme 2		Küme 1	Küme 2	
1	1	6	302891750394809 5000,000	0	0	2
2	1	12	927804036660176 80000,000	1	0	4
3	2	5	393469195789313 100000,000	0	0	7
4	1	7	826720703245977 800000,000	2	0	7
5	3	11	142728024382661 9800000,000	0	0	6
6	3	13	258433475259426 7000000,000	5	0	8
7	1	2	722932220197410 6000000,000	4	3	8
8	1	3	563031164829620 30000000,000	7	6	0

Tablo 20’de görüldüğü üzere, birinci satır kümeleme analizinin birinci aşamasını göstermektedir. Birleştirilmiş küme başlığının altındaki Küme 1’de birinci gözlem (Bahreyn) ile beşinci gözlem (Ürdün) birbirlerine en yakın iki ülke olarak çıkmıştır. İkinci satırdaki aşamada da birinci aşamada olan Bahreyn ve Ürdün, on ikinci

gözlemin (Suriye) katılması ile ilk küme oluşmuştur. Üçüncü satırdaki üçüncü aşamada, ikinci gözlem (Mısır) ve beşinci gözlemler (İsrail) birbirine en yakın iki ülke olarak çıkmıştır. Bu durum sekizinci aşamaya kadar devam etmektedir. Aşağıda Tablo 21’de ikinci dönem değişken değerlerine göre ülkelerin oluşturduğu kümelenmeler verilmiştir.

Tablo 21: II. Dönem Verilerine Göre Elde Edilen Kümeler

1. Küme	2. Küme	3. Küme	4. Küme	5. Küme
Bahreyn	Mısır	İran	Suudi Arabistan	Türkiye
Kuveyt	İsrail			
Ürdün				
Suriye				

Tablo 21’de görüldüğü üzere ikinci dönem için belirlenen değişkenlere göre optimal çözümde ve kümeli yapıda, birinci kümede Bahreyn, Ürdün, Kuveyt ve Suriye yer alırken ikinci kümede Mısır, İsrail yer almıştır. Sonraki kümelerde ülkeler en homojen dağılımla tek başlarına kümeye girmiştir. Bunlar sırasıyla; üçüncü kümede İran, dördüncü kümede Suudi Arabistan ve beşinci kümede Türkiye olarak gruplanmıştır. İkinci dönem için yapılan kümeleme analizinde Irak, Libya, Lübnan, Umman ve Yemen veri yetersizliği nedeniyle düşük değerler oluşturmuştur. Bu nedenle ilgili ülkeler kümelenmeye girememiştir.

Körfez savaşı nedeniyle başlatılan “Çöl Kalkanı” operasyonunda 28 devletin askeri koalisyon oluşturması ve Irak’a karşı Kuveyt’i savunması kümelenmede değişim gösteren ülkeleri kısmen açıklar niteliktedir. Kuveyt bir önceki döneme göre Mısır ve İsrail ile gösterdiği sosyo-ekonomik benzerliği bu dönemde bölge ülkelerinden Bahreyn, Ürdün ve Suriye ile göstermiştir. Savaşın Kuveyt üzerindeki etkisi sosyo-ekonomik değişkenlere yansıdığı için Kuveyt kümelenmede değişiklik arz etmiştir. Birleşmiş Milletler’in Körfez savaşı nedeniyle Irak’a uyguladığı ekonomik ambargolar sonucunda bölgedeki ülkelerin ekonomilerinde olumsuz yönde etkiler görülmüştür. Hidrokarbona dayalı ekonomiye sahip olmayan Türkiye, Mısır ve İsrail’inde Körfez Savaşından olumsuz etkilendiği gözlemlenmiştir.

1.3. III. Dönem Kümelenme Bulguları (2003-2007)

Üçüncü dönem kümelenme bulgularına bakıldığında 11 ülkenin kümelendiği gözlemlenmiştir. Öngörüldüğü üzere kümelerde değişim söz konusu olmuştur. Ancak bir önceki döneme oranla daha çok veri ile analiz yapıldığı için 11 ülkenin kümelendiği gözlemlenmiş ve ülkelerin oluşturduğu kümelenmeler daha fazla değişkenlik göstermiştir. Bu değişkenlikler için Irak savaşının bir etkisi olduğu kabul edilebilir. Üçüncü dönem dendogram tablosu Ek-3'te verilmiştir. Aşağıda Tablo 22'de yığışım tablosu verilmiştir.

Tablo 22: III. Dönem Yığışım Tablosu

Aşama	Birleştirilmiş Küme		Katsayılar	Kümenin İlk Aşaması		Sonraki Aşama
	Küme 1	Küme 2		Küme 1	Küme 2	
1	1	6	5676233694405397 500,000	0	0	4
2	10	12	1235278878175776 8000,000	0	0	3
3	9	10	1079350133658535 50000,000	0	2	4
4	1	9	5421439934799770 00000,000	1	3	8
5	2	7	1704462297365101 000000,000	0	0	6
6	2	5	7097726285868569 000000,000	5	0	8
7	11	13	1647771305463040 4000000,000	0	0	10
8	1	2	3549194324420806 8000000,000	4	6	9
9	1	14	7989918386604285 0000000,000	8	0	10
10	1	11	2548454563718210 70000000,000	9	7	0

Tablo 22’de görüldüğü üzere, birinci satır kümeleme analizinin birinci aşamasını göstermektedir. Birleştirilmiş küme başlığının altındaki Küme 1’de birinci gözlem (Bahreyn) ile altıncı gözlem (Ürdün) birbirlerine en yakın iki ülke olarak çıkmıştır. İkinci satırdaki ikinci aşamada, onuncu gözlem (Umman) ve on ikinci gözlemler (Suriye) birbirine en yakın iki ülke olarak çıkmıştır. Üçüncü satırdaki aşamada da ikinci aşamada olan Umman ve Suriye’ye, dokuzuncu gözlemin (Libya) katılması ile ilk küme oluşmuştur. Bu durum onuncu aşamaya kadar devam etmektedir. Aşağıda Tablo 23’te üçüncü dönem değişken değerlerine göre ülkelerin oluşturduğu kümelenmeler verilmiştir.

Tablo 23: III. Dönem Verilerine Göre Elde Edilen Kümeler

1. Küme	2. Küme	3. Küme	4. Küme	5. Küme
Bahreyn	Mısır	Suudi Arabistan	Türkiye	Yemen
Ürdün	İsrail			
Umman	Kuveyt			
Libya				
Suriye				

Tablo 23’te görüldüğü üzere üçüncü dönem için belirlenen değişkenlere göre optimal çözümde ve kümeli yapıda, birinci kümede Bahreyn, Ürdün, Libya, Umman ve Suriye yer alırken ikinci kümede Mısır, İsrail ve Kuveyt yer almıştır. Sonraki kümelerde ülkeler en homojen dağılımla tek başlarına kümeye girmiştir. Bunlar sırasıyla; üçüncü kümede Suudi Arabistan dördüncü kümede Türkiye ve beşinci kümede Yemen olarak gruplanmıştır. Üçüncü dönem için yapılan kümeleme analizinde İran, Irak ve Lübnan veri yetersizliği nedeniyle düşük değerler oluşturmuştur. Bu nedenle ilgili ülkeler kümelenmeye girememiştir.

ABD-Irak savaşının bölgede neden olduğu karışıklık ve belirsizlik ortamının bölge ülkelerini etkilediği sosyo-ekonomik göstergelerden de anlaşılmaktadır. Bu

durum kümelenmede değişim gösteren ülkeleri kısmen açıklar niteliktedir. Kuveyt bir önceki döneme de savaşın etkisiyle benzerlik gösterdiği bölge ülkelerinden bu dönem de ayrılmaktadır. Dolayısıyla iki önceki benzerlik gösterdiği ülkelerle aynı kümeye girerek Körfez savaşının etkisinden kurtulduğu anlaşılmaktadır.

Üçüncü dönem için dikkat çeken en önemli ülke Yemen olmuştur. Yemen bu dönem de bölge ülkeleri ile benzerlik göstermemiş ve ayrı bir küme oluşturmuştur. Bu durumun nedeni ise bölgede hidrokarbona bağlı ekonomiye sahip olmayan ülkelere biri olmasıdır.

Bu dönem içerisinde Ortadoğu ülkelerinde yaşanan siyasi durumlar, iç ve dış savaş tehlikeleri bölge ekonomilerine zarar vermiştir. Bölge ülkelerinde meydana gelen bu ekonomik zararlar nedeniyle yeni iş sahalarının oluşturulması çok zor bir hal almıştır. İlgili savaşın bölge ülkelere olan ekonomik zararı ve bozulan düzen ekonomik göstergelerin olumsuz yönde etkilenmesine neden olmuştur.

1.4. IV. Dönem Kümelenme Bulguları (2008-2009)

Dördüncü dönem kümelenme bulgularına bakıldığında 11 ülkenin kümelendiği gözlemlenmiştir. Öngörüldüğü üzere kümelerde değişim söz konusu olmuştur. Ancak bir önceki dönem olduğu gibi daha çok veri ile analiz yapıldığı için 11 ülkenin kümelendiği gözlemlenmiştir.

Dördüncü dönemde bölge ülkelerinde oluşan değişkenlikler için küresel krizin bir etkisi olduğu kabul edilebilir. Dördüncü dönem dendogram tablosu Ek-4'te verilmiştir. Aşağıda Tablo 24'te yığışım tablosu verilmiştir.

Tablo 24: IV. Dönem Yığışım Tablosu

Aşama	Birleştirilmiş Küme		Katsayılar	Kümenin İlk Aşaması		Sonraki Aşama
	Küme 1	Küme 2		Küme 1	Küme 2	
1	5	11	6757485556562494 0000,000	0	0	2
2	1	5	1955164713442283 40000,000	0	1	7
3	3	6	1121670684567878 800000,000	0	0	5
4	7	8	2783845313247130 000000,000	0	0	7
5	2	3	5344896964619295 000000,000	0	3	6
6	2	4	1282020770636064 9000000,000	5	0	9
7	1	7	2184052426797191 7000000,000	2	4	9
8	9	10	9328556975275648 0000000,000	0	0	10
9	1	2	1713833102617637 00000000,000	7	6	10
10	1	9	1304424880901395 700000000,000	9	8	0

Tablo 24'te görüldüğü üzere, birinci satır kümeleme analizinin birinci aşamasını göstermektedir. Birleştirilmiş küme başlığının altındaki Küme 1'de beşinci gözlem (Ürdün) ile on birinci gözlem (Yemen) birbirlerine en yakın iki ülke olarak çıkmıştır. İkinci satırdaki ikinci aşamada, birinci gözlem (Bahreyn) ve beşinci gözlemler (Ürdün) birbirine en yakın iki ülke olarak ilk kümeyi oluşturmuştur. Üçüncü satırdaki üçüncü aşamada, üçüncü gözlem (Irak) ve altıncı gözlemler (Kuveyt) birbirine en yakın iki ülke olarak çıkmıştır. Bu durum onuncu aşamaya kadar devam etmektedir. Aşağıda Tablo 25'te dördüncü dönem değişken değerlerine göre ülkelerin oluşturduğu kümelenmeler verilmiştir.

Tablo 25: IV. Dönem Verilerine Göre Elde Edilen Kümeler

1. Küme	2. Küme	3. Küme	4. Küme	5. Küme
Bahreyn	Mısır	Libya	Suudi Arabistan	Türkiye
Ürdün	Irak	Umman		
Yemen	İsrail			
	Kuveyt			

Tablo 25'te görüldüğü üzere dördüncü dönem için belirlenen değişkenlere göre optimal çözümde ve kümeli yapıda, birinci kümede Bahreyn, Ürdün ve Yemen yer alırken ikinci kümede Mısır, Irak, İsrail ve Kuveyt üçüncü kümede Libya ve Umman yer almıştır. Sonraki kümelerde ülkeler en homojen dağılımla tek başlarına kümeye girmiştir. Bunlar sırasıyla; dördüncü kümede Suudi Arabistan beşinci kümede Türkiye olarak gruplanmıştır. Dördüncü dönem için yapılan kümeleme analizinde İran, Lübnan ve Suriye veri yetersizliği nedeniyle düşük değerler oluşturmuştur. Bu nedenle ilgili ülkeler kümelenmeye girememiştir.

Küresel krizin bölgedeki etkisi sosyo-ekonomik göstergelerden de anlaşılmaktadır. Bu durum kümelenmede değişim gösteren ülkeleri kısmen açıklar niteliktedir. Irak bir önceki döneme de savaşın etkisiyle kümelenmeye dâhil olamazken bu dönemde Mısır, İsrail ve Kuveyt ile benzerlik göstererek gruplanmıştır. Dolayısıyla savaşın etkisinden kurtulduğu anlaşılmaktadır. Dördüncü dönem için dikkat çeken en önemli ülkeler Libya, Umman ve Yemen olmuştur. Libya ve Umman bu dönemde benzerlik göstererek birlikte kümelenmiştir. Yemen ise bu dönem bölge ülkeleri ile benzerlik göstererek bir küme oluşturmuştur. Bu durumun nedeni olarak hidrokarbona bağlı ekonomilere olduğu gibi boğaz ticaretine bağlı ekonomilere de küresel krizin etki etmesi söylenebilir. Yemen'in bölge ülkeleri arasındaki en düşük değerlere sahip ülke olması ve küresel krizden en çok etkilenen ülkelerden biri olması kümelenmedeki değişikliği kısmen açıklamaktadır.

Libya'nın 2008 krizinden etkilenmesi ve aynı yıl içerisinde ülkede yaşanan iç karışıklıklar sosyo-ekonomik göstergelerde olumsuz yönde etkiye neden olmuştur. Ülkedeki iç karışıklıkların en önemlisi Amerika'dan alınan silahlar ile Mısır sınırında

yerli protestoculara saldırılması olmuştur. Bu olan ülkenin Arap Baharına giden süreçte en önemli tetikleyicisi olmuştur. Umman'ın küresel krizden etkilenmesi ve aynı yıl içerisinde bölge ülkelerinin petrol ihracatı için kullandığı Hürmüz Boğazın da yaşanan tanker saldırıları sosyo-ekonomik değişkenlerde olumsuz yönde etkiye neden olmuştur. Bu dar boğazda yaşanan karışıklıklar ve savaş riskleri bölge ülkelerinden Umman'ı olumsuz yönde etkilemiştir.

1.5. V. Dönem Kümelenme Bulguları (2010-2016)

Beşinci dönem kümelenme bulgularına bakıldığında 11 ülkenin kümelendiği gözlemlenmiştir. Öngörüldüğü üzere kümelerde değişim söz konusu olmuştur. Beşinci dönemde bölge ülkelerinde oluşan değişkenlikler için Arap Bahar'ının bir etkisi olduğu kabul edilebilir. Beşinci dönem dendogram tablosu Ek-5'te verilmiştir. Aşağıda Tablo 26'da yığışım tablosu verilmiştir.

Tablo 26: V. Dönem Yığışım Tablosu

Aşama	Birleştirilmiş Küme		Katsayılar	Kümenin İlk Aşaması		Sonraki Aşama
	Küme 1	Küme 2		Küme 1	Küme 2	
1	1	6	36264415841128698000,000	0	0	2
2	1	8	30192689431113930000,000	1	0	5
3	4	7	106188203832908290000,000	0	0	6
4	2	5	214004080013791620000,000	0	0	6
5	1	10	387158009730599850000,000	2	0	8
6	2	4	2257366286623305200000,000	4	3	8
7	11	13	8655084493974446000000,000	0	0	10
8	1	2	17500455245346720000000,000	5	6	9
9	1	14	45722340163784615000000,000	8	0	10
10	1	11	155355829082267550000000,000	9	7	0

Tablo 26’da görüldüğü üzere, birinci satır kümeleme analizinin birinci aşamasını göstermektedir. Birleştirilmiş küme başlığının altındaki Küme 1’de birinci gözlem (Bahreyn) ile altıncı gözlem (Ürdün) birbirlerine en yakın iki ülke olarak çıkmıştır. İkinci satırdaki ikinci aşamada, birinci gözlem (Bahreyn) ve sekizinci gözlemler (Lübnan) birbirine en yakın iki ülke olarak ilk kümeyi oluşturmuştur. Üçüncü satırdaki üçüncü aşamada, dördüncü gözlem (Irak) ve yedinci gözlemler (Kuveyt) birbirine en yakın iki ülke olarak çıkmıştır. Bu durum onuncu aşamaya kadar devam etmektedir. Aşağıda Tablo 27’de beşinci dönem değişken değerlerine göre ülkelerin oluşturduğu kümelenmeler verilmiştir.

Tablo 27: V. Dönem Verilerine Göre Elde Edilen Kümeler

1. Küme	2. Küme	3. Küme	4. Küme	5. Küme
Bahreyn	Mısır	Suudi Arabistan	Türkiye	Yemen
Ürdün	Irak			
Lübnan	İsrail			
Umman	Kuweyt			

Tablo 27’de görüldüğü üzere beşinci dönem için belirlenen değişkenlere göre optimal çözümde ve kümeli yapıda, birinci kümede Bahreyn, Ürdün, Lübnan ve Umman yer alırken ikinci kümede Mısır, Irak, İsrail ve Kuveyt yer almıştır. Sonraki kümelerde ülkeler en homojen dağılımla tek başlarına kümeye girmiştir. Bunlar sırasıyla; üçüncü kümede Suudi Arabistan dördüncü kümede Türkiye ve beşinci kümede Yemen olarak gruplanmıştır. Beşinci dönem için yapılan kümeleme analizinde İran, Libya ve Suriye veri yetersizliği nedeniyle düşük değerler oluşturmuştur. Bu nedenle ilgili ülkeler kümelenmeye girememiştir.

Arap Baharının bölgedeki etkisi sosyo-ekonomik göstergelerden de anlaşılmaktadır. Bu durum kümelenmede değişim gösteren ülkeleri kısmen açıklar niteliktedir. Yemen bir önceki döneme de küresel krizin etkisiyle Bahreyn ve Ürdün

ile benzerlik gösterirken bu dönemde Arap Baharının etkisiyle bölge ülkelerinden ayrı bir küme oluşturmuştur. Aynı şekilde Libya'da yaşanan iç karışıklıklar ülke göstergelerine olumsuz ve kaydedilmesi açısından zarar vermiştir. Tunus'ta meydana gelen isyanların Libya'ya sıçraması iç karışıklıklara ve düşen hükümet nedeniyle ülkenin istatistiksel verilerinin tutulmamasına neden olmuştur.

Bölge ülkeleri arasında hidrokarbona dayalı ekonomisi olan ülkelerin yaşanan her olaydan etkilendiği görülmektedir. Beşinci dönem için dikkat çeken en önemli ülkeler Lübnan ve Umman olmuştur. Lübnan ve Umman bu dönemde bir önceki döneme göre Bahreyn ve Ürdün ile benzerlik göstererek birlikte kümelenmiştir. Bu durumun nedeni olarak Arap Baharının bölge ülkelerinin ekonomilerine yaptığı etki gösterilebilir. Bölgede yaşanan iç karışıklıklar petrol ticaretine doğrudan etki ederek ülkelerin kümelenmesini değiştirmektedir.

1.6. VI. Dönem Kümelenme Bulguları (2017)

Altıncı dönem kümelenme bulgularına bakıldığında 12 ülkenin kümelendiği gözlemlenmiştir. Öngörüldüğü üzere kümelerde değişim söz konusu olmuştur. Altıncı dönem dendogram tablosu Ek-6'da verilmiştir. Aşağıda Tablo 26'da yığılım tablosu verilmiştir.

Tablo 28: VI. Dönem Yığışım Tablosu

Aşama	Birleştirilmiş Küme		Katsayılar	Kümenin İlk Aşaması		Sonraki Aşama
	Küme 1	Küme 2		Küme 1	Küme 2	
1	6	9	61919205231297330 000,000	0	0	2
2	1	6	25797884953557330 0000,000	0	1	3
3	1	8	67439537058935510 0000,000	2	0	4
4	1	10	255966118565899300 0000,000	3	0	9
5	2	4	511890989072459100 0000,000	0	0	6
6	2	7	14533012617916790 000000,000	5	0	9
7	3	5	287582881107050820 00000,000	0	0	10
8	11	13	54262857780002994 000000,000	0	0	11
9	1	2	131616384114256500 000000,000	4	6	10
10	1	3	44409042765386284 0000000,000	9	7	11
11	1	11	18450207000505682 00000000,000	10	8	0

Tablo 28’de görüldüğü üzere, birinci satır kümeleme analizinin birinci aşamasını göstermektedir. Birleştirilmiş küme başlığının altındaki Küme 1’de altıncı gözlem (Ürdün) ile dokuzuncu gözlem (Libya) birbirlerine en yakın iki ülke olarak çıkmıştır. İkinci satırdaki ikinci aşamada, birinci gözlem (Bahreyn) ve altıncı gözlemler (Ürdün) birbirine en yakın iki ülke bir önceki gözlemlerle ilk kümeyi oluşturmuştur. Üçüncü satırdaki üçüncü aşamada, birinci gözlem (Bahreyn) ve sekizinci gözlemler (Lübnan) birbirine en yakın iki ülke olarak diğer ülkelerle bir küme oluşturmuşlardır. Bu durum on birinci aşamaya kadar devam etmektedir. Aşağıda Tablo 29’da altıncı dönem değişken değerlerine göre ülkelerin oluşturduğu kümelenmeler verilmiştir.

Tablo 29: VI. Dönem Verilerine Göre Elde Edilen Kümeler

1. Küme	2. Küme	3. Küme	4. Küme	5. Küme
Bahreyn	Mısır	İran	Suudi Arabistan	Türkiye
Ürdün	Irak	İsrail		
Lübnan	Kuveyt			
Libya				
Umman				

Tablo 29’da görüldüğü üzere altıncı dönem için belirlenen değişkenlere göre optimal çözümden ve kümeli yapıda, birinci kümede Bahreyn, Ürdün, Lübnan, Libya ve Umman yer alırken ikinci kümede Mısır, Irak, Kuveyt üçüncü kümede İran ve İsrail yer almıştır. Sonraki kümelere ülkeler en homojen dağılımla tek başlarına kümeye girmiştir. Bunlar sırasıyla; dördüncü kümede Suudi Arabistan beşinci kümede Türkiye olarak gruplanmıştır. Altıncı dönem için yapılan kümeleme analizinde Suriye ve Yemen veri yetersizliği nedeniyle düşük değerler oluşturmuştur. Bu nedenle ilgili ülkeler kümelenmeye girememiştir.

Altıncı dönem kümeleme analizi bulgularına göre İran ve İsrail ayrı bir küme oluşturmuştur. Bu nedenle altıncı dönem için dikkat çeken en önemli ülkeler İran ve İsrail olmuştur. Genel olarak nerdeyse bütün dönemlerde Mısır ve Kuveyt ile benzerlik gösteren İsrail bu dönemde ayrılmaktadır. Bölge ülkelerinden Libya üçüncü dönemdeki kümelenme ile aynı kümeye girmiştir. Dolayısıyla beşinci dönemde benzer özellik göstererek kümelenen ülkelerin altıncı dönemde de aynı kümede olduğu görülmektedir. Bölgede Arap Baharı sonrası ülkelerin tam bir istikrar sağlayamaması ve devam eden iç karışıklıklar kümelenmelerdeki durumu açıklar niteliktedir. Hidrokarbona dayalı ekonomisi olan ülkelerin sosyo-ekonomik değişkenlerde ortak bir eğilim izlemesi kümelenmelerdeki hareketi de açıklamaktadır. Türkiye’nin petrol ihracına dayalı bir ekonomisinin olmaması ve Körfez Savaşı, Arap Baharı gibi olaylarda bağımsız politikalar gözetmesi sosyo-ekonomik göstergeler açısından bölge ülkelerinden ayrılmasını kanıtlar niteliktedir.

SONUÇ

Ortadoğu bölgesinde, tarih boyunca yaşanan siyasal sorunlar bölge ülkelerinin ekonomilerine ve işbirliklerine de paralel olarak hasar vermiştir. Dolayısıyla bölge ülkelerinin ekonomileri bazı dönemlerde belirsizlikler göstererek ekonomik zararların boyutları artmıştır. Bu çalışmada da bölgenin 1980 yılından itibaren karşılaştığı bazı büyük siyasal olaylar sonucunda ekonomilerinde oluşan benzerlikleri tespit etmek amaçlanmıştır. Bu doğrultuda 1990 yılında yaşanan Körfez savaşı, 2003 yılında meydana gelen ABD-Irak savaşı, 2008 yılında dünyada meydana gelen Küresel Kriz, 2010 yılında başlayan Arap Baharı isyan hareketleri çalışmanın araştırma dönemlerini oluşturmaktadır.

Yapılan araştırma kapsamında öngörüldüğü üzere yaşanan siyasi olayların bölge ülkelerinin benzer olduğu grupları etkilediği ve farklı gruplaşmalara neden olduğu tespit edilmiştir. Artırmanın sonuçlarını dönem bazlı vermeden önce dikkat çeken önemli bir husus bulunmaktadır. Bu noktada tüm dönemler için Suudi Arabistan ve Türkiye'nin tek başına kümelenme oluşturduğu gözlemlenmiştir. Bölgede hidrokarbona bağlı ekonomik bir yapısı olmayan üç ülkeden biri olan Türkiye'nin farklı bir küme oluşturması tahmin edilebilir bir sonuç oluşturmuştur. Körfez savaşında taraf olmayan Suudi Arabistan ve Türkiye, Küresel Kriz ve Arap Baharı süreçlerinden de doğrudan etkilenmediği tespit edilmiştir. Suudi Arabistan için yoğun hidrokarbona sahip ve din turizmi açısından bölgenin güçlü ülkelerinden biri olması kümelenmedeki durumu açıklar niteliktedir.

Araştırmada dikkat çeken bir diğer ülke ise İsrail'dir. Bölgede hidrokarbona bağlı ekonomiye sahip olmayan ülkelere birisi olan İsrail komşusu Mısır ile tüm dönemlerde aynı kümede yer almıştır. Bir başka ifade ile siyasi olaylar iki komşunun sosyo-ekonomik değişkenlerindeki benzerliğine etki etmemiştir. Ancak birinci, üçüncü, dördüncü ve beşinci dönemlerde bu kümeye Kuveyt dâhil olurken dört ve beşinci dönemde Irak dahil olmuştur. Üçüncü dönemdeki Irak-ABD savaşının etkilerinin azalması ile dört ve beşinci dönemde yükseliş eğrisi gösteren Irak'ın İsrail ve Mısır ile benzer olma özelliği kaydetmiştir.

Araştırma sonuçlarına göre birinci dönemde Bahreyn, Ürdün ve Suriye sosyo-ekonomik göstergeler açısından benzerlik göstererek birlikte kümelenirken Mısır, İsrail ve Kuveyt birlikte kümelenmiştir. İran, Suudi Arabistan ve Türkiye ayrı ayrı kümeler oluşturmuştur. İkinci dönemde kümelenmede değişiklik gösteren ülkenin Kuveyt olması analizin tutarlılığını kanıtlamaktadır. İkinci dönem için temel alınan siyasi olay olarak Körfez Savaşı seçilmiştir. Körfez savaşı nedeniyle başlatılan “Çöl Kalkanı” operasyonunda 28 devletin askeri koalisyon oluşturması ve Irak’a karşı Kuveyt’i savunması kümelenmede değişim gösteren Kuveyt’i açıklar niteliktedir. Kuveyt bir önceki döneme göre Mısır ve İsrail ile gösterdiği sosyo-ekonomik benzerliği bu dönemde bölge ülkelerinden Bahreyn, Ürdün ve Suriye ile göstermiştir.

Araştırma Sonuçlarına göre üçüncü dönemde Bahreyn, Ürdün, Kuveyt ve Suriye sosyo-ekonomik göstergeler açısından benzerlik göstererek birlikte kümelenirken Mısır, İsrail ve Kuveyt birlikte kümelenmiştir. Suudi Arabistan, Türkiye ve Yemen ayrı ayrı kümeler oluşturmuştur. Üçüncü dönemde kümelenmede değişiklik gösteren ülkenin Kuveyt olması Körfez savaşının etkisinden kurtulduğunu göstermektedir. Üçüncü dönem için temel alınan siyasi olay olarak ABD-Irak savaşı seçilmiştir. Savaşın bölgede neden olduğu karışıklık ve belirsizlik ortamının bölge ülkelerini etkilediği sosyo-ekonomik göstergelerden de anlaşılmaktadır. Bu durum kümelenmede değişim gösteren ülkeleri açıklar niteliktedir. Üçüncü dönem için dikkat çeken en önemli ülke Yemen olmuştur. Yemen bu dönem de bölge ülkeleri ile benzerlik göstermemiş ve ayrı bir küme oluşturmuştur. Bölgede hidrokarbona bağlı ekonomiye sahip olmayan ülkelere biri olan Yemen sosyo-ekonomik göstergelerinde bölge ülkelerinden ayrılmıştır.

Araştırma sonuçlarına göre dördüncü dönemde Bahreyn, Ürdün ve Yemen sosyo-ekonomik göstergeler açısından benzerlik göstererek birlikte kümelenirken Mısır, Irak, İsrail ve Kuveyt birlikte kümelenmiştir. Ayrıca Libya ve Umman birlikte küme oluşturmuştur. Suudi Arabistan ve Türkiye ayrı ayrı kümeler oluşturmuştur. Dördüncü dönemde kümelenmede değişiklik gösteren ülkenin Irak olması savaşın etkisinin hafiflediğini ve sosyo-ekonomik göstergelerinde artış kaydederek İsrail ve Mısır’la benzerlik göstermesi analizin tutarlılığını kanıtlamaktadır. Dördüncü dönem için temel alınan ekonomik olay olarak Küresel Kriz seçilmiştir. Küresel krizin

bölgedeki etkisi sosyo-ekonomik göstergelerden de anlaşılmaktadır. Bu durum kümelenmede değişim gösteren ülkeleri açıklar niteliktedir. Irak bir önceki döneme de savaşın etkisiyle kümelenmeye dâhil olamazken bu dönemde Mısır, İsrail ve Kuveyt ile benzerlik göstererek gruplanmıştır. Dolayısıyla savaşın etkisinden kurtulduğu anlaşılmaktadır. Dördüncü dönem için dikkat çeken en önemli ülkeler Libya, Umman ve Yemen olmuştur. Libya ve Umman bu dönemde benzerlik göstererek birlikte kümelenmiştir. Yemen ise bir önceki döneme göre bu dönem bölge ülkeleri ile benzerlik göstererek bir küme oluşturmuştur. Bu durumun nedeni olarak hidrokarbona bağlı ekonomilere olduğu gibi boğaz ticaretine bağlı ekonomilere de küresel krizin etki etmesi söylenebilir.

Araştırma sonuçlarına göre beşinci dönemde Bahreyn, Ürdün, Lübnan ve Umman sosyo-ekonomik göstergeler açısından benzerlik göstererek birlikte kümelenirken Mısır, Irak, İsrail ve Kuveyt birlikte kümelenmiştir. Suudi Arabistan, Türkiye ve Yemen ayrı ayrı kümeler oluşturmuştur. Beşinci dönemde kümelenmede değişiklik gösteren ülkelerden birisinin Yemen olması iki önceki dönemde olduğu gibi tek başına küme oluşturarak Küresel Krizin etkilerinden kurtulmaya başladığını kanıtlamaktadır. Beşinci dönem için temel alınan siyasi olay olarak Arap Baharı seçilmiştir. Arap Baharının bölgedeki etkisi sosyo-ekonomik göstergelerden de anlaşılmaktadır. Bu durum kümelenmede değişim gösteren ülkeleri açıklar niteliktedir. Yemen bir önceki döneme de küresel krizin etkisiyle Bahreyn ve Ürdün ile benzerlik gösterirken bu dönemde Arap Baharının etkisiyle bölge ülkelerinden ayrı bir küme oluşturmuştur. Beşinci dönem için dikkat çeken en önemli ülkeler Lübnan ve Umman olmuştur. Lübnan ve Umman bu dönemde bir önceki döneme göre Bahreyn ve Ürdün ile benzerlik göstererek birlikte kümelenmiştir. Bu durumun nedeni olarak Arap Baharının bölge ülkelerinin ekonomilerine yaptığı etki söylenebilir.

Araştırma sonuçlarına göre altıncı dönemde bir önceki dönemde olduğu gibi Bahreyn, Ürdün, Lübnan ve Umman sosyo-ekonomik göstergeler açısından benzerlik göstererek birlikte kümelenmiştir. Mısır, Irak ve Kuveyt birlikte kümelenirken İran ve İsrail birlikte kümelenmiştir. Suudi Arabistan ve Türkiye ayrı ayrı kümeler oluşturmuştur. Altıncı dönemde kümelenmede değişiklik gösteren İran ve İsrail ayrı bir

küme oluşturmuştur. Bu nedenle altıncı dönem için dikkat çeken en önemli ülkeler İran ve İsrail olmuştur. Genel olarak nerdeyse bütün dönemlerde Mısır ve Kuveyt ile benzerlik gösteren İsrail bu dönemde ayrılmaktadır. Bölge ülkelerinden Libya üçüncü dönemdeki kümelenme ile aynı kümeye girmiştir. Dolayısıyla beşinci dönemde küme birde benzer özellik göstererek kümelenen ülkelerin altıncı dönemde de aynı kümede olduğu görülmektedir. Bölgede Arap Baharı sonrası ülkelerin tam bir istikrar sağlayamaması ve devam eden iç karışıklıklar kümelenmelerdeki durumu açıklar niteliktedir.

Çalışmanın sonuçlarına göre benzer alanda araştırma yapacak akademisyenlere Suudi Arabistan, Türkiye, İsrail ve Yemen konusunda ekonomik-politik açıdan farklı değişkenlerin ele alınarak incelenmesi önerilir. Böylece bölge ülkelerinden ayrı küme oluşturan bu ülkelerin, değişkenlere göre benzerliklerinde meydana gelen ayrışmayı başka bir başlık altında incelemek mümkün olacaktır.

KAYNAKÇA

- Ada, A. (2011). Kümeleme Analizi İle AB Ülkeleri ve Türkiye'nin Sürdürülebilir Kalkınma Açısından Değerlendirilmesi. Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi, 29, 319-332, <https://dergipark.org.tr/download/article-file/55694>
- Akbay, O. S. (2013). Türkiye'nin Ortadoğu İle Ekonomik İlişkileri, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, 1, 87-101, <http://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423870806.pdf>
- Akça, İ. (2013). Türkiye'nin Dış Ticaretinde Ortadoğu'nun Yeri Ve Önemi (2000-2010), Marmara Üniversitesi, Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Akıncı, B. ve Eren, Ö. (2012). "OECD Ülkelerinin Eğitim Göstergelerinin Kümeleme Analizi ve Çok Boyutlu Ölçekleme Analizi ile Karşılaştırmalı Analizi", Öneri Dergisi, 10, 175-181, <https://dergipark.org.tr/download/article-file/165691>
- Akpınar, H. (2000). "Veri Tabanlarında Bilgi Keşfi ve Veri Madenciliği". İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi, 29 (1): 1-22, <https://arastirmax.com/en/system/files/dergiler/2057/makaleler/29/1/arastirma-x-veri-tabanlarinda-bilgi-kesfi-veri-madenciligi.pdf>
- Altıntaş, T. (2012). Türkiye ve Avrupa Birliği'ne Üye Ülkelerin Sağlık Göstergeleri Açısından Çok Değişkenli İstatistik Yöntemlerle Karşılaştırılması, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi
- Arı, T. (2005). Geçmişten Günümüze Ortadoğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi, 2. Baskı, İstanbul, Alfa Yayınları.
- Aydın, Selin İ. (2009). Irak Cumhuriyeti Ülke Raporu, Dış Ticaret Müsteşarlığı,

İhracatı Geliştirme Etüt Merkezi (İGEME), <http://www.solar-academy.com/menus/Irak-Cumhuriyeti-Ulke-Raporu-2009-IGEME.015942.pdf>

Baykasoğlu, A. (2005). “Veri Madenciliği ve Çimento Sektöründe Bir Uygulama”, 7. Akademik Bilişim Konferansı, 2-4 Şubat, Gaziantep Üniversitesi, 1-14, <https://ab.org.tr/ab05/tammetin/171.pdf>

Buğday, M. (2015). “Türkiye'nin Dış Ticaretinin Analizi Ve Ortadoğu Ülkeleriyle Ticaretimiz”, Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Çakır, F. (1994). “Karşılıklı Bağımlılığın Ölçülmesinde Kümeleme Analizi ve Bir Uygulama”, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi

Çalış, A. (2007). İran Ülke Profili, Dış Ticaret Müsteşarlığı, İhracatı Geliştirme Etüt Merkezi (İGEME), <https://docplayer.biz.tr/23419663-Iran-ulke-profil-hazirlayan-asim-calis-t-c-basbakanlik-dis-ticaret-mustesarligi-ihracati-gelistirme-etud-merkezi.html>

Çarkoğlu, A., Eder, M., ve Kirişçi, K. (1998). “Türkiye'nin Bölgesel Orta ve Uzun Dönem Politika Analizi, Türkiye ve Ortadoğu'da Bölgesel İşbirliği” 1. Baskı, İstanbul, Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etütler Vakfı Yayınları.

Dener, M. Dörterler, M. ve Orman, A. (2009). “Açık Kaynak Kodlu Veri Madenciliği Programları: Weka'da Örnek Uygulama”, 6. Akademik Bilişim Konferansı Bildirileri, 11-13, Şubat, Harran Üniversitesi, Şanlıurfa, https://www.researchgate.net/publication/316441300_Acık_Kaynak_Kodlu_Veri_Madenciligi_Programlari_WEKA%27da_Ornek_Uygulama

Direnizci, A. (2005). “1990–2004 Yılları Arasında Türkiye ile Ortadoğu Ülkelerinin Ekonomik İlişkileri”, Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

- Dural, E. (2007). “Türkiye’nin Orta Doğu Politikası”, Osman Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi,
- Dursun, D. (2004). “Ortadoğu Neresi?”, Sübjektif Bir Kavramın Anlam Çerçevesi ve Tarihi”, 1. Ortadoğu Semineri Bildirileri, 29-31 Mayıs, Fırat Üniversitesi, Ortadoğu Araştırmaları Merkezi, 21-28, <http://ortadogu.firat.edu.tr/ortadogu/seminerler-ve-kitaplar/seminerler/birinci-ortadogu-semineri.pdf>
- Ekinci, T. (2009). “Veri Madenciliği ve Telekomünikasyon Sektöründe Uygulaması”. Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi
- Erdoğan, E. (2018). “Ortadoğu Ülkeleri İle İktisadi İlişkiler Ve Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri: 1980-2017”, Ömer Halis Demir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Fındıkçı, A. V. (1989). “1980 Sonrasında Türkiye’nin Ortadoğu Ülkeleri ile Ticari İlişkileri”. Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi,
- Gezgin, F. (2011). “2000 Sonrası Ortadoğu Ülkelerinde Bilgi Ekonomisi”, Marmara Üniversitesi, Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Google Maps, (2019). “Google Haritalar, Dünya Ülkeleri Haritaları”, <https://www.google.com/maps> Erişim tarihi: 04/2019
- Göçer, İ., Özdemir, A. (2012). “2008 Küresel Krizinin Yayılma Süreci Ve Etkileri: Seçilmiş Ülkeler İçin Ekonometrik Bir Analiz”, Sosyal Bilimler Dergisi, C. XIV, 191-210, <http://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423867054.pdf>
- Gök, Oğuz G. (2005). “İran’ın Bölgesel Politikası ve Türk-İran ilişkileri”, Gebze Teknik Üniversitesi, Gebze İleri Teknoloji Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek

Lisans Tezi,

Güleç, M. ve Oguz, G. (2003). “Irak Savaşının Gölgesinde Türkiye Ortadoğu Ülkeleri Ticari İlişkileri”, Ekonomik Araştırmalar ve Değerlendirme Genel Müdürlüğü, Araştırma Raporu

Güney, E. (2003). “Türkiye’nin Komşuları Ülkeler Coğrafyası”, Cantay Kitabevi, İstanbul,

Gürel, Ş, S. (1979). “Ortadoğu Petrolünün Uluslararası Politikadaki Yeri”, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Ankara.

İtik, Mazman, Ü. (2008). “Türkiye’nin Ortadoğu Ülkeleri İle Ekonomik Ve Ticari İlişkileri Üzerine Bir Değerlendirme”, Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Karagül, M. (1995). “Ortadoğu’da İktisadi İşbirliği İmkânlarının Değerlendirilmesi”, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi

Karaaslan, T. (2006). “Ortadoğu’nun Coğrafyası”, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara

Kaya, H. ve Köymen, K. (2008). “Veri Madenciliği Kavramı Ve Uygulama Alanları”. Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları Dergisi, C. XI, S. 2, 159-164, <http://web.firat.edu.tr/daum/docs/62/23%20Veri%20Madencili%C4%9Fi%20-%20Mehmet%20Kaya-%C3%B6dendi-6%20syf-159-164.doc>

Kıyak, H. (2005). “Türkiye’nin Dış Ticaret Yapısı Ve Ortadoğu Ülkeleri İle Dış Ticaret İlişkileri”, Marmara Üniversitesi, Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Kocaoğlu, M. (1995). “Uluslararası İlişkiler Işığında Ortadoğu”, Genel Kurmay Basımevi, Ankara.

Kona, G. (2004). “Ortadoğu Petrolü ve Büyük Güçler”, Jeopolitik Hakemli Dergi, Sayı 10, 77-86, <http://gamzegungormuskona.blogspot.com/2007/08/orta-dou->

ve-petrol.html

- Küçüksille, E. (2009). “Veri Madenciliği Süreci Kullanılarak Portföy Performansının Değerlendirilmesi ve İMKB Hisse Senetleri Piyasasında Bir Uygulama”, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi
- Lewis, B. (1964). “Orta Şarkın Tarihi Hüviyeti”, Ankara Üniversitesi Basımevi: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. XII, 75-81
http://isamveri.org/pdfdrg/D00001/1964_C12/1964_C12_LEWISB.pdf
- Nasır, N. (2003). “Bölgesel ve Küresel Gelişimler Işığında Ortadoğu’da Oluşan Siyasal Gelişmeler ve Türkiye’nin Yeri”, 1. Ortadoğu Semineri Bildirileri, 29-31 Mayıs, Fırat Üniversitesi, Ortadoğu Araştırmaları Merkezi.
- NKFU, (2019). “Irak Hakkında Genel Bilgi”, <https://www.nkfu.com/irak-hakkinda-bilgi>, Erişim Tarihi: 04/2019
- Özari Ç. ve Demir E. (2015), “Clustering G-20 Countries Using the Euclidean Method and Fuzzy Logic”, EURAS, ISSN: 2147-2149, Vol:3, No:1, 1-7, https://www.academia.edu/17831674/Clustering_G-20_Countries_using_the_Euclidian_Method_and_Fuzzy_Logic
- Özdamar, K. (2004). “Paket Programlar ile İstatistiksel Veri Analizi – 2”, Yenilenmiş 5. Baskı, Eskişehir, Kaan Kitapevi
- Özekes, S. (2003). “Veri Madenciliği Modeller Ve Uygulama Alanları”. İstanbul Ticaret Üniversitesi Dergisi, C.3, 65-82, <https://docplayer.biz.tr/250243-Veri-madenciligi-modelleri-ve-uygulama-alanlari.html>
- Öz, B., Taban, S. ve Kar, M. (2009), “Kümeleme Analizi İle Türkiye ve AB Ülkelerinin Beşeri Sermaye Göstergeleri Açısından Karşılaştırılması”, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi, C. 10, 1-29, <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/113207>

- Özey, R. (2009). “Dünya Denkleminde Ortadoğu Coğrafyası”, İstanbul: Aktif Yayınevi,
- Pamuk, Ş. (2002). “20. Yüzyılda Ortadoğu Ekonomileri Tarihi”, İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınları.
- Pappe, I. (2009). “Ortadoğu’yu Anlamak”, NTV Yayınları, İstanbul, https://www.academia.edu/13580259/BOOK_INTRODUCTIONS_4_Ortado%C4%9Fu_yu_Anlamak_To_Understand_Middle_East_Ilan_Papp%C3%A9
- Savaş, S., Topaloğlu, N. ve Yılmaz, M. (2012). “Veri Madenciliği ve Türkiye’deki Uygulama Örnekleri”, İstanbul Ticaret Üniversitesi, Fen Bilimleri Dergisi, C. 21, 1-23, https://ticaret.edu.tr/uploads/yayin/fen21_dosyalar/1-23.pdf
- Sönmezoğlu, F. (2004). “Uluslararası İlişkiler Sözlüğü”, Der Yayınları, İstanbul.
- Şekeroğlu, S. (2010). “Hizmet Sektöründe Bir Veri Madenciliği Uygulaması”, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi
- T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, (2017). “Dünya ve Türkiye Enerji ve Tabii Kaynaklar Görünümü”, https://www.enerji.gov.tr/File/?path=ROOT%2F1%2FDocuments%2FEnerji%20ve%20Tabii%20Kaynaklar%20G%C3%B6r%C3%BCn%C3%BCm%C3%BC%2FSayi_15.pdf, Erişim tarihi: 03/2019
- T.C. Ticaret Bakanlığı, (2019). “Yurtdışı Teşkilatı-Ortadoğu ve Körfez”, <https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/orta-dogu-ve-korfez>, Erişim tarihi: 04/2019
- Tokuroğlu, B. (2006). “Ortadoğu’yu Anlamak”, Gazi Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, C. 1, 47-51, <https://dergipark.org.tr/gaziuiibfd/issue/28357/301520>

Turan, K. K., Özarı, Ç. ve Demir, E. (2016). “Kümeleme Analizi İle Türkiye ve Ortadoğu Ülkelerinin Ekonomik Göstergeler Açısından Karşılaştırılması” İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi, 8 (29), 143-165

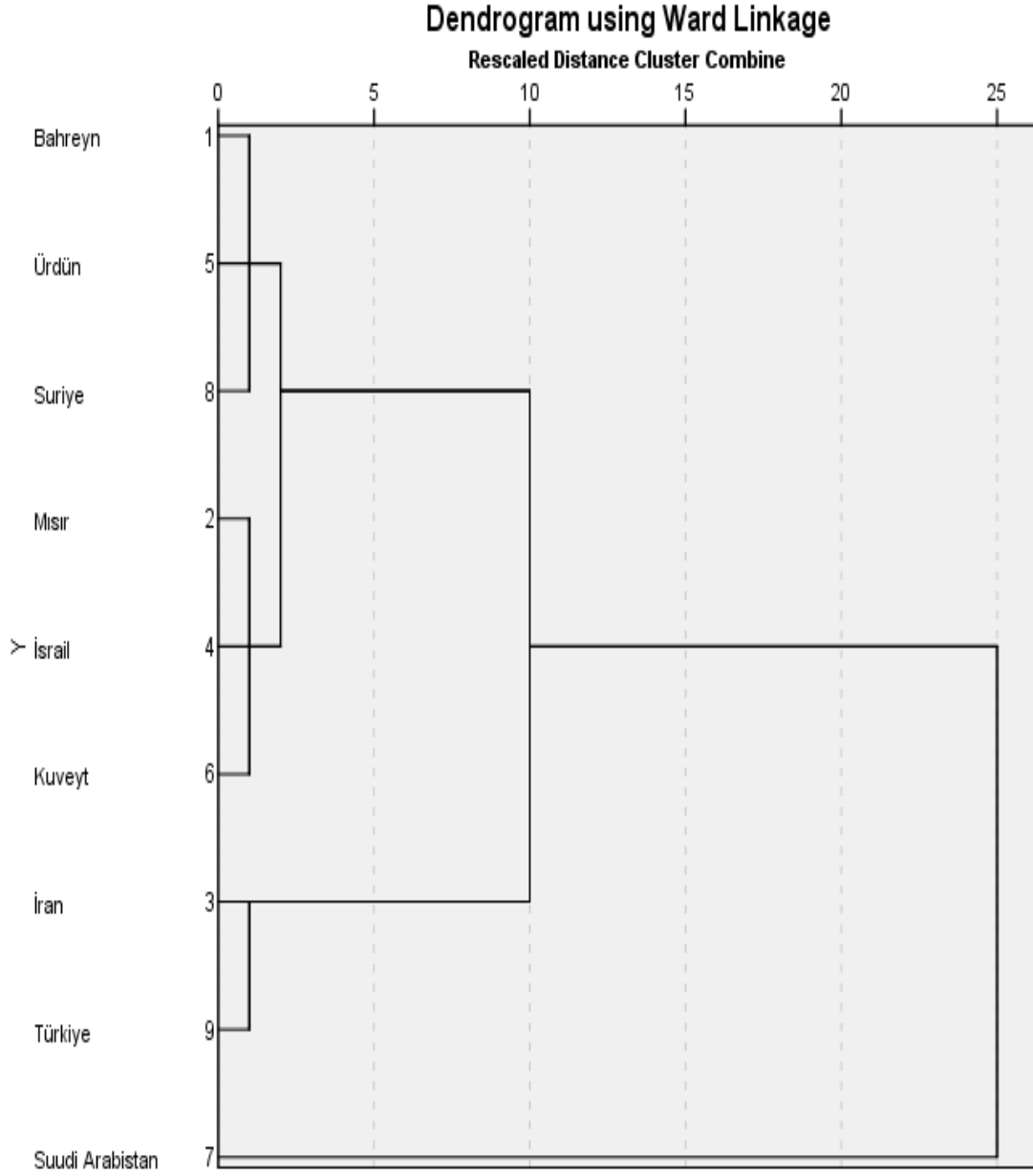
Turanlı, M., Özden, Ü. H. ve Türedi, S. (2006), “Avrupa Birliği’ne Aday ve Üye Ülkelerin Ekonomik Benzerliklerinin Kümeleme Analiziyle İncelenmesi”, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 5 (9), 95-108.

Yazar, Y. (1989). “Ortadoğu: Değişen Dengeler”, İstanbul: Seha Neşriyat.

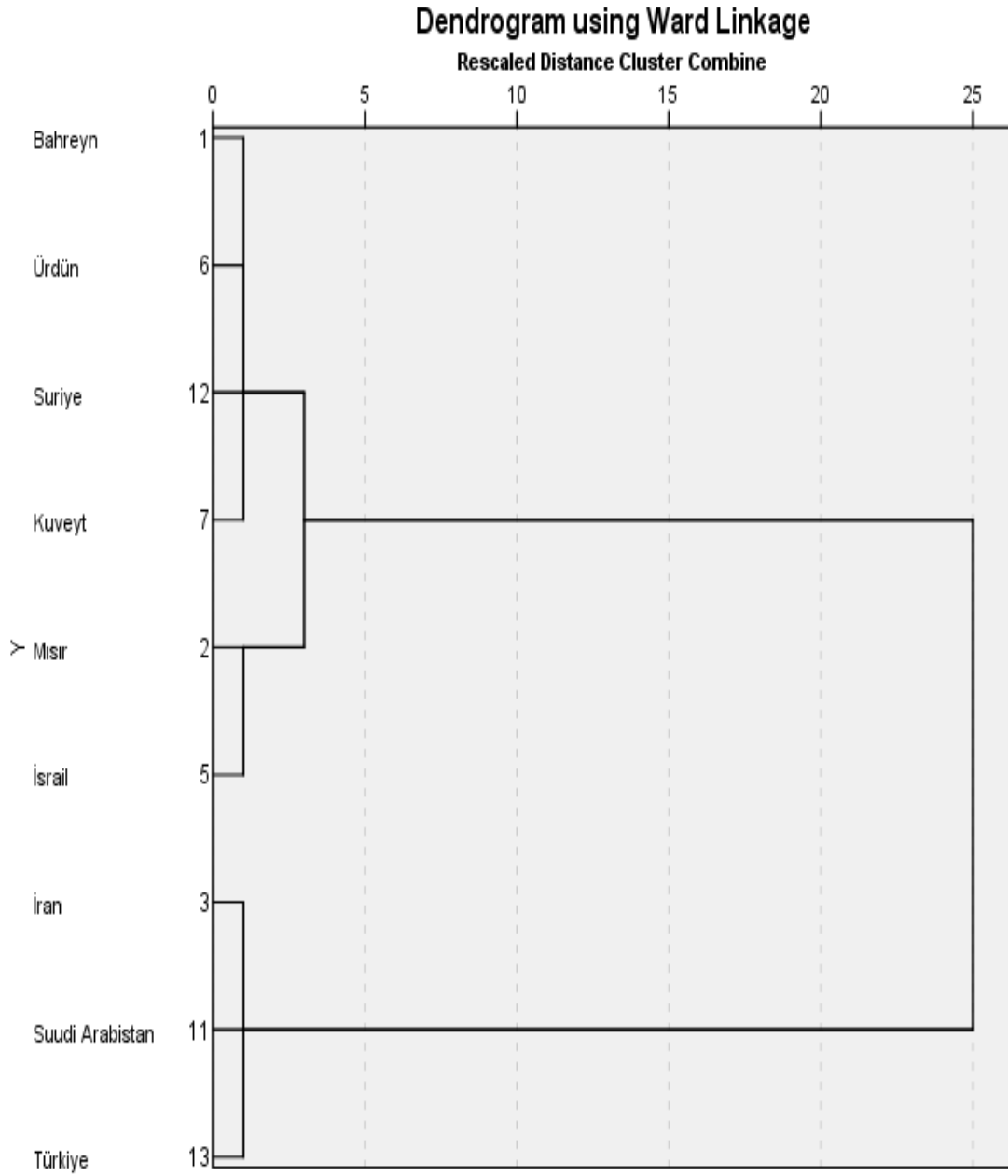

EKLER

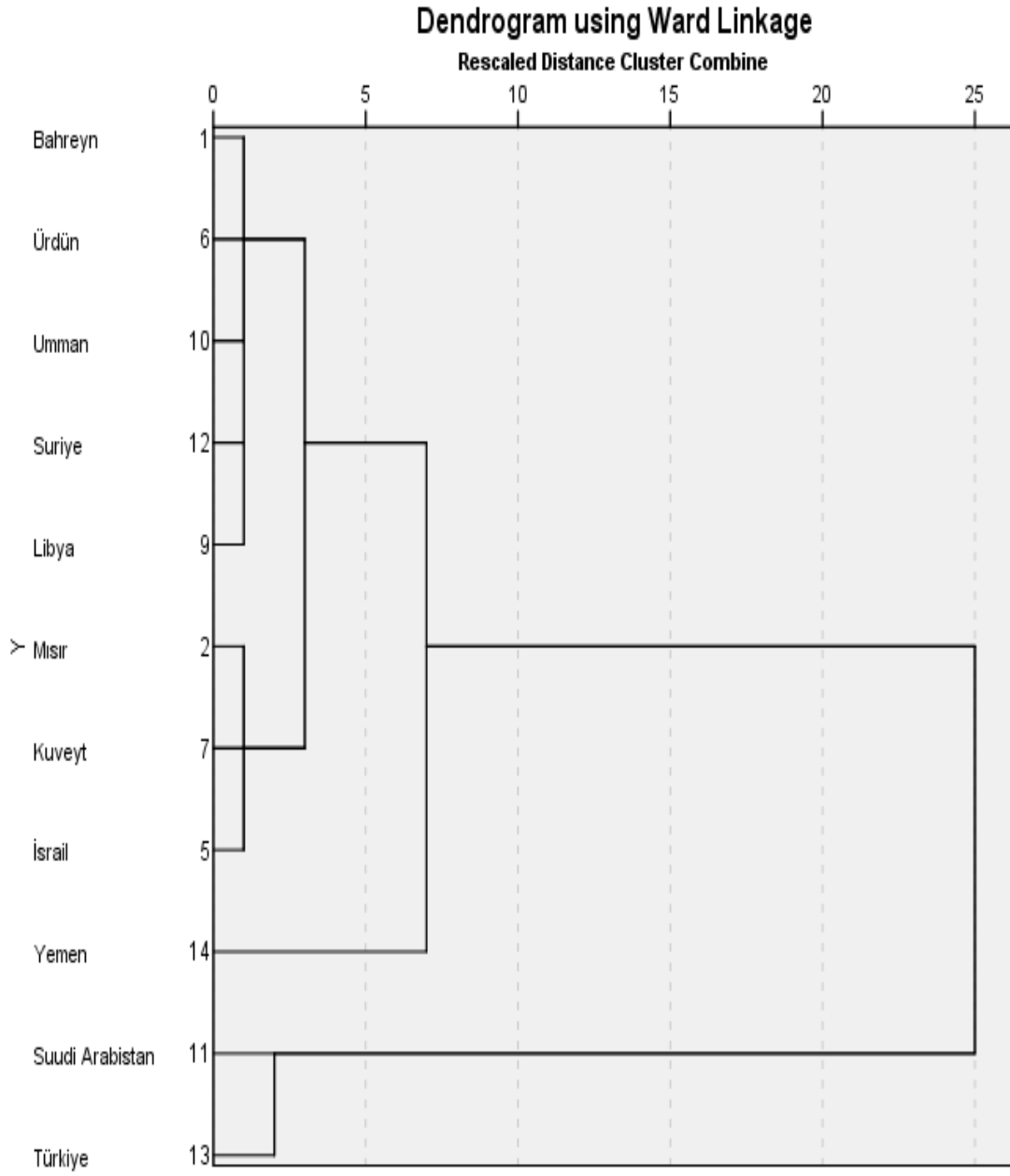
EK-1: I. Dönem Dendrogram Tablosu

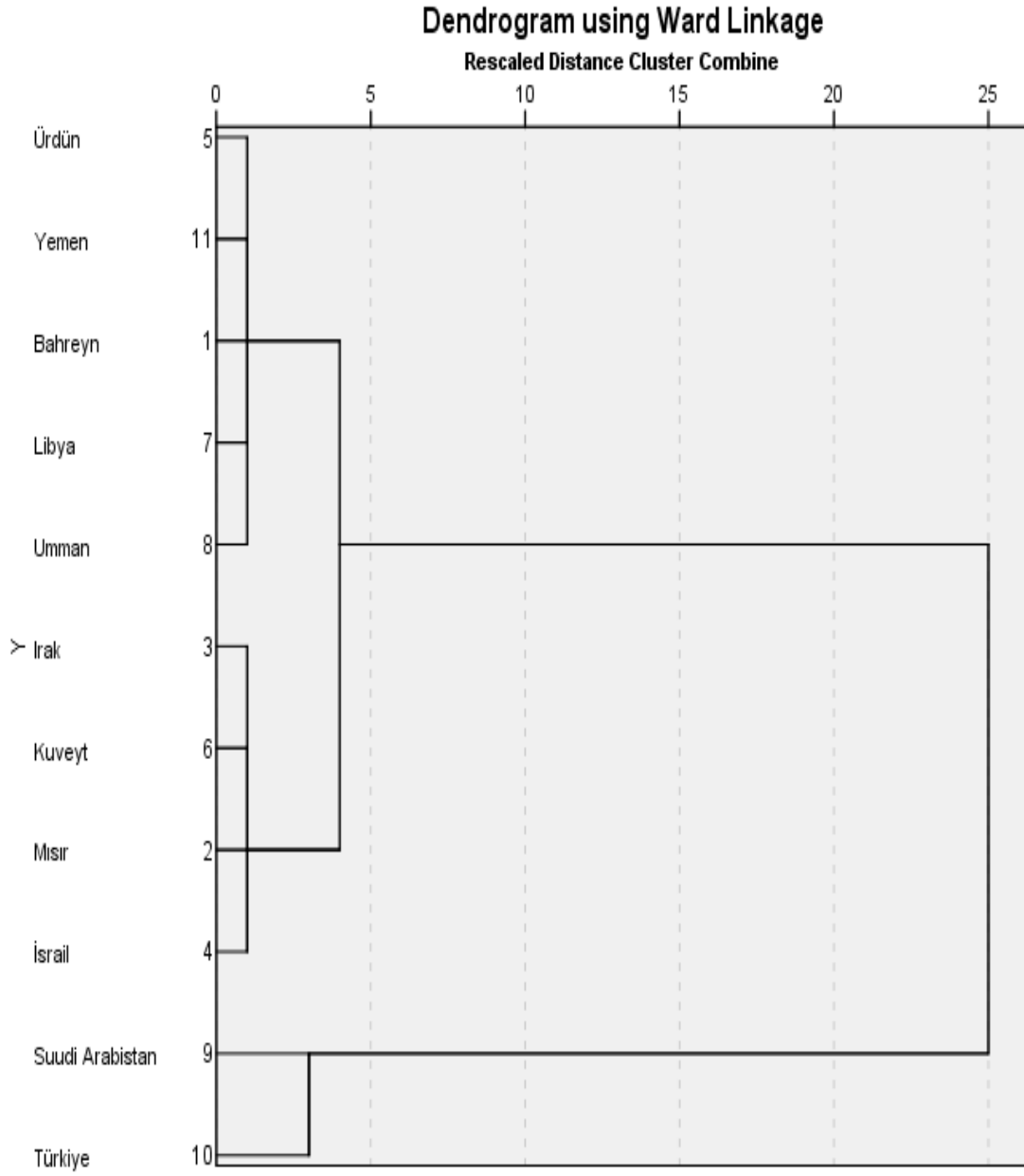
EK-2: II. Dönem Dendrogram Tablosu

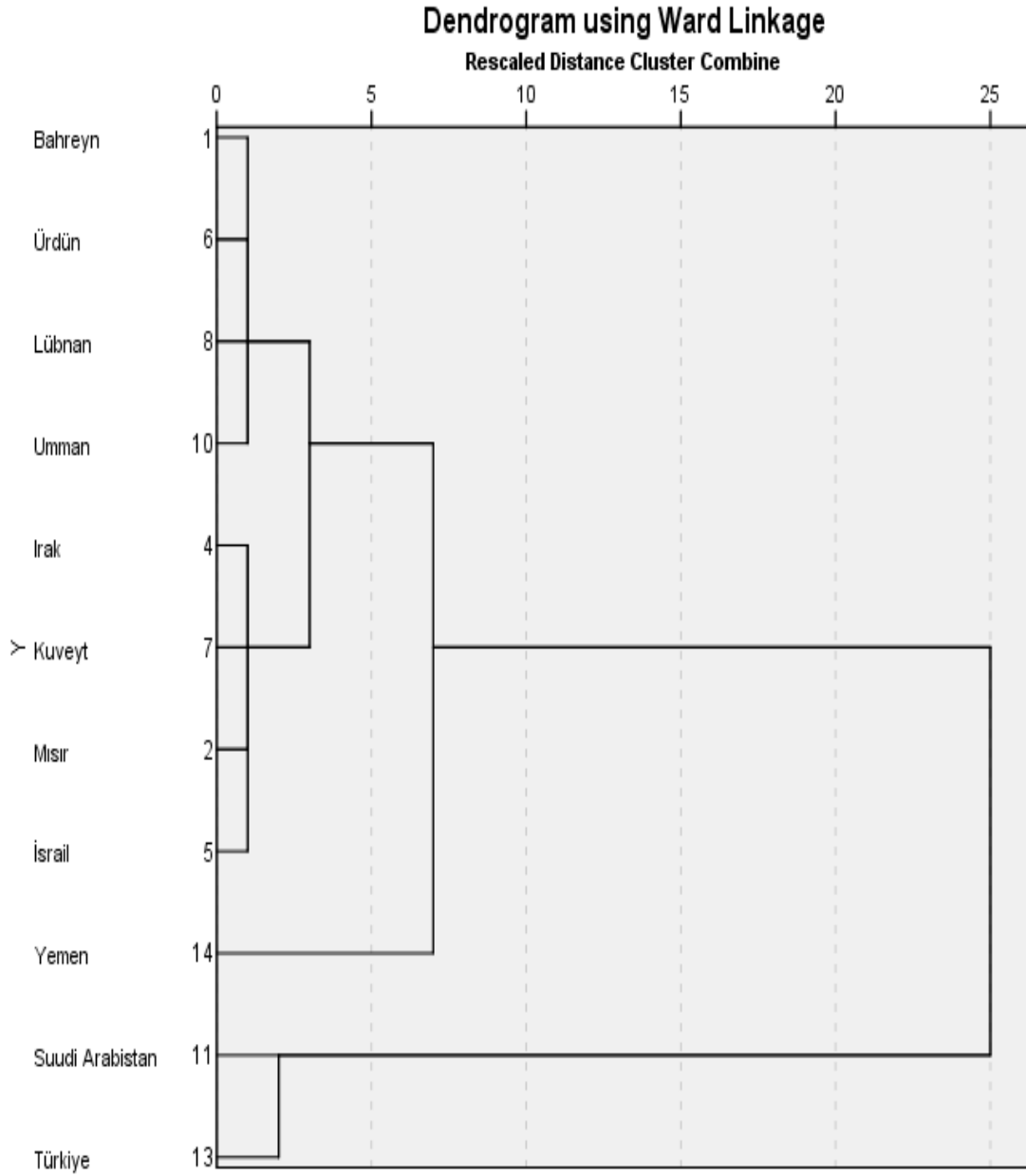
EK-3: III. Dönem Dendrogram Tablosu

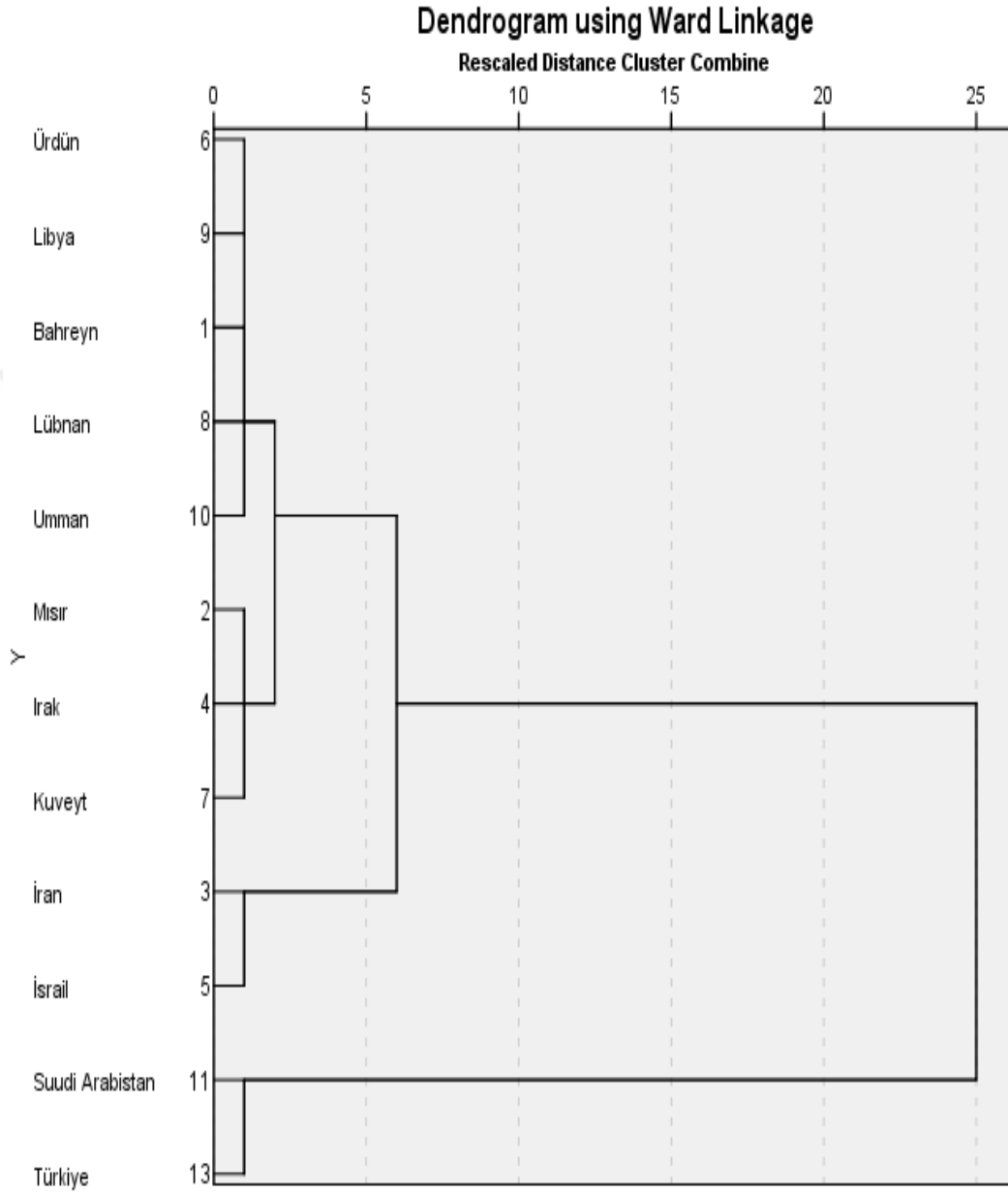
EK-4: IV. Dönem Dendrogram Tablosu

EK-5: V. Dönem Dendrogram Tablosu

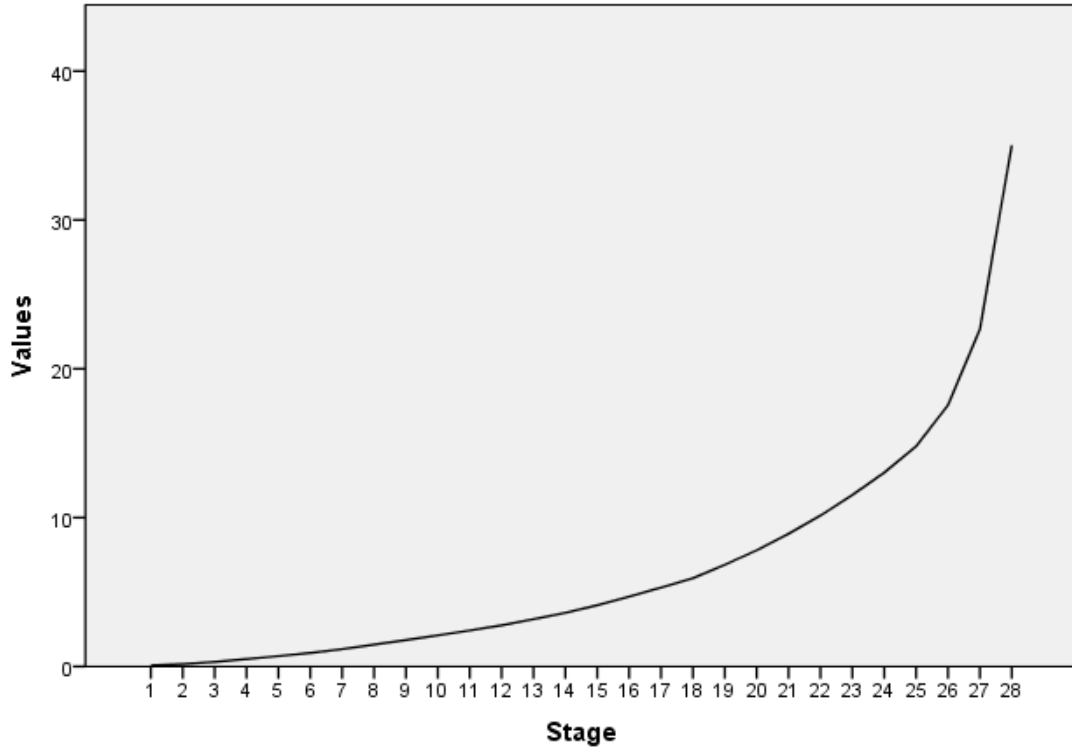

EK-6: VI. Dönem Dendrogram Tablosu

EK-7: Küme Sayısının Belirlenmesi

Agglomeration Schedule
Coefficients

ÖZGEÇMİŞ

25 Kasım 1989 yılında Antalya’da doğan Şerife Şenay EYİLER, 2003 yılında Saim Salih Konca lisesinde, lise öğrenimini tamamlamıştır. Beykent Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi İngilizce Matematik Bilgisayar lisans diplomasını 2013 yılında almıştır. EYİLER, 2013 yılında Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim dalı Finans Bölümünde yüksek lisans eğitimine başlamıştır.

Şerife Şenay EYİLER